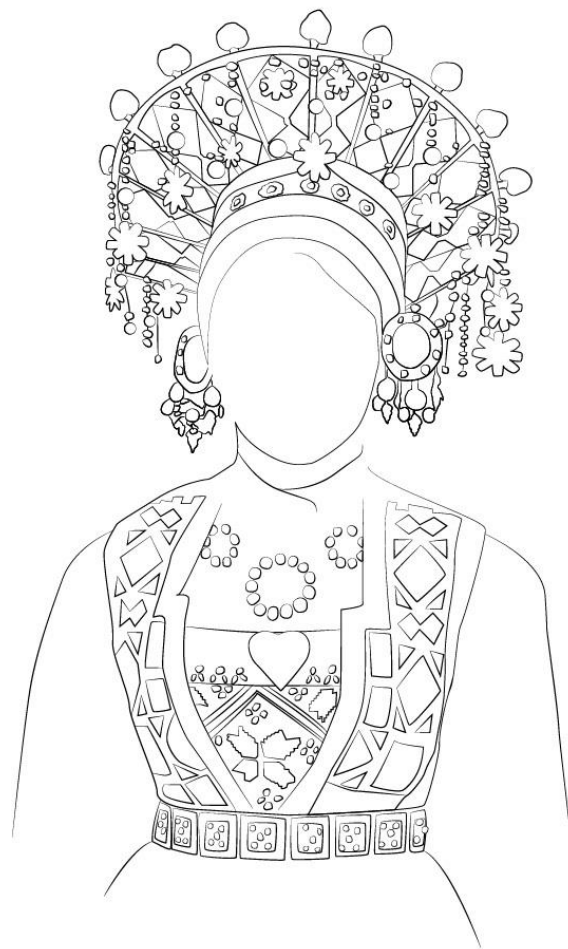

INDIVIDUALISERING, PRIVATISERING, INTIMISERING

*Endringer i familien og familielivet i Kongsberg og Tønsberg
ca. 1700-1865*

Av Jenny Sæterbakken

**Masteroppgave i historie ved Institutt for arkeologi,
historie, kultur- og religionsvitenskap**

UNIVERSITETET I BERGEN

1.6.2021

Sammendrag

Denne oppgaven tar for seg endringer i familien og familielivet i Kongsberg og Tønsberg ca. 1700-1865. Forskningslitteraturen peker på at det fant sted endringer i familielivet i Nordvest-Europa på 1700- og 1800-tallet, som er forklart ideologisk, kulturelt og økonomisk. I min oppgave undersøker jeg i hvilken grad endringene kan forklares ut ifra de sammensatte prosessene *individualisering*, *privatisering* og *intimisering*, med utgangspunkt i navngivnings-, dåps- og giftermålspraksis. Det er ulike meninger om akkurat når de tre prosessene begynte å påvirke familien og familielivet. Ifølge litteraturen ble navngivningspraksisen i økende grad differensiert og individualisert fra 1700-tallet og utover, mens dåpspraksisen ble brukt som uttrykk for privatisering på 1800-tallet. Det er uenighet med hensyn til når giftermålspraksisen ble intimisert, men de fleste mener det skjedde rundt slutten av 1700- eller på 1800-tallet. For å nærme meg endringene i familie og familieliv har jeg brukt komparative og kvantitative metoder. Jeg sammenlikner likheter og forskjeller mellom byene og mellom ulike sosiale lag, for å se om geografiske og økonomiske forhold og sosial tilhørighet har påvirket praksis. Undersøkelsen er hovedsakelig basert på kirkebøkens oversikter over døpte og viede. I tillegg ser jeg på det normative og juridiske grunnlaget for dåpen og giftermålet. Av de tre prosessene fant jeg tidligst uttrykk for privatisering. Dåpen ble i økende grad holdt utenfor kirka og menigheten i første halvdel av 1800-tallet, men særlig i høyere sosiale lag. I siste del av perioden, mot 1865, var det imidlertid tendenser mot at dåpen ble mer offentlig. Visse deler av navngivningspraksisen viser til økt individualisering allerede på 1700-tallet. Det var likevel ikke før i perioden 1860-64/65 det fant sted et slags brudd med tidligere praksis. Samtidig er det tydelig at man i Kongsberg og Tønsberg ikke fjernet seg helt fra eldre skikker og tradisjoner. Jeg fant ingen holdepunkter for at intimisering dominerte giftermålspraksisen i perioden. Det er imidlertid lite trolig at det fant sted et tydelig brudd, som deler av forskningslitteraturen påstår. Det ble nok heller inngått både romantisk og praktisk motiverte giftermål gjennom hele perioden. Privatisering påvirket trolig familielivet i Norge fra første halvdel av 1800-tallet av, mens individualisering og intimisering nok ikke gjorde det i særlig grad før sent 1800-tallet av, da industri- og klassesamfunnet kom til.

Forord

Dette året, hvor jeg har fordypet meg i det spennende teamet familie og familieliv, har vært både lærerikt og krevende. En stor takk må rettes til min veileder, Arne Solli, som har vist stort engasjement for min oppgave og som jeg har lært utrolig mye av! Også takk til Lars Nygaard og Ketil Rolland Hansen ved Arkivverket, som ordnet kirkebokuttrekk fra Digitalarkivet.

Tusen takk til mamma og pappa, for alt dere har lært meg og at dere alltid har støttet meg i det jeg har drevet med. En spesiell takk til mamma som har lest korrektur og kommet med mange nyttige innspill. Takk til Emma, for de fine illustrasjonene, all støtte og korrekturlesing. Takk til Marius, som har støttet meg gjennom dette krevende året. Jeg hadde ikke klart det uten dere!

Bergen, 1.6.2021

Jenny Sæterbakken

Innholdsfortegnelse

1	TEMA, PROBLEMSTILLINGER, AVGRENSNINGER	1
1.1	Problemstillinger	6
1.2	Avgrensninger	6
2	METODE OG KILDEARBEID	9
2.1	Begrepsforklaringer	9
2.2	Metode og kildearbeid	10
2.2.1	Kildene	10
2.2.2	Mentalitet og kvantitative undersøkelser	12
2.2.3	Inndeling i sosiale grupper	13
3	BYENE	16
3.1	Kongsberg	16
3.2	Tønsberg	19
3.3	Sammenfatning	21
4	INDIVIDUALISERING OG NAVNGIVNING	22
4.1	Innledning	22
4.1.1	Kildematerialet	24
4.1.2	Normalisering	26
4.1.3	Kategorisering	27
4.2	Navnenes opphav	28
4.2.1	Praksis i lavere lag	29
4.2.2	Praksis i høyere lag	31
4.2.3	En nordisk navnerenessanse?	33
4.3	Navnekonsentrasjoner	34
4.3.1	Kvinnenavn	34
4.3.1.1	<i>Praksis på Kongsberg</i>	35
4.3.1.2	<i>Praksis i Tønsberg</i>	36
4.3.2	Mannsnavn	37
4.3.2.1	<i>Praksis på Kongsberg</i>	37
4.3.2.2	<i>Praksis i Tønsberg</i>	38
4.3.3	Forskjeller i navnekonsentrasjoner	39
4.4	Flernavnsskikk	40

4.4.1	Antall navn	40
4.4.1.1	<i>Kvinner</i>	40
4.4.1.2	<i>Menn</i>	42
4.4.2	Tidlig flernavnsskikk i byer	44
4.5	Oppkalling	45
4.5.1	Mannsnavnsoppkalling.....	45
4.5.2	Stabilitet i oppkalling langs farslinjen.....	47
4.6	Oppsummering	48
5	PRIVATISERING OG DÅP	50
5.1	Innledning	50
5.1.1	Kildematerialet	51
5.2	Lover og regler for dåpen	52
5.3	Tid mellom fødsel og dåp	53
5.3.1	Lover og regler for dåpstidspunkt	54
5.3.2	Praksis på Kongsberg	55
5.3.3	Praksis i Tønsberg	56
5.3.4	Barnets helse og sosial markering.....	57
5.4	Hvilke ukedager barn ble døpt på	58
5.4.1	Praksis på Kongsberg	58
5.4.2	Praksis i Tønsberg	60
5.4.3	Privat eller offentlig dåp.....	62
5.5	Hjemmedåp	63
5.5.1	Lover og regler for hjemmedåp.....	63
5.5.2	Praksis på Kongsberg	64
5.5.3	Praksis i Tønsberg	66
5.5.4	Fra nøddåp hjemme til hjemmedåp	67
5.6	Oppsummering	68
6	INTIMISERING OG GIFTERMÅL	71
6.1	Innledning	71
6.1.1	Kildematerialet	73
6.2	Lover og regler for giftermål	74
6.3	Gjennomsnittlig giftermålsalder og asymmetriske relasjoner	76
6.3.1	Lovregulering av ekteskapsalder.....	77

6.3.2	Ekteskapsmarkedet i 1801 og 1865.....	78
6.4	Førstegangsgifte	81
6.4.1	Tidligere ugifte	81
6.4.2	Lavere sosiale lag	84
6.4.3	Høyere sosiale lag	85
6.4.4	Fallende gjennomsnittsalder og færre asymmetriske relasjoner	86
6.5	Omgifte	88
6.5.1	Gjennomsnittlig giftermålsalder og asymmetriske relasjoner.....	88
6.5.1.1	<i>Enker og ungarer</i>	88
6.5.1.2	<i>Piker og enkemenn</i>	90
6.5.1.3	<i>Enker og enkemenn</i>	92
6.5.2	Andel omgifte.....	94
6.5.3	Stabilitet i asymmetriske relasjoner, men nedgang i omgifte	96
6.6	Giftermål på tvers av stand	98
6.6.1	Ektefellenes sosiokulturelle bakgrunn	99
6.6.2	Praksis på Kongsberg	100
6.6.3	Praksis i Tønsberg	103
6.6.4	Giftermål på tvers av stand.....	105
6.7	Oppsummering	106
7	KONKLUSJON.....	108
	KILDER OG LITTERATUR	112
	VEDLEGG.....	127

Figurliste

Forsidebilde og kapittelforsidebilder: Illustrasjoner av Emma S. Sunde

Figur 2-1 Kirkebokas oversikt over viede i 1702, Kongsberg. Hentet fra https://media.digitalarkivet.no/view/8568/42191/2	11
Figur 2-2 Kirkebokas oversikt over viede i 1860, Kongsberg. Hentet fra https://media.digitalarkivet.no/view/1099/7030/4	12

Tabelliste

Tabell 4-1 Oversikt over identifiserte i dåpsmaterialet i prosent 1700-1864, Kongsberg	25
Tabell 4-2 Oversikt over identifiserte i dåpsmaterialet i prosent 1700-1865, Tønsberg.....	25
Tabell 4-3 Navnenes fordeling i ulike kategorier etter by og periode 1800-64/65, lavere sosiale lag	30
Tabell 4-4 Navnenes fordeling i ulike kategorier etter by og periode 1800-1864/65, høyere sosiale lag	32
Tabell 4-5 Antall navn jentebarna fikk ved dåpen etter periode i prosent 1700-1864, Kongsberg	41
Tabell 4-6 Antall navn jentebarna fikk ved dåpen etter periode i prosent 1700-1865, Tønsberg	41
Tabell 4-7 Antall navn guttebarna fikk ved dåpen etter periode i prosent 1700-1864, Kongsberg	43
Tabell 4-8 Antall navn guttebarna fikk ved dåpen etter periode i prosent, Tønsberg.....	43
Tabell 4-9 Oversikt over mannsnavnsoppkalling på Kongsberg etter periode i prosent, 1700-1864.....	46
Tabell 4-10 Oversikt over mannsnavnsoppkalling i Tønsberg etter periode i prosent, 1700-1865.....	47
Tabell 5-1 Oversikt over identifiserte i dåpsmaterialet etter periode i prosent 1700-1864, Kongsberg	52
Tabell 5-2 Oversikt over identifiserte i dåpsmaterialet i prosent 1700-1865, Tønsberg.....	52
Tabell 5-3 Gjennomsnittlig antall dager mellom fødsel og dåp eller stadfestelse av hjemmedåp etter periode og sosial gruppe 1830-1864, Kongsberg.....	55
Tabell 5-4 Gjennomsnittlig antall dager mellom fødsel og dåp etter periode og sosial gruppe, Tønsberg.....	56
Tabell 5-5 Hvilke ukedager barna ble døpt på etter periode i prosent 1700-1864, Kongsberg.....	59
Tabell 5-6 Hvilke ukedager barna ble døpt på etter periode i prosent 1700-1865, Tønsberg..	61
Tabell 6-1 Oversikt over identifiserte i vielsesmaterialet i prosent 1750-1865, Kongsberg....	73
Tabell 6-2 Oversikt over identifiserte i vielsesmaterialet i prosent 1750-1865, Tønsberg	74
Tabell 6-3 Kvinner i folketellingene 1801 og 1865 etter sivilstand og aldersgruppe i prosent, Kongsberg	79
Tabell 6-4 Menn i folketellingene 1801 og 1865 etter sivilstand og aldersgruppe i prosent, Kongsberg	79
Tabell 6-5 Kvinner i folketellingene 1801 og 1865 etter sivilstand og aldersgruppe i prosent, Tønsberg.....	80
Tabell 6-6 Menn i folketellingene 1801 og 1865 etter sivilstand og aldersgruppe, Tønsberg.	81
Tabell 6-7 Gjennomsnittlig giftermålsalder for tidligere ugifte etter by, kjønn og periode, 1790/99-1865	82
Tabell 6-8 Gjennomsnittlig giftermålsalder i lavere sosiale lag etter by, kjønn og periode, 1790/99-1865	84
Tabell 6-9 Gjennomsnittlig giftermålsalder i høyere sosiale lag etter by, kjønn og periode, 1790/99-1865	85

Tabell 6-10 Gjennomsnittlig giftermålsalder for enker og ungarer etter by, kjønn og periode, 1790/99-1865	88
Tabell 6-11 Gjennomsnittlig giftermålsalder for piker og enkemenn etter by, kjønn og periode, 1790/99-1865	91
Tabell 6-12 Gjennomsnittlig giftermålsalder for enker og enkemenn etter by, kjønn og periode, 1790/99-1865	93
Tabell 6-13 Type giftermål etter periode i prosent 1799-1865, Kongsberg.....	95
Tabell 6-14 Type giftermål etter periode i prosent 1790-1865, Tønsberg	95
Tabell 6-15 Brudeparenes sosiale stilling etter kjønn og periode i prosent, Kongsberg.....	99
Tabell 6-16 Brudeparenes sosiale stilling etter kjønn og periode i prosent, Tønsberg	100
Tabell 6-17 Antall ekteskap på tvers av og innenfor samme stand etter periode 1750-1865, Kongsberg	101
Tabell 6-18 Antall ekteskap på tvers av og innenfor samme stand etter periode, Tønsberg .	103

Vedlegg

I. FIGURER.....	127
Figur 1. Kart over Kongsberg fra 1854. Hentet fra https://kartverket.no/historiske/16/16005_amt2_buskerud-amt-21-soerb_1854_jpg300dpi.jpg	127
Figur 2. Kart over Tønsberg fra 1832. Hentet fra https://kartverket.no/historiske/1/1108_amt2_jarlsberg-og-larviks-amt-25_1832_jpg300dpi.jpg	128
II. TABELLER.....	129
Tabell 1. Oversikt over de elleve største yrkesgruppene i 1801 og 1865 i prosent, Kongsberg	129
Tabell 2. Oversikt over de tolv største yrkesgruppene i 1801 og 1865, Tønsberg.....	130
Tabell 3. Oversikt over de mest populære kvinnenavnene i Kongsberg og Tønsberg etter periode i prosent, 1700-1864/65.....	130
Tabell 4. Oversikt over de mest populære manssnavnene i Kongsberg og Tønsberg etter periode i prosent, 1700-1864/65.....	134
Tabell 5. Andel som ble døpt på dager uten gudstjeneste etter periode og sosial gruppe 1700-1864, Kongsberg	138
Tabell 6. Andel som ble døpt på dager med eller uten gudstjeneste etter periode og sosial gruppe 1700-1865, Tønsberg	139
Tabell 7. Andel som ble døpt hjemme etter periode og sosial gruppe i prosent 1750-1864, Kongsberg	141
Tabell 8. Andel som ble døpt hjemme etter periode og sosial gruppe i prosent 1726-1865, Tønsberg.....	142
Tabell 9. Gjennomsnittlig aldersdifferanse mellom ektefellene der kvinnen var eldst etter type ekteskap, Kongsberg 1799-1865	143
Tabell 10. Gjennomsnittlig aldersdifferanse mellom ektefellene der mannen var eldst etter type ekteskap, Kongsberg 1799-1865	143
Tabell 11. Gjennomsnittlig aldersdifferanse mellom ektefellene der kvinnen var eldst etter type ekteskap, Tønsberg 1790-1865.....	144
Tabell 12. Gjennomsnittlig aldersdifferanse mellom ektefellene der mannen var eldst etter type ekteskap, Tønsberg 1790-1865.....	144
Tabell 13. Inndeling av yrker og titler i sosiale grupper	145

1 Tema, problemstillinger, avgrensninger

De sammensatte prosessene *individualisering*, *privatisering* og *intimisering* danner rammeverket for denne undersøkelsen av endringer i familien og familielivet i Kongsberg og Tønsberg ca. 1700-1865. Familieliv er et tema mange ulike fagdisipliner er opptatt av. Det finnes følgelig en omfattende litteratur om emnet, skrevet av folk med bakgrunner i historie, sosiologi, psykologi og filosofi, for å nevne noen. Forskningslitteraturen er i stor grad enig om at familielivet i Nordvest-Europa¹ på 1700- og 1800-tallet var preget av endringer, som er forklart ideologisk, kulturelt og økonomisk. I denne oppgaven skal jeg se på navngivnings-, dåps- og giftermålspraksis i Kongsberg og Tønsberg. Undersøkelsen vil danne utgangspunkt for å se om endringer i familien og familielivet kan forklares ut fra individualisering, privatisering og intimisering.

I det følgende vil jeg presentere noen av de mest sentrale teoriene om hvorfor og hvordan familielivet endret seg. Noen peker på økt lesekyndighet og religiøs autonomi som sentrale forklaringer, andre på flyttingen av den materielle produksjonen fra hjemmene og inn i fabrikkene. Mange ledende familiehistorikere og sosiologer beskriver endringene ut fra begrepene *individualisering*, *privatisering* og *intimisering*. Den britiske historikeren Lawrence Stone mener dette har vært den viktigste mentalitetsendringen i tidlig moderne tid, kanskje også de siste tusen årene.²

Min oppgave tar utgangspunkt i sosiologen Harriet Holters teori om den borgerlige familiens utvikling i Nord-Europa. Hun bygger på den tyske filosofen og sosiologen Jürgen Habermas' teorier om hvordan familien endret seg med fremveksten av en «borgerlig offentlighet».³ I stedet for begrepet individualisering, benytter Holter *individuering*, som dreier seg om individets utskillelse fra familien (se 2.1). Ifølge Holter preget de tre prosessene en familietype hun kaller *den* [ustrukturerte] *borgerlige familie*, som i tid blir plassert i perioden 1800-1900. Forutfor for denne typen var *den amorfe familie* (middelalderen-1600) og *den* [strukturerte] *borgerlige familie* (1600-1800). Holter mener reformasjonen, og den tilstand av forfall og forvirring den skapte, la grunnlaget for endringer i familien. På denne tiden, hvor den kapitalistiske produksjonsmetoden var i ferd med å ta over for den føydale, plasserer hun også kjernefamiliens utskillelse fra slekta. Dette ble muliggjort med

¹ Omfatter landene Irland, Storbritannia, Belgia, Nederland, Nord-Tyskland, Danmark, Norge, Sverige og Island

² Stone, 1977/1990: 22

³ Habermas, 1962/1971: 131-168

fremveksten av en sterk statsmakt, som tok over den beskyttende rollen slekta og adelen hadde i middelalderen. Utviklingen ledet til en ny familietype, som ifølge Holter var mer fast organisert og lukket. I dette nye «borgerlige» samfunnet fikk også individualismen en større plass. Holter hevder likevel intimitet ikke var et dominerende trekk på denne tiden. Familien var heller sentrert rundt arbeid og materiell produksjon.⁴

Ved det industrielle gjennombrudd begynte familien å miste sin funksjon som økonomisk produksjonsenhet, noe som med tid ledet til en ytterligere lukket og mer ustrukturert familietype, kjennetegnet av individuering, privatisering og intimisering. Holter mener familien etter hvert ble uegnet som økonomisk enhet, ettersom kravene til kapital og -akkumulasjon økte. Arbeid og produksjon ble i stadig større grad differensiert og spesialisert, flyttet ut fra hjemmene og inn i fabrikkene. Familiemedlemmene var dermed ikke lenger like bundet til hjemmet, og deres felles arbeidserfaringer ble færre. Folk begynte å delta i ikke-familiære aktiviteter, for eksempel på arbeidsplassen eller skolen, som representant for seg selv. Individet ble med andre ord utskilt fra familien, prosessen Holter kaller individuering. Grunnlaget for fellesskap måtte derfor søkes i følelseslivet. Holter mener differensieringen og spesialiseringen utgjorde hovedgrunnlaget for intimiseringen av familien. Ekteskapet fikk også en ny funksjon, nemlig tilfredsstillelse av følelsesmessige behov. Ifølge Holter har privatisering preget familien siden den [strukturerte] borgerlige familietypen. Prosessen endret seg imidlertid med den nye:⁵ «Privatiseringen av familien har altså etter hvert fått karakter av en privatisering av familiens gjenværende og overlevende funksjoner: Følelsesmessig tilfredsstillelse og intimitet».⁶

Holter mener individuering og intimisering først preget familien etter det industrielle gjennombrudd, mens privatisering, i visse former, påvirket fra 1600-tallet av. Andre tidfester derimot utviklingen tidligere. Stone skisserer tre ulike familietyper, som hvert fall dominerte i de høyere samfunnslagene i England. I *the open lineage family* (1450-1630) ble ikke familien holdt sammen av følelsesmessige bånd, men av gjensidige økonomiske interesser. En tid etter reformasjonen kom det en ny familietype, *the restricted patriarchal nuclear family* (1550-1700). Den fremmet kjernefamilien til fordel for slekta og familierelasjonene var distanserte.⁷

⁴ Gjertsen, Henriksen, Hjort og Holter, 1984: 33-37, 40-41, og 46-47

⁵ Gjertsen et al., 1984: 34-36, 42, 44-45, 47 og 49

⁶ Gjertsen et al., 1984: 49

⁷ Stone, 1977/1990: 88, 145-146 og 172

Deretter mener Stone det fant sted en rekke samfunnsmessige endringer som bidro til en ytterligere lukning av familien og overgangen til *the closed domesticated nuclear family* (1640-1800). Nasjonalstaten vokste frem, puritanismen ble mer utbredt og individualismen fikk en større plass. Dette førte til at innblanding fra slekta ble redusert i høyere samfunnslag, mens naboers og lokalsamfunnets støtte ble mindre viktig i de lavere. Stone mener dette ledet til en svekkelse av sterke relasjoner og emosjonelle bånd med mennesker utenfor kjernegruppen. Venner, naboer og fjerne slektninger kom dermed i bakgrunnen. Innen 1700 hevder Stone den nye familietyper, basert på det han kaller en *affektiv individualisme*, dominerte i de høyere sosiale lagene. Dette innebar blant annet at folk valgte ektefelle mer ut fra et ønske om fremtidig lykke enn forventninger om økt inntekt, status eller makt.⁸

Utviklingen Stone skisserer dreier seg om tendenser, ikke absolutter, selv om han hevder man kan anta at majoriteten til en viss grad stemte med idealet. Eldre skikker og verdier overlevde i lang tid, og i hvilken grad og når de ulike familietyperne dominerte, varierte fra familie til familie. Endringene fant tidligst sted blant høyere sosiale lag i byene, og spredte seg etter hvert til resten av bybefolkningen og til bygda. Stone mener flere av endringene ikke nådde de fattigste før innpå 1800- og tidlig 1900-tallet.⁹

Til tross for at teoriene rundt individualisering, privatisering og intimisering er ulike, er det noen hovedtrekk som går igjen. Først og fremst er det bred enighet om at de tre prosessene var nært knyttet sammen og avhengig av hverandre. Det er ulike teorier om hvorfor og når familien endret seg. Dette avhenger selvfølgelig av hva slags fokus forfatterne har valgt og hvilke geografiske områder som beskrives. Flere nevner reformasjonen og de samfunnsmessige endringene den skapte som et viktig moment i utviklingen. Protestantismens moralteologi, kombinert med en sterk statsmakt, virker også å ha bidratt til endringene. Andre peker på økt industrialisering og overgangen til markedsøkonomien som sentrale årsaksforklaringer. Først ved at produksjonen ble flyttet inn i hjemmene, senere ved at den ble flyttet ut igjen. Kjernefamilien sto da igjen som et individualisert, privatisert og intimisert og primært sosialt fellesskap.

Det er mange måter å undersøke graden av individualisering i et samfunn på. Jeg har valgt å se på *navngivningsskikk*, og vil gå nærmere inn på dette i kapittel 4. Det er ikke en åpenbar kobling, men jeg vil likevel argumentere for at navngivningen kan fortelle mye om

⁸ Stone, 1977/1990: 172-173, 246-248 og 411-412

⁹ Stone, 1977/1990: 146 og 414

individualisering. Ifølge *A History of Private Life IV* (1987), skrevet av Phillipe Ariès, Georges Duby og Michelle Perrot, ble man mer opptatt av at folk hadde individuelle identiteter på 1800-tallet. Ariès et al. trekker frem endringer i navngivningsskikken som et eksempel på denne utviklingen. Allerede på 1700-tallet finner de økt variasjon i navngivningen, mens det utover 1800-tallet ble et enda større mangfold. Ariès et al. knytter endringen til et behov for individualisering, et ønske om å skille mellom de ulike generasjonene og en streben etter konformitet med høyere sosiale lag. Barn hadde tradisjonelt blitt oppkalt etter en av deres besteforeldre, men differensieringen peker mot at man i stadig mindre grad fulgte eldre skikker. Ariès et al. vil likevel være forsiktige med å si at oppkallingsskikken forsvant helt. Den hadde for eksempel alltid hatt en sterkere tradisjon på bygda enn i byene. De mener likevel nye navnemoter overtok rollen eldre skikker hadde hatt. Utviklingen reflekterer ifølge Ariès et al. et tap av troen på at oppkalling kunne videreføre egenskaper fra en navnebærer til en annen og at navnet var bestemmende for barnets skjebne. Holdningsendringen ledet i sin tur til en individualisering i navngivningsskikken.¹⁰

Stone finner lignende tendenser i sin undersøkelse av England. I forbindelse med endringer i familien fant det også sted et identitetstap, der slekta ble mindre viktig. Tanken om individet som bindeledd mellom fortidige og fremtidige generasjoner forsvant: «Fewer and fewer knew who their great-grandfather were, and fewer and fewer cared. [...] [The individual] was no longer linked to a piece of property or to tombstones in a graveyard, or to names in the family Bible [...]».¹¹

Privatisering er et bredt felt som kan undersøkes på mange ulike vis. Forskningslitteraturen viser for eksempel til arkitektoniske endringer og politiske dokumenter som tegn på privatisering i perioden. Med hensyn til de to andre praksisene jeg har valgt å fokusere på, samt kildematerialet, falt innfallsvinkelen på *dåpspraksis*, som kapittel 5 vil handle om. I litteraturen er det skrevet mindre om dåp enn de andre temaene. Arne Bugge Amundsen, professor i kulturhistorie, gjør imidlertid en grundig undersøkelse av dåpspraksisen på 1700- og 1800-tallet i to bygder og en by i Østfold i *Dåp og tradisjon* (1982). Han finner en rekke adferdsendringer på 1800-tallet, knyttet til det han mener er en økt privatisering av dåpen. Amundsen forbinder funnene med fremveksten av en mer moderne medisinsk tilnærming. Dette førte blant annet til at man begynte å utsette dåpen lenger.¹²

¹⁰ Ariès, Duby og Perrot, 1987: 457-458

¹¹ Stone, 1977/1990: 247-248

¹² Amundsen, 1983: 84-85

Dåpsferden kunne jo være helsefarlig dersom barna bare var dager gamle når de ble brakt til kirka.¹³ Ifølge Amundsen tok høyere sosiale lag og bysamfunnet tidligst, hurtigst og i størst omfang til seg den nye tilnærmingen. Med tid spredte den imidlertid seg til andre befolkningslag og til bygda, slik at også deres dåpspraksis endret seg.¹⁴

I forbindelse med prosessen intimisering har jeg valgt å se på *giftermålspraksis*, som er tema for kapittel 6. Koblingen mellom giftermål og intimisering er mer åpenbar enn de to foregående, da begrepet beskriver en overgang fra mer praktisk motiverte relasjoner, til en familie som i større grad var myntet på følelser. Ifølge Stone ble ekteskap i høyere sosiale lag i England på 1500- og tidlig 1600-tallet arrangert av foreldre og slekt med økonomiske og sosiale forbedringer for øye. Etter reformasjonen ble følelsesmessig og seksuell tilfredsstillelse i ekteskapet viktigere, men relasjonene var fremdeles distanserte. Fra 1700-tallet av begynte imidlertid flere og flere å sette emosjonell tilfredsstillelse og fremtidig personlig lykke over ambisjoner om økt fortjeneste eller status.¹⁵ Giftermålspraksisen kan altså gi gode indikasjoner på om og når familien kan sies å ha blitt intimisert.

Historiker Ståle Dyrvik ser i *Om giftermål og sosiale normer* (1970) på ekteskapsinngåelser i bygda Etne i perioden 1715-1801. Han finner ulik gjennomsnittlig giftermålsalder for kvinner i gårdbruker- og husmannsklassen, da førstnevnte var betydelig yngre enn sistnevnte ved vielsen. Dyrvik mener derfor ekteskapsmarkedet ikke bare var styrt av «kvantumet gifteferdige kvinner, men også av kvaliteten på den frambydde vara».¹⁶ Han ser dette i sammenheng med at en kvinne fra gårdbrukerklassen etter hvert ville overføre sine foreldres eiendom og prestisje til ektemannen gjennom arv. De var derfor mer etterspurt enn husmannsdøtrene. Mennenes gjennomsnittlige giftermålsalder var derimot mer bestemt av om han hadde levebrød og kunne forsørge en familie.¹⁷ Dyrvik finner med andre ord tegn på at giftermålspraksisen var mer preget av praktiske hensyn enn romantiske på 1700-tallet, noe som blant annet innvirket på giftermålsalderen. I *Historisk demografi* (1983) ser Dyrvik på giftermålspraksisen på 1800-tallet: «Døma i tabellane [...] syner vel heller ein type giftermålsmonster der materielle omsyn veg tungt utan å være einerådande. Dessuten er det teikn til at ein på 1800-tallet har å gjera med ei glidning over mot den «romantiske» typen».¹⁸ Han undersøker imidlertid bygdesamfunn, så det kan tenkes at praksisen var annerledes i

¹³ Blom og Sogner, 2005: 150

¹⁴ Amundsen, 1983: 84-85

¹⁵ Stone, 1977/1990: 11, 88, 145-146, 217 og 411-412

¹⁶ Dyrvik, 1970: 296

¹⁷ Dyrvik, 1970: 296-297

¹⁸ Dyrvik, 1983: 142

byene. Ronald Grambo, Bjarne Hodne og Ørnulf Hodne hevder på sin side at intimiseringen, som de kaller en individualisering av parforholdet, fant sted på slutten av 1800-tallet, da Norge var i ferd med å bli et moderne demokratisk industriland.¹⁹

1.1 Problemstillinger

Forskningslitteraturen viser at det er mange ulike måter å «angripe» individualisering, privatisering og intimisering på. Jeg har altså valgt å se på navngivnings-, dåps og giftermålspraksis i forbindelse med de tre prosessene. Dåpen var tidligere et påbudt kirkelig ritual, og de aller fleste ble døpt og navngitt i Norge på 1700- og 1800-tallet. Giftermål var ikke like allment, men var en sentral livshendelse for mange, som var mer basert på valg og frivillighet enn navngivningen og dåpen. Navngivning, dåp og giftermål er altså valgt fordi de har spilt en viktig rolle i manges liv, fattig som rik, kvinne som mann. Forskningslitteraturen peker dessuten på at alle tre i perioden var preget av endring. Et slikt utvalg vil aldri fortelle hele historien. Det kan naturligvis være at familien og familielivet ble påvirket av individualisering, privatisering og intimisering på andre områder eller i andre perioder. På grunn av oppgavens begrensninger har det likevel vært nødvendig å gjøre et utvalg, som hvert fall kan belyse deler av historien om familielivet i Norge på 1700- og 1800-tallet.

På bakgrunn av forskningslitteraturen har jeg kommet frem til følgende overordnede problemstillinger: *På hvilke måter ble navngivnings-, dåps- og giftermålspraksisen endret i perioden 1700-1865? Hvilken rolle spilte juridiske forhold, geografi, økonomi og sosial tilhørighet? I hvilken grad kan endringene forklares ut fra prosessene individualisering, privatisering og intimisering?*

1.2 Avgrensninger

Tidsavgrensningen i denne oppgaven er satt til 1700-1865. Den nedre grensen er på bakgrunn av at flere plasserer endringene i navngivnings-, dåps og giftermålspraksisen til 1700- og særlig 1800-tallet. Visse endringer i navneskikken kan trolig spores lenger tilbake, men kirkebokføringen begynte ikke før rundt slutten av 1600-tallet. I et individualiseringsperspektiv virker dessuten de fleste endringene å ha tatt sted etter 1700, jamfør Ariès et al. Det er uenighet rundt når giftermålspraksisen ble intimisert, men undersøkelser av norske forhold tyder på at 1800-tallet var et sentralt århundre. Slutten på

¹⁹ Grambo, Hodne og Hodne, 1985: 202-203

perioden er satt til 1865, blant annet fordi det ble holdt en folketelling det året. Industrialiseringen av Norge begynte i 1840-årene, men ifølge historiker Jan Eivind Myhre representerte fremdeles industrien en liten næring på denne tiden. Tidfestingen av når Norge ble et industriland varierer fra 1870-tallet til 1905-1920.²⁰ Denne oppgaven undersøker dermed om det var endringer i familien før og i startfasen av industrialiseringen. Forskningslitteraturen er noe sprikende i dette henseende. Flere argumenterer for at endringene er knyttet til industrialiseringen, som Holter. Få har imidlertid undersøkt perioden som ledet opp til industrialiseringen i Norge. Undersøkelsen er dermed mer i tråd med den internasjonale litteraturen som fremhever endringer på sent 1700- og tidlig 1800-tallet.

Med hensyn til geografisk avgrensning, kunne jeg i teorien ha sett på hvilket som helst område i Norge, det være seg en bygd, en by, et fylke eller en region. Jeg ønsket imidlertid å inkludere komparasjon i undersøkelsen, da en slik tilnærming vil lette arbeidet med å analysere årsaksforklaringer. Ifølge historikerne Astri Andresen, Sissel Rosland, Teemu Ryymin og Svein Atle Skålevåg blir sammenligninger mer preget av generaliserende typologier desto flere enheter man gransker.²¹ Mer begrensede undersøkelser gir derimot en bedre forståelse, da de «[...] ikke inneholder flere enheter enn at man klarer å fange det spesielle med tiden og rommet, gir forståelsen av både de enkelte enhetene og sider ved de som man slett ikke ville ha oppdaget uten å sammenligne».²² Andresen et al. mener videre komparasjoner av by og bygd fungerer best hvis man skal demonstrere forskjeller på det urbane og det rurale. Forklaringen på ulikhetene vil jo gjerne være begrenset til at det er to vidt forskjellige samfunn det er tale om.²³ Jeg har derfor valgt å undersøke to byer. Fordi jeg er interessert i hva slags innvirkning forskjeller i næringsgrunnlag og beliggenhet kan ha hatt, har jeg valgt en kystby og en innlandsby. I perioden var det få innlandsbyer i Norge, egentlig bare Hamar, Kongsberg og Røros. Hamar mistet bystatusen under den nordiske sjuårskrigen, mens Røros hadde en liten befolkning sammenlignet med Kongsberg. Valget falt derfor på sistnevnte. Det kan diskuteres hvor representativ Kongsberg var som by, i og med at den var en gruveby, hvor all virksomhet lenge var knyttet til verksdriften. Alle byer var imidlertid i perioden sterkt knyttet til ulike næringsvirksomheter, slik at det ville vært vanskelig å finne en by som kunne representere et flertall andre byer. I og med at jeg ønsket en viss geografisk nærhet mellom de to byene, falt valget av kystbyen på Tønsberg. Byens næringsgrunnlag var i

²⁰ Myhre, 2015: 203

²¹ Andresen, Rosland, Ryymin og Skålevåg, 2015: 105

²² Andresen et al., 2015: 105

²³ Andresen et al., 2015: 106

hele perioden knyttet til særlig sjøfart og handel. Forskningslitteraturen peker på at endringer først nådde kyststrøk. Kongsberg hadde imidlertid mye utenlandsk innvandring på grunn av gruvedriften. Det kan derfor godt tenkes at det ikke var like store forskjeller mellom byene, som man trolig kunne funnet dersom man sammenlignet by og bygd. Undersøkelsen blir derfor en komparasjon av graden av individualisering, privatisering og intimisering i en gruveby og en sjøfartsby.

2 Metode og kildearbeid

I dette kapitlet vil jeg utdype noen sentrale begrep og gjøre rede for fremgangsmåte og kildearbeid. Da metode og kildearbeid har variert noe fra tema til tema, vil jeg også komme tilbake til det spesifikke i de ulike kapitlene.

2.1 Begrepsforklaringer

Det brukes en rekke ulike begreper for å beskrive endringer i familien og familielivet på 1700- og 1800-tallet. Det er derfor på sin plass å gjøre rede for hva slags forståelse av dem som ligger til grunn i denne oppgaven. *Privatisering* og *privatliv* blir omtalt nokså likt i litteraturen. Habermas skriver i *Borgerlig offentlighet* (1962) at privatsfæren omfatter området for bytting av varer og samfunnsmessig arbeid. Herunder regner han familien og dens intimsfære.²⁴ Holter og sosiologen Hildur Ve Henriksen er de av forfatterne som i størst grad problematiserer denne oppgavens begreper. Deres definisjon av *privatisering* er den mest dekkende for denne oppgaven: «En samfunnsmessig tendens til mer og mer gjøre familien til noe som ikke offentligheten eller andre enn familiemedlemmene selv har noe med».²⁵

Brorparten av de utvalgte forfatterne bruker begrepet *individualisering* når de beskriver individets utvikling mot selvstendighet og autonomi. Holter anvender derimot *individuering*, som hun videre mener skiller seg fra individualisering. Hun bruker førstnevnte om en prosess som endrer en sosial enhet. I *Familien i klassesamfunnet* (1984) gjelder prosessen, eller individueringen, individets løsrivelse fra familien og dets deltakelse i ikke-familiære aktiviteter, organisasjoner eller institusjoner som representant for seg selv. Individualisering dreier seg ifølge Holter primært om en ideologi knyttet til individets plass i relasjon til samfunnet.²⁶ Professor i filosofi, Arne Johan Vetlesen, mener individualisering handler om at individet går bort fra overleverte tradisjoner, normer og forventninger:²⁷ «Individualiseringens samfunnsmessige gjennombrudd markerer et skifte fra en oppvekst rettet mot å 'være til nytte' (for familie og slekt, nabolag og lokalsamfunn) til en oppvekst rettet mot 'å være seg selv'».²⁸ I denne oppgaven har jeg valgt å bruke individualisering, og forståelsen av begrepet ligger nært opp mot Vetlesens. Individets løsrivelse fra familien er en

²⁴ Habermas, 1962/1971: 28

²⁵ Gjertsen et al., 1984: 84

²⁶ Gjertsen et al., 1984: 46 og 76

²⁷ Vetlesen, 1998: 20 og 173

²⁸ Vetlesen, 1998: 173

viktig del av det, altså det Holter kaller individuering, men det dekker ikke alle endringene som fant sted på 1700- og 1800-tallet.

Med hensyn til prosessen jeg kaller *intimisering*, brukes det flere ulike begreper i forskningslitteraturen. Stone anvender for eksempel *affektiv individualisme* for å beskrive utviklingen fra praktisk og økonomisk motiverte ekteskap til mer følelsesbaserte valg av ektefelle. Habermas skriver derimot om en *inderliggjøring*, mens Grambo et al. kaller det en *individualisering av parforholdet*. Her har jeg valgt å legge meg nærest Holters og Henriksens begrepsbruk og -forståelse, da den favner nokså bredt:

«Intimisering av familien [blir] brukt om bl.a. en samfunnsmessig tendens til stadig mer uttrykkelig å henvise følelsesmessige forhold mellom mennesker til familien. [...] I uttrykket intimisering ligger også en antakelse om arten av – og uttrykksformene for – de følelser som stimuleres i den private sfære: eksklusivitet, ofte sterk binding til en person, begrunnet i lyst og ikke i plikt».²⁹

Denne undersøkelsen ser på endringer i familien og familielivet. Ifølge Sølvi Sogner var *kjernefamilien* den mest utbredte familieformen i perioden. Den besto av minst to personer, et gift par med eventuelle barn, eller kvinner eller menn i enkestand med barn. Dersom flere gifte par som var i slekt bodde sammen, kaller man det gjerne *storfamilie*. Vanligvis gjaldt dette foreldre som bodde med gifte sønner og familiene deres. Hvis det var andre som bodde sammen med kjernefamilien, som onkler og tanter, betegnes det som *utvidet familie*. I perioden 1700-1865 var det svært vanlig at andre personer omga kjernefamilien, som tjenestefolk og andre slektninger.³⁰

2.2 Metode og kildearbeid

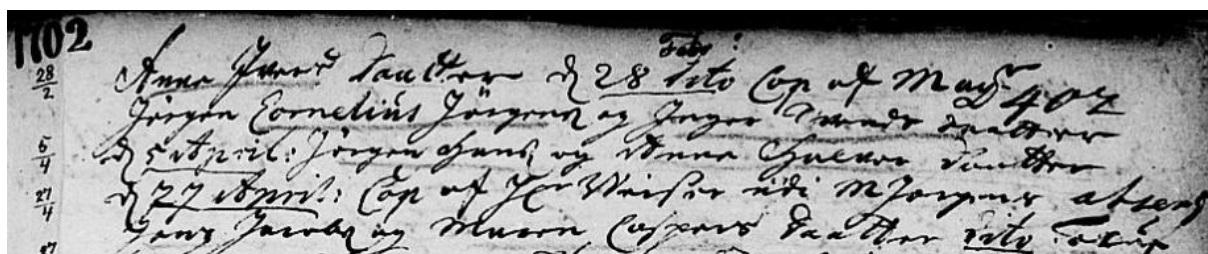
2.2.1 Kildene

Det er mange måter å undersøke navngivnings-, dåps- og giftermålspraksis på, men kirkebøker danner hovedgrunnlaget for min analyse. Jeg vil komme tilbake til hvorfor jeg har valgt denne kildetyper under de ulike kapitlene, men den viktigste årsaken er at kirkebøkene viser hele befolkningers praksis. En oversikt over kirkebøkene jeg har brukt ligger i

²⁹ Gjertsen et al., 1984: 80

³⁰ Sogner, 2003: 12-14

litteraturlisten under I. Utrykte kilder, og jeg har benyttet disse kildene i Excel-format for statistisk bearbeiding og analyse. Arbeidet med kirkebøkene har bydd på noen utfordringer. Først og fremst har dette med at en god del av materialet ikke er transkribert. Jeg har derfor måttet transkribere mye selv. Dette har vært svært tidkrevende arbeid, da det har blitt noen tusen innføringer i løpet av arbeidet. En annen utfordring er at skriften kan ha blitt feiltolket, da den i noen tilfeller har vært vanskelig å tyde. Sjekking opp mot klokkerbøker og andre kilder har imidlertid minsket feilmarginene. Det transkriberte materialet fra 1800-tallet er i hovedsak gjort av *Ancestry*, *MyHeritage* og *FamilySearch* (AMF-transkripsjonene) og inneholder en del feil og mangler.³¹ Jeg har derfor måttet gå over alle transkripsjonene og fylt inn mangler og rettet feil.

Figur 2-1 Kirkebokas oversikt over viede i 1702, Kongsberg. Hentet fra <https://media.digitalarkivet.no/view/8568/42191/2>

Ifølge Norske Lov skulle enhver prest føre dato for hendelsen og navn på de han trolovet og viet. Det samme gjaldt for barna presten døyte i sitt sogn, både de født i og utenfor ekteskap.³² Kirkebøkføringen har likevel variert i stor grad fra by til by, fra skriver til skriver og til og med hos samme skriver. Tidlig på 1700-tallet ble det for eksempel gjerne bare oppgitt navn på de involverte og dato for dåpen eller vielsen. Med tid ble innholdet imidlertid mer innholdsrikt og konsekvent, og særlig fra rundt 1820, da man fikk på plass rubrikker i kirkebøkene. Dette sikrer en god del informasjon om dåpen, vielsen og menneskene som var involvert. Kontrasten er tydelig i eksempelutdragene, som viser oversikter over viede på Kongsberg i 1702 og 1860.

³¹ <https://www.digitalarkivet.no/content/811/korrektur-av-transkriberte-kirkeb%C3%B8ker-amf> og <https://www.digitalarkivet.no/content/978/korrekturmeldinger-og-kommentarer-p%C3%A5-transkriberte-kirkeb%C3%B8ker-fra-amf>

³² Norske Lov, 1687: 2 – 8 – 7

Aar 1860.

C. Øgte

N ^o	Vieles- dag.	Brudgommens Navn og Stand. Brudens Navn.	Brudgommens Fødes- og Opholdssted. Brudens Fødested.	De Viebes Alder.	Brudgommens Faders Navn.	Brudens Faders Navn.
5.	Novbr 18.	Ungkarl Jens Thomasen Bagermester og Hj. Anne Margrethe Rasmussen	Kongsberg her i Hildredal Kongsberg	24 $\frac{1}{2}$ 43 $\frac{1}{2}$	Bernt Thomasen	Skredder her Hans Rasmussen

Figur 2-2 Kirkebokas oversikt over viede i 1860, Kongsberg. Hentet fra <https://media.digitalarkivet.no/view/1099/7030/4>

2.2.2 Mentalitet og kvantitative undersøkelser

I og med at jeg har valgt kirkebøker som kildemateriale, blir oppgaven hovedsakelig en kvantitativ undersøkelse av mentalitets- og adferdsendringer. I den tidlige mentalitetshistorien handlet mentaliteter først og fremst om ubevisste kollektive tenkemåter, som gjerne ble undersøkt gjennom kvantitativt materiale. Retningen utvidet historiefaget, slik at det også ble mulig å se på temaer som barndom, kropp, seksualitet osv. Følgelig ble også alle slags mennesker studieobjekter.³³ Ariès bruker for eksempel metoden i sine mentalhistoriske verk om barndom og menneskers forhold til døden.³⁴ Ifølge historiker Ingar Kaldal møtte metoden kritikk, da man mente den var for generaliserende og skar alle over samme kam. Etter hvert gikk imidlertid fokuset mer mot hvordan de fortidige menneskene selv hadde opplevd tanker og erfaringer.³⁵ Duby var blant de som gikk noe bort fra idéen om kollektive mentaliteter og over til undersøkelser av språklige strukturer.³⁶

Det å undersøke mentaliteter gjennom kvantitative undersøkelser har altså noen baksider, og har også møtt en del kritikk. Mye av årsaken til at jeg valgte å se på navngivnings-, dåps- og giftermålspraksis er at de angikk store deler av befolkningen som levde i perioden 1700-1865. Det er derfor nødvendig å bruke et kildemateriale som omfatter hele befolkningen, ikke bare et velstående fåtall. Stone er blant de som har blitt kritisert for å bruke et materiale som kun beskriver praksis i høyere lag, for så å anta at resten av befolkningen med tid også tok opp denne adferden.³⁷ Arbeidet med å finne kilder til oppgaven

³³ Kaldal, 2002: 32-33

³⁴ Andresen et al., 2015: 210

³⁵ Kaldal, 2002: 33

³⁶ Andresen et al., 2015: 210-211

³⁷ Macfarlane, 1979: 109-110

viste dessuten at folk sjelden satte tanker og følelser knyttet til navngivning, dåp eller giftermål på trykk. Det finnes et omfattende minnemateriale som tar for seg disse livshendelsene, men de beskriver hovedsakelig praksis i bygdesamfunn og utenfor perioden 1700-1865. Kjønnsforsker Hanne Marie Johansen ser på separasjon og skilsmisse i Norge i perioden 1536-1909, men mener det er vanskelig å finne utsagn om hva folk egentlig tenkte om ekteskap og følelser.³⁸ Historiker Edward Shorter skriver i *The Making of the Modern Family* (1975):

«What kind of people, after all, tended to burst forth in love letters, write novels, or compose memoirs other than a tiny elite at the pinnacle of the social order? Belletristic literature, and the encircling apparatus of diaries and letters, represents the experience of perhaps 5 percent of the population».³⁹

Jeg skal ikke påstå at en kvantitativ analyse kan fortelle alt om tenke- og handlingsmåter. Det blir jo i stor grad tolkninger av kollektive adferder. Med hensyn til oppgavens avgrensninger, ble det imidlertid ikke mulig å inkludere kvalitative kilder, utover det normative og juridiske grunnlaget for dåps- og giftermålspraksisen. Jeg vil likevel argumentere for at kvantitative metoder kan fortelle mye om fortidige mentalitets- og adferdsendringer. I tillegg har jeg skilt materialet inn i ulike sosiale lag, der det er mulig, slik at analysen i mindre grad blir generaliserende.

2.2.3 Inndeling i sosiale grupper

Ifølge forskningslitteraturen begynte endringer i familien i høyere sosiale lag. Det er derfor hensiktsmessig å dele menneskene fra kirkebøkene inn i sosiale grupper, henholdsvis høyere og lavere sosiale lag. I tillegg har jeg valgt å skille ut barna som er født utenfor ekteskap i kapitlet om dåpen. Tanken er at det kan ha vært forskjeller i handlings- og tenkemåter hos ulike grupper, og at endringer tidligst kan spores til høyere sosiale lag. Amundsen mener folk i høyere sosiale lag, og særlig embetsstanden, representerte den kulturelle novasjon i perioden. Han hevder det derfor går an å anta at endringer i kulturell praksis begynte blant de høyere sosiale lag, noe hans undersøkelser av dåpspraksisen bekrefter.⁴⁰ Dette er i tråd med teoriene til blant annet Ariès et al., Holter og Stone.

³⁸ Johansen, 2001: 252

³⁹ Shorter, 1975: 9

⁴⁰ Amundsen, 1983: 84-85 og 89

Det å dele inn mennesker i sosiokulturelle grupper byr på mange utfordringer. Arbeidet ble heller ikke lettere av at kirkebøkmaterialet til tider er nokså tynt. Der det var mulig, har jeg jamført navnene fra kirkebøkene med annet transkribert materiale, hovedsakelig skiftemateriale og folketellinger. Jeg har funnet igjen mange, noe som viser at transkripsjonene er relativt gode, selv om det tidvis er forskjeller mellom kildene (særlig i måten navn skrives på). Dette arbeidet har imidlertid vært utfordrende og noe sporadisk. Flere hadde så «vanlige» navn at det er vanskelig å vite om det er tale om de samme personene eller ikke. Andre kan ha dødd eller flyttet. Og selv om jeg klarte å finne dem igjen, var det ikke alltid noe mer informasjon å hente ut fra skiftematerialet enn fra kirkebøkene. I mange tilfeller har jeg derfor ikke kunnet plassere personene i noen gruppe.

Inndelingen av personene i kirkebøkene baserer seg hovedsakelig på fars stilling med hensyn til navngivning og dåp. I vielsesmateriale er derimot ofte både brud og brudgom oppgitt med stilling eller tittel (pike, jomfru eller frøken). Dyrvik skriver i *Historisk demografi* (1983) at det er vanskelig å utføre en sosial inndeling av et datamateriale: «Demografen som trass alt berre utforsker *ei* side ved samfunnet sitt, kan vanskelig vera sikker på at han lagar meningsfylte sosialgrupper». ⁴¹ Dyrvik hevder den beste løsningen for et samfunn som ikke er for stort eller sammensatt er å holde på en todeling. Dette er inspirert av samfunnsforskeren Eilert Sundts inndeling i en eiendomsklasse og en arbeiderklasse i *Om giftermål i Norge* (1855). Dyrvik mener imidlertid man må gjøre gruppene mindre tidsbundne og spesielle enn Sundt, og at eiendomsklassen må utvides til også å gjelde utdanning, inntekt og status. Grensene mellom de to gruppene må videre settes noe etter skjønn. ⁴² Amundsen deler også folk inn i øvre og lavere sosiale lag i sin undersøkelse av dåpspraksis. Øvre lag består av embetsfamilier, høyere militære befaler (fra løytnant og oppover), akademisk utdannede og handlende borgere (kjøpmenn og grosserere). Håndverkere, soldater, bønder, fiskere og sjøfolk blir derimot plassert i de lavere sosiale lagene, noe Amundsen begrunner med at de var nærest bondekulturen og dens religiøse tradisjon. ⁴³

Jeg har valgt å legge meg nær Amundsens klassifisering, da det er viktig med sammenfall i religiøs tradisjon og kulturell orientering. I løpet av arbeidet har jeg imidlertid funnet noen huller i Amundsens tilnærming. Dette har vært spesielt tydelig i vielsesmateriale, der både brudens tittel og hennes fars stilling er oppgitt i visse perioder. Det er flere tilfeller

⁴¹ Dyrvik, 1983: 189

⁴² Dyrvik, 1983: 189

⁴³ Amundsen, 1983: 48-49

der døtre av håndverksmestere blir omtalt som jomfruer, en tittel normalt gitt til kvinner i høyere sosiale lag. Dette gjelder særlig visse håndverk, som urmaker, baker og gullsmed, men også andre, som skredder og garver. Dette eksemplifiserer svakheten til slike inndelinger, som er basert på et nokså tynt kildemateriale og i mange tilfeller skjønn. Kirkebøkene hjelper noe, ved at de tidvis titulerer med «herr» eller «monsieur». Det kan likevel tenkes at for eksempel en håndverksmester, som jeg vanligvis plasserer i lavere sosiale lag, egentlig soknet til høyere sosiale lag. Dette åpner for at noen mennesker kan ha havnet i feil gruppe. Jeg har laget en oversikt over hvilke yrkesgrupper som er plassert i lavere eller høyere sosiale lag. Den ligger som Tabell 13 i vedlegg. Jeg har imidlertid brukt skjønn i mange tilfeller, særlig dersom kirkebøkene også beskriver personenes titler.

3 Byene

Sundt skriver i *Om giftermål i Norge*:

«I et land som Norge med dets besynderlige afvexlende naturbeskaffenhed er det lige til, at befolkningens næringsveie må være yderst forskjellige; men af næringsveiene afhænger igjen de daglige sysler og huslige vilkår, og efter dem uddanner der sig gjerne visse sædvaner og leveskikke». ⁴⁴

For at en sammenligning av to byer skal gi mening, er det nødvendig å beskrive noen av trekkene ved samfunnene jeg skal undersøke. Navngivnings-, dåps- og giftermålspraksisen fungerte ikke i et vakuum, men ble trolig påvirket av faktorer som næringsliv og befolknings sammensetning, jamfør Sundt. I det følgende vil jeg derfor gi kort rede for noen trekk ved Kongsbergs og Tønsbergs historie, næringsliv, befolkning og religiøse liv i perioden. Det kan jo tenkes at det her finnes viktige faktorer som kan bidra til å kaste lys på eventuelle likheter eller ulikheter i praksis mellom byene.

3.1 Kongsberg

Kongsberg ligger i dag lengst sør i Viken fylke, men var i undersøkelsesperioden i Buskerud amt. Et kart over byen ligger i vedlegg som Figur 1. Ifølge historiker og statsarkivar Johan Kielland Bergwitz begynte historien om Kongsberg med to barn som fant sølv da de var ute og gjettet sommeren 1623. Byen ble grunnlagt på vestsiden av Numedalslågen som bergstad året etter, og har gjennom tidene særlig markert seg som en industriby. Kongsberg fikk først kjøpstadsprivilegier gjennom en forordning i 1735.⁴⁵ Kjøpstadsstatus fikk imidlertid ikke byen før 1802. Dette til tross for at Kongsberg i en periode på slutten av 1700-tallet var landets nest største by.⁴⁶ Folketallet var imidlertid synkende gjennom siste del av perioden. Det talte 11 395 personer i 1769.⁴⁷ Folketellingene viser at innbyggertallet hadde sunket til 6 811 i 1801 og ytterligere til 5 014 i 1865.

Gruveselskapet, Kongsberg Sølvverk, ble opprettet i 1624. Slutten av 1600-tallet var gode år for sølvverket, til tross for at driften var nokså vilkårlig.⁴⁸ Kunsthistoriker Anne Grete

⁴⁴ Sundt, 1855/1992: 169

⁴⁵ Bergwitz, 1924a: 1, 51, 97 og 103-104

⁴⁶ Myhre, 2015: 179

⁴⁷ Statistisk Sentralbyrå, 2001

⁴⁸ Bergwitz, 1924a: 1, 17-18, 20, 24-25, 29-31, 37-38 og 47

Øygaard Ljøsne mener første halvdel av 1700-tallet var preget av både gode og dårlige perioder. Etter at byen fikk kjøpstadsprivilegier, ble den imidlertid mer differensiert. Det dukket nå opp yrkesgrupper som ikke hadde noe direkte med bergdriften å gjøre.⁴⁹ Ifølge historiker Kristian Moen gikk sølvproduksjonen ned mot slutten av 1700-tallet. Dette hadde blant annet sammenheng med reduksjoner i arbeidsstokken for å minske verkets utgifter. Fra 1799 og fremover ble flere gruver, skjerp og pukkverk nedlagt, før det i 1805 ble bestemt at sølvverket skulle stenges. Det skulle i stedet bygges et jernverk, slik at kongsbergenserne ikke sto uten arbeid. Etter nedleggelsen av sølvverket fortsatte man noe gruvedrift på Kongsberg. Én gruve ble driftet av kronen, noe som sysselsatte rundt 50 personer. Det ble også satt i gang privat drift i deler av det tidligere sølvverket. I 1814 ble det grunnlagt en våpenfabrikk som ble drevet av staten. To år senere ble også sølvverket åpnet igjen, og fikk en sterk oppgang i perioden 1830-60, mens det fra rundt 1859 ble nedgang. Det var imidlertid ikke før i 1955 at Stortinget besluttet at verket skulle stenges for godt, og to år senere endte driften.⁵⁰

Sølvverket hadde altså nokså varierende suksess, og i deler av perioden var det en tapsbedrift. Verket representerte samtidig eksistensgrunnlaget til Kongsberg, og store deler av befolkningen arbeidet der gjennom tidene. Etter hvert kom det til flere virksomheter, men også disse var industrielle. Kongsberg var med andre ord hovedsakelig en industriby på 1700- og 1800-tallet. For å se hvordan næringslivet i byen har utviklet seg over tid har jeg grovkategorisert yrkene til alle menn fra 18 år og oppover ut fra folketellingene i 1801 og 1865. I oversikten har jeg inkludert de elleve største yrkesgruppene, og den ligger i vedlegg som Tabell 1.

Fra 1801 til 1865 skjedde det en betydelig reduksjon, nesten 30 prosentpoeng, i andelen som arbeidet i lavere stillinger i verk og sagbruk. Andelen håndverkere og dagarbeidere økte derimot med ca. 10 prosentpoeng. Det ble også flere i gruppen med kontoransatte, tjeneste- og ombudsmenn. Næringslivet på Kongsberg var altså mer differensiert mot slutten av perioden, selv om en stor andel fremdeles var sysselsatt i verk og sagbruk. Bergwitz setter dette i sammenheng med at byen i begynnelsen kun eksisterte for sølvet. Den store tilstrømmingen av mennesker skapte imidlertid et behov for virksomheter

⁴⁹ Ljøsne, 1977: 69-70

⁵⁰ Moen, 1978: 161, 165, 175-177, 249, 253-254, 257-258, 269, 311 og 424

som ikke direkte var knyttet til verket: «Det ble behov for omsetning av varer og åndelig næring».⁵¹

Kongsberg har alltid hatt et stort tilsig av innflyttere, både fra andre steder i Norge og fra utlandet. Moen mener det strømmet arbeidere fra andre norske bergverker til Kongsberg på 1700-tallet, noe som skapte en unik befolkningssammensetning.⁵² Ljøsne hevder byen på denne tiden også trolig hadde mer kontakt med omverdenen enn andre norske byer, noe som satte sitt preg på befolkningen. Flesteparten av innvandrerne kom fra Tyskland for å arbeide i gruvene, men det var også en betydelig innvandring fra Danmark. Ifølge Ljøsne var brorparten av de store gårdene i byen eid av disse. Mange av familiene bodde imidlertid på Kongsberg over lang tid, slik at de trolig anså seg som nordmenn. De faktiske nordmennene utgjorde, med noen unntak, de lavere sosiale lagene.⁵³ Livet var trolig ikke alltid lett for sølvverksarbeiderne, noe som førte til en rekke arbeideropprør i byen. Ifølge Bergwitz gikk typiske klager ut på at utlendinger ble foretrukket fremfor nordmenn ved ansettelse eller forfremmelser. I tillegg var det ikke alltid lønningene ble betalt i tide.⁵⁴ Henrik Rosted, berglege på Kongsberg fra 1792 til 1802, skriver om forholdene i byen:

«Bergarbeidernes stilling og levemåte er ofte kummerlig sammenlignet med andre statsborgeres. Deres boliger er for det meste usle, elendige hytter med ett rom, med et ildsted i det ene hjørne, der all klestørk foregår. Det kommer aldri frisk luft inn, uten når døra blir åpnet. I dette rom lever og sover hele familien med 3-4, ja, flere barn, ofte med slektninger eller andre losjerende i tillegg».⁵⁵

Dåp og giftermål var i perioden 1700-1865 kirkelige ritualer. Befolkningens religiøsitet kan derfor ha innvirket på holdninger og adferd. Bergwitz beskriver kongsbergenserne som «[...] en religiøst nesten ganske indifferent befolkning [...] som ikke fikk mere interesse for slike emner, tiltrots for at man hadde fått den pregtige kirke som symbol og sted for sin gudsyndyrkelse».⁵⁶ Han mener videre at situasjonen bare forverret seg mot slutten av 1700-tallet.⁵⁷ I sitt andre bind om Kongsbergs historie, som tar for seg tiden etter 1814, skriver Bergwitz at det aldri var noe sterkt religiøst liv i byen. En del av befolkningen regnet seg

⁵¹ Bergwitz, 1924a: 92

⁵² Moen, 1978: 108

⁵³ Ljøsne, 1977: 71-72 og 74

⁵⁴ Bergwitz, 1924a: 122

⁵⁵ Gjengitt i Moen, 1978: 219

⁵⁶ Bergwitz, 1924a: 186

⁵⁷ Bergwitz, 1924a: 186

imidlertid som haugianere, særlig på 1830- og 1840-tallet. Ifølge Bergwitz var haugianerne stille, besøkte flittig gudstjenester og kom ofte på oppbyggelser.⁵⁸

Kongsberg var altså i tiden 1700-1865 et relativt sammensatt samfunn, selv om mye dreide rundt sølvverksdriften. Både næringslivet, med dets oppturer og nedturer, og den spesielle befolkningssammensetningen i byen er viktig å ha i mente når jeg skal se på navngivnings-, dåps- og giftermålspraksisen.

3.2 Tønsberg

Tønsberg ligger i dag øst i Vestfold og Telemark fylke. Et kart over byen ligger i vedlegg som Figur 2. Byen er en av Norges eldste, og ble grunnlagt på bakgrunn av sin gunstige plassering for skipsfart og handel. Det er usikkert akkurat når Tønsberg ble en by, men ifølge Jan Brendalsmo skjedde det en gang på 900-tallet.⁵⁹ I 1662 fikk Tønsberg, og de andre norske kjøpstedene, byprivilegier av kongen.⁶⁰ Til tross for at Tønsberg er eldre enn Kongsberg, har innbyggertallet i førstnevnte vært mindre enn i sistnevnte. I 1769 hadde Tønsberg et folketall på 3 288.⁶¹ Folketellingene viser at innbyggertallet sank til 1 543 i 1801, før det steg til 4 542 i 1865. Historiker Arne Odd Johnsen påpeker imidlertid at disse tallene kun sier noe om hvor mange som bodde i Tønsberg til ulike tider. Antallet som i økonomisk henseende hørte til i byen var trolig større.⁶²

Ifølge A. O. Johnsen var det både gode og dårlige år for skipsfart og handel på 1700-tallet. Tønsbergs tolldistrikts⁶³ handelsflåte gikk fra 39 skip i 1776 til 65 i 1784. I 1806 besto flåten av 118 skip, og det var bare Bergen og Arendal som lå noe foran Tønsberg i tonnasje. Tønsberg hadde også andre virksomheter enn sjøfart og handel på 1700- og 1800-tallet, med varierende suksess, som saltverk, pottemakerverksted, teglverk, mølleindustri og tobakksspinneri. Det var imidlertid sjøfarten og handelen som var de viktigste næringsvirksomhetene. I 1807 ble det lagt embargo på norske og danske skip i britiske havner på grunn av Napoleonskrigene. Det ble dermed slutt på de gode årene i norsk skipsfart og handel, og i mange år fremover var det lite handelsvirksomhet i Tønsberg. I 1809 ble det imidlertid lempet på noen av forbudene, som følger av hungersnød og økende fattigdom.

⁵⁸ Bergwitz, 1924b: 837

⁵⁹ Brendalsmo, 1994: 113

⁶⁰ Johnsen, 1971: 115

⁶¹ Statistisk Sentralbyrå, 2001

⁶² Johnsen, 1971: 143

⁶³ Omfattet også Nøtterøy, Stokke, Sem og Slagen

Byens tonnasje begynte dermed igjen å øke. Freden i 1814 førte til nedgangsår i norsk skipsfart og handel, blant annet på grunn av økt internasjonal konkurranse. I Tønsberg ble det derimot oppgang, noe A. O. Johnsen knytter til byens mangel på andre lønnsomme virksomheter. Fra 1820 av nådde imidlertid krisen også Tønsberg, og tonnasje gikk sterkt tilbake. Fra midten av 1820-tallet og frem til 1840 hadde byen med omegn likevel en lederposisjon som sjøfartsby, med mer enn 10 prosent av Norges totale tonnasje. Den industrielle revolusjon skapte fra rundt 1840 av et økende behov for tonnasje, noe som skapte gunstige forhold for Tønsberg. På 1850-tallet havnet byen på en annenplass bak Arendal som ledende norsk sjøfartsdistrikt. Fra andre halvdel av 1800-tallet og utover fortsatte Vestfold som et fremtredende kyststrøk. Dette var imidlertid ikke på grunn av sjøfart, men fangst av sel og hval.⁶⁴

På grunn av handels- og sjøfartsvirksomheten hadde tønsbergensere stadig omgang med folk fra andre land. Ifølge historiker Oscar Albert Johnsen var imidlertid innvandring til byen størst fra de omliggende bygdene. En del innvandrere kom også fra andre norske byer og landsdeler. Med hensyn til utenlandsk innvandring kom brorparten fra Sverige. O. A. Johnsen mener innvandringen fra Danmark, Tyskland og andre land var ubetydelig.⁶⁵

Stortingsmannen Johan Albert Hoff mener Tønsberg på 1700-tallet minnet mer om en bygd enn en by, og at det var et fattig samfunn.⁶⁶ Etter flere århundrer i tøffe kår opplevde tønsbergenserne rundt 1800 bedre tider. Dette gjaldt ikke bare de mer heldig stilte, men også store deler av befolkningen.⁶⁷ Folketellingene på 1800-tallet gjør det mulig å lage oversikter over hvilke yrker som sysselsatte flest. Tabellen over de tolv største yrkesgruppene ligger i vedlegg som Tabell 2. Næringslivet i Tønsberg var mer differensiert i 1801 enn i 1865. Håndverkergruppen var størst i begge periodene, men hadde en økning på nesten 10 prosentpoeng på 64 år. Denne gruppen inkluderer også skipstømrere, som det var mange av. Det var også en stor andel som arbeidet innen sjøfart, rundt 20 prosent i 1801 og ca. 23 prosent i 1865. Andelen dagarbeidere gikk derimot ned, mens det var en viss økning i andelen som arbeidet i høyere sjøfartsstillinger og som handelsmenn eller gjestgivere.

O. A. Johnsen mener det er få kilder som forteller noe om det religiøse liv i Tønsberg. Prestene tilhørte den ortodokse retning, som la vekt på renhet i læren, og opparbeidet seg en

⁶⁴ Johnsen, 1971: 119, 125, 127, 129, 135, 145-147, 155-156, 164, 166, 172, 179 og 189

⁶⁵ Johnsen, 1952: 464

⁶⁶ Hoff, 1900: 29-33 og 35

⁶⁷ Johnsen, 1971: 135

nokså streng kirkelig disiplin: «Ennu i 1810 hører vi, at der i hele Tønsberg menighet ikke fantes en eneste, som uten skjellig grunn hadde forsømt sakramentets bruk». ⁶⁸ Pietismen nådde Norge under kong Christian VI, men ifølge O. A. Johnsen fikk den ikke noe betydning i Tønsberg. ⁶⁹ Diakon Kr. Ørjavik mener det ikke finnes noen spor etter frivillig kristelig virksomhet før i 1828. Tilslutningen til gudstjenester var også liten på denne tiden. ⁷⁰ I Tønsberg, som på Kongsberg, var det en kjerne av haugianere på 1830-tallet. I begynnelsen var det en dyp kløft mellom dette samfunnet og geistligheten i byen, som siden 1700-tallet av var preget av fornuftsreligion og en distansering fra folket de tjente. Vekkelsen førte blant annet til økt oppmøte på gudstjenestene i Tønsberg. Det ble derfor behov for en ny kirke, som sto ferdig i 1858. A. O. Johnsen mener den religiøse fornyelsen på 1800-tallet hovedsakelig kom fra religiøse vekkelsesbevegelser og til dels fra utlandet. Nedslagsfeltet var bredt, og omfattet alle befolkningslagene. ⁷¹

3.3 Sammenfatning

Det var noen sentrale forskjeller mellom Kongsberg og Tønsberg, som kan tenkes å ha påvirket navngivnings-, dåps- og giftermålspraksisen. Byene hadde ulike tider med oppgang og nedgang, i tillegg til et ulikt næringsgrunnlag. Dette innvirket trolig på befolkningenes holdninger og adferder. Begge byene hadde imidlertid en relativt lite utpreget religiøsitet på 1700-tallet, før den tok seg opp fra rundt 1830 og fremover. Byene hadde også en nokså utstrakt kontakt med omverdenen. Kongsberg var Norges største gruveby og gruvesamfunn, og hadde på 1700-tallet stor tilflytning fra utlandet. Den var imidlertid i større grad en norsk innlandsby med et avgrenset oppland på 1800-tallet. Tønsberg var Norges tredje største sjøfartsby i perioden, og var alltid vendt mot utlandet. Industrialiseringen, globaliseringen og hvalfangsten økte dessuten byens kontakt utad utover 1800-tallet.

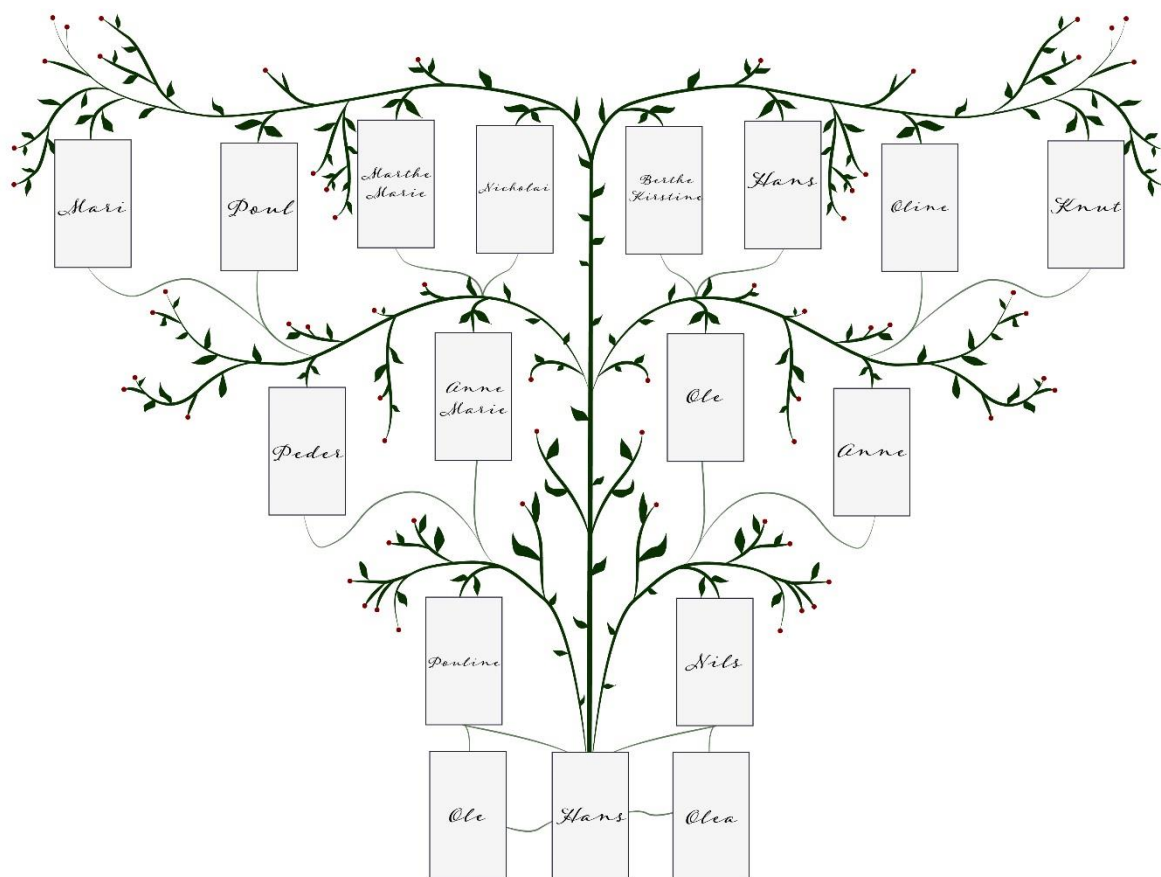
⁶⁸ Johnsen, 1934: 350-351

⁶⁹ Johnsen, 1934: 351

⁷⁰ Ørjavik, 1952: 368

⁷¹ Johnsen, 1971: 207 og 209

4 Individualisering og navngivning

4.1 Innledning

Språkforskeren Ola Stemshaug skriver i *Norsk personnamleksikon* (1982):

«I alle samfunn er det mange ulike grunnar ein trong til å skilje individet ut frå mengda av andre personar. Ei slik individualisering kan ein i språket enklast gjere ved å gje eit namn til den personen det er tale om».⁷²

I dette kapitlet skal jeg undersøke fire aspekter som kan si noe om hvor individualisert navngivningen kan sies å ha vært i ulike perioder mellom 1700 og 1865. Det første gjelder *navnenes opphav*. I forskningslitteraturen er det bred enighet om at det fant sted store endringer i navngivningsskikken på 1800-tallet. Utviklingen blir beskrevet som *den nordiske*

⁷² Kruken og Stemshaug, 1982: 25

navnerenessansen, da den karakteriseres av at folk igjen tok i bruk eldre norrøne navn. Ifølge navneforskeren Eva Villarsen Meldgaard representerte renessansen den første moderne navnemoten i Norden. Foreldre kunne da for første gang navngi barna uten hensyn til familie- og slektsbånd eller sosiokulturell tilknytning.⁷³ Dersom jeg finner spor av den nordiske navnerenessansen i Kongsberg og Tønsberg, tyder det på at foreldrene sto friere til å gi barna navn, uten hensyn til oppkalling eller andre tradisjoner. Forskningslitteraturen peker på at folk i høyere sosiale lag tidligst gjenopptok bruken av de gamle norrøne navnene, så her kan det også ha vært sosiokulturelle forskjeller.

Den andre faktoren ved navngivning som kan fortelle noe om individualisering, er graden av *navnekonsentrasjoner*, altså hvor stor andel av barna som ble gitt like navn. Oppkallingsskikken kunne nemlig skape store konsentrasjoner av visse navn. Historiker Eli Fure finner for eksempel at rundt 75 prosent av alle kvinner og menn i Asker og Bærum fikk ett av de tjue mest brukte fornavnene ved dåpen på 1700-tallet.⁷⁴ Ivar Aasen skriver i *Norsk Navnebog* (1878):

«Dette maa da være noget ubekvent for den daglige Brug, saa at man vistnok er nødt til at tillægge et Kjendingsnavn, som f. Ex. «store» eller «litle» eller «minste», saaledes som naar flere Arbeidsfolk eller Tjenere med lige Navne tilfældigviis ere sammenkomne paa et Sted. Det er altsaa en af de Skikke, som ikke fortjene at bevares».⁷⁵

Dersom navnekonsentrasjonene ble mindre med tid, tyder det på at færre ble gitt de samme navnene, og i *A History of Private Life IV* kobler Ariès et al. differensiering til økt individualisering i navngivningspraksisen.⁷⁶

Det tredje aspektet dreier seg om *flernavnsikk*, altså hvor stor andel av barna som fikk to eller flere navn ved dåpen. Forskningslitteraturen mener denne skikken blant annet ble utbredt som følge av et behov for å skille mellom folk. I sin masteroppgave i historie ser Ane Landøy på modernisering og mentalitetsendring i forbindelse med blant annet navneskikk. Hun mener folk tok i bruk dobbeltnavn for å unngå oppkalling, ikke for å utvide skikken.⁷⁷ Aasen er like negativ til dobbeltnavnskikken som med oppkalling. Han mener skikken kom

⁷³ Meldgaard, 1997: 102

⁷⁴ Fure, 1995: 133

⁷⁵ Aasen, 1878/1912: 105

⁷⁶ Ariès et al., 1987: 457-458

⁷⁷ Landøy, 1990: 112

fra «fornemme Folk i andre Lande», men innrømmer imidlertid at byfolk kan ha godt nytte av den for å skille ut individer i store familier.⁷⁸ Ifølge litteraturen var det folk i høyere sosiale lag som først ga barna sine to eller flere navn. Med tid spredte imidlertid skikken seg også til lavere lag.

I den fjerde delen vil jeg se direkte på *oppkalling*. Dersom det ble mindre vanlig å kalle opp barna etter slektninger med tid, er dette en tydelig indikasjon på en individualisering i navngivningen. Stone, og andre, mener jo individet i takt med endringene i familielivet også ble mindre opptatt av fortidige generasjoner. Incentivet for oppkalling ble følgelig mindre.

4.1.1 Kildematerialet

Navnematerialet kommer fra kirkebøkens oversikter over fødte og døpte. Fordelen med å bruke kirkebøker i stedet for folketellinger er at man kan gå lengre tilbake i tid. Det er også større sannsynlighet for at barna hadde opphav i Kongsberg eller Tønsberg. Ulempen er at det var nokså varierende føring i kirkebøkene i forhold til i folketellingene. I og med at forskningslitteraturen peker på at det var forskjeller i navneskikk mellom høyere og lavere sosiale lag, er det hensiktsmessig å dele menneskene inn i to grupper. På grunn av den varierende kirkebokføringen er det imidlertid mange som ikke er identifisert med yrke eller stilling. Tabell 4-1 viser stor andel av barna som er identifisert med navn og hvor mange som er plassert i et sosialt lag ut fra farens stilling i de ulike periodene.

⁷⁸ Aasen, 1878/1912: 105-106

Periode	Andel kjente navn	Identifisert m. fars stilling	Antall
1700-02	88,0	11,2	233
1726	98,9	10,8	268
1750	100,0	26,9	327
1775	100,0	29,5	315
1800-01	100,0	52,5	461
1830-33	100,0	78,4	385
1860-64	99,9	97,7	895

Tabell 4-1 Oversikt over identifiserte i dåpsmaterialet i prosent 1700-1864, Kongsberg

En relativt stor andel av barna er identifisert med navn, men det varierer i stor grad hvor mange som er identifisert ut fra fars stilling. På Kongsberg ble det flere og flere med tid, men det er ikke før i den siste perioden at bortimot alle er plassert i en sosial gruppe.

Periode	Andel kjente navn	Identifisert m. fars stilling	Antall
1700-08	96,9	19,5	262
1726-32	98,4	29,8	255
1750-60	99,1	42,0	324
1775-83	100,0	87,4	309
1800-08	100,0	85,2	440
1830-36	100,0	93,7	410
1860-65	99,8	99,7	872

Tabell 4-2 Oversikt over identifiserte i dåpsmaterialet i prosent 1700-1865, Tønsberg

I Tønsberg er også brorparten av navnene kjent, mens det er mer variasjon i hvor stor andel av fedrene som ble registrert med stilling i kirkebøkene. Allerede fra perioden 1775-83 er det imidlertid relativt mange som er plassert i en sosial gruppe.

4.1.2 Normalisering

I perioden var det ikke noe rettskrivning i moderne forstand. Like navn ble derfor skrevet på mange ulike måter. Skrivemåten varierte fra skriver til skriver, men også hos samme skriver.⁷⁹ I arbeidet med å koble personer fra kirkebøkene til annet materiale har det blitt tydelig at for eksempel *Jan*, *Johan*, *Johannes* og *Jon* i noen tilfeller blir brukt om samme person. Vanligere var det imidlertid å bruke ulike skrivemåter, som *Bergitte* i stedet for *Birgitte*. Det er derfor nødvendig å slå sammen visse navn, som trolig bare er skriftvarianter av det samme navnet. Metodene for normalisering varierer ut fra hva som undersøkes. Professor i norsk språk, Terje Aarset, påpeker at ulike skrivemåter ofte kom av dårlig rettskrivning. Han regner derfor *Hans*, *Jens*, *Jon* osv. som adskilte navn. Han skiller også *Peder*, *Peter* og *Per*. Med hensyn til kvinnenavn, der skrivemåten varierte mer, slår Aarset i større grad sammen navn, som *Berith* og *Beret*. *Berit* og *Brit* skiller han derimot.⁸⁰

«Det er berre fagmannen som går rundt og veit at Elin, Ellen, Helen alle kan førast tilbake til gr. Helena. For folk flest er desse namna ulike namn, utan nødvendig historisk samanheng. [...] Når namneskikkane skifter, er det ofte berre einskildnamn som går av mote eller kjem på mote. Dette vil ei inndeling som eg har gjort her, kunne registrere betre enn ei inndeling som reknar Jens, Hans, Jon, Johannes, Johan og Jan for eitt namn».⁸¹

Jeg har valgt å normalisere et fåtall navn, basert på hva som er selvstendige leksikalske navn i *Norsk personnamnleksikon* (2013), som er skrevet av navneforskerne Kristoffer Kruken og Ola Stemshaug. *Albrecht* og *Albert* er for eksempel slått sammen. Det samme gjelder *Boel* og *Bodil*. Videre er navn med variasjoner i bruk av *ch* og *k* gruppert, som *Christian* og *Kristian*. Dette er også gjort med *ph* og *f*, for eksempel *Sophie* og *Sofie*. I tillegg har jeg slått sammen visse navn som slutter på *-a* og *-e*, som *Berta* og *Berte*. *Marta* og *Marte* er derimot ikke slått sammen. Dette har blant annet sammenheng med at navn som er relativt like kan ha ulike språklige opphav. Det er likevel vanskelig å avgjøre hvilket navn personen egentlig hadde. Noen skrivere brukte for eksempel i hovedsak *Anna*, mens andre skrev *Anne*. De skilte

⁷⁹ Kruken og Stemshaug, 1982: 45

⁸⁰ Aarset, 1975-1976: 21

⁸¹ Aarset, 1975-1976: 22

imidlertid trolig ikke mellom navnene muntlig. *Peder* var for eksempel lenge en skriftform for *Per*.⁸²

4.1.3 Kategorisering

Kategoriseringen av navnematerialer avhenger, som ved normalisering, av hva slags undersøkelse man skal gjøre. Det er imidlertid vanlig å dele inn navnene etter opphav, som nordiske, kirkelige osv. I et individualiseringsperspektiv er det mest sentralt å finne ut om det var spor av den nordiske navnerenessansen i de to byene i perioden. Navneforsker Benedicta Windt-Val gir følgende avgrensning for hvilke navn som inngår i renessansen:⁸³

- Navn som har sin bakgrunn i de nordiske språkene, som kan føres tilbake til urnordisk form, og som har vært brukt i norrøn tid.
- Nyere navn som er laget av nordiske navneledd, med de gamle nordiske navnene og navnelagingsmønstrene som forbilde.
- Navn på guder, konger, helter og andre skikkelser fra den norrøne tiden, gjerne formidlet gjennom litteraturen.
- Nordiske navn som har vært kontinuerlig i bruk i avgrensede regioner av landet, men som nå får en sterk fremgang og blir utbredt over hele landet.
- Innlånte navn som gjennom århundrers bruk er tilpasset de enkelte lands språk og navnemønstre. Dette gjelder altså navn som i og for seg ikke er av nordisk opprinnelse, men som navngiveren oppfatter som nordiske, og velger i den tro at de er nordiske.

Arvid Bræck ser på navneskikk i Hadsel i perioden 1500-1977, og deler navnene inn i nordiske, rent kirkelige, forandrede kirkelige, tysk-kirkelige, tyske, engelske, ættenavn og andre navn.⁸⁴ Disse kategoriene går også igjen i mange undersøkelser av navneskikk, med en del variasjoner. Bræcks inndeling er et godt utgangspunkt, men siden jeg primært skal se på den nordiske navnerenessansen, må jeg gjøre noen justeringer. Det er uenighet om hva slags navn som skal inngå i renessansen.⁸⁵ Flere mener at det for å kunne kalles en renessanse må være en gjenopptatt bruk av navn som lenge hadde hatt få navnebærere, noe punkt fire på Windt-Vals liste tar opp. Det er derfor nødvendig å dele opp nordiske navn i to kategorier. Den ene har jeg valgt å kalle *nordiske tradisjonsnavn*. Den består av nordiske navn som faller utenfor navnerenessansen, som *Ingeborg* og *Halvor*. Den andre, *nye nordiske navn*, omfatter navn som hører til punktene i Windt-Vals avgrensning. Det vil si navn som har sin bakgrunn i

⁸² Kruken og Stemshaug, 2013: 450

⁸³ Windt-Val, 2011: 111

⁸⁴ Bræck, 1981: 83

⁸⁵ Se Windt-Val, 2011

de nordiske språkene eller innlånte navn som blir sett på som nordiske, men som lenge har vært lite brukt, for eksempel *Gyda* og *Thorvald*.

Det er imidlertid mange navn som ikke faller inn under disse kategoriene. De resterende navnene er plassert innenfor *kirkelige navn*, *tilpassede kirkelige navn*, *tyske navn* og *andre navn*. Førstnevnte består av navn som er bibelske og som har blitt skrevet på tilnærmet lik måte som i Bibelen, som *Maria* og *Isak*. I tillegg går kjente helgennavn under denne kategorien. Det finnes utrolig mange helgener, så her har jeg brukt skjønn. Sankt Adolf hadde trolig liten innvirkning på navngivningen i Norge, mens den svenske helgenen sankt Birgitta nok hadde det. Tilpassede kirkelige navn gjelder navn som opprinnelig var kirkelige, men som har blitt endret på diverse språk. Et eksempel er navnet *Jens*, som er en nordisk form av det kirkelige *Johannes*.⁸⁶ Navn som kommer fra tyskspråklige områder blir plassert i kategorien tyske navn, mens andre navn gjelder alle navnene som faller utenfor de andre kategoriene. Kategorien består imidlertid i hovedsak av greske, persiske, franske og engelske navn og navn med dobbelt eller ukjent opphav.

Ole, og alle dets varianter, er et navn som er spesielt vanskelig å kategorisere. *Ole*, som er en skriftvariant av *Olav*, blir her sett på som et tilpasset kirkelig navn, da Olav den hellige hadde stor betydning for navnets utbredelse. *Olav* ble imidlertid et selvstendig navn med de nasjonalromantiske strømningene på 1800-tallet.⁸⁷ Det går dermed under to stoler, men siden bruken av *Olav* i stedet for *Ole* er et kjennetegn på den nordiske navnerenessansen har jeg valgt å plassere *Olav* i kategorien nye nordiske navn. Navneforsker Ivar Utne kategoriserer det på samme måte.⁸⁸

4.2 Navnenes opphav

Den nordiske navnerenessansen var ifølge Meldgaard den første navnemoten i Norden, noe som innebar at foreldre mer fritt kunne velge navn til barna sine. Den representerer således et brudd med oppkallingsskikken og andre tradisjoner, og dermed også et steg i retning av en individualisering i navneskikken. Det er imidlertid uenighet om når og hvor navnerenessansen begynte. Ifølge Windt-Val brakte romantikken, som kom til Norden rundt 1800, med seg en fornyet interesse for historie og diktning. Den var etterfulgt av nasjonalromantikken, som nådde en høyde rundt midten av 1800-tallet. De nye strømningene førte blant annet til at

⁸⁶ Kruken og Stemshaug, 2013: 287

⁸⁷ Kruken og Stemshaug, 2013: 428-429

⁸⁸ Utne, 2016: 81

foreldre begynte å gi barna sine eldre norrøne navn. Noen av navnene hadde vært ute av bruk i flere hundre år, mens andre ble enda mer populære enn tidligere.⁸⁹

Den nordiske navnerenessansen kan altså spores tilbake til romantikken og nasjonalromantikken på 1800-tallet. Det er imidlertid uenighet om akkurat når navngivningsskikken endret seg. Aarset mener det ikke er belegg for å si noe om hvor og når utviklingen begynte. Mye tyder likevel på at den startet i byene og i høyere sosiale lag, og at endringene noen steder kan spores tilbake til 1840-årene.⁹⁰ I en undersøkelse av sunnmørske bygder finner Aarset norrøne mannsnavn i 1870-årene, mens det store gjennombruddet ikke kom før 1890-1900.⁹¹ Ole-Jørgen Johannesen mener man ikke kan snakke om noen nordisk navnerenessanse for hele landet før 1865, mens Kruken finner spirer til renessansen i Christiania allerede på 1820-tallet.⁹² Siden den nordiske navnerenessansen innebar et friere valg av navn, der man ikke lenger var bundet av familie- og slektsbånd, vil det være relevant å forsøke å tidfeste den i Kongsberg og Tønsberg. Det er imidlertid ingenting som tyder på at det skjedde noe brudd før 1800. Det følgende vil derfor ta for seg perioden 1800-65.

4.2.1 Praksis i lavere lag

I det følgende vil jeg se på navngivningspraksis i lavere sosiale lag. Grunnen til at materialet er skilt i ulike lag er at forskningslitteraturen mener den nordiske navnerenessansen startet i høyere lag, for så å spre seg til resten av befolkningen. En slik inndeling vil dermed kunne si noe om hva slags mennesker som først tok i bruk de eldre nordiske navnene, og hvor bredt navnerenessansen favnet. Tabell 4-1 viser at det var relativt få, litt over halvparten, av barna som kunne plasseres i et sosialt lag i perioden 1800-01 på Kongsberg. I de to andre periodene, men særlig den siste, er det større sikkerhet knyttet til funn. Ukjent-kategorien blir ikke presentert her, men navngivningspraksisen lignet mest på den i lavere sosiale lag i 1800-01. Dette er trolig knyttet til at flesteparten av de i kategorien ukjente soknet til lavere lag. I Tønsberg er derimot flesteparten identifisert på 1800-tallet, selv om det var noen færre i perioden 1800-08. For de som ikke er plassert i en gruppe, lignet imidlertid praksisen på den i lavere lag i denne perioden.

⁸⁹ Windt-Val, 2011: 106-107

⁹⁰ Aarset, 1982: 66-67

⁹¹ Aarset, 1975-1976: 46

⁹² Johannesen, 2005: 23 og Nedrelid, 2017: 221-223

Periode	Kongsberg			Tønsberg		
	1800-01	1830-33	1860-64	1800-08	1830-36	1860-65
Nordiske tradisjonsnavn	19,3	17,1	21,0	10,9	10,1	14,7
Nye nordiske navn	-	-	5,6	-	1,1	4,5
Kirkelige navn	11,7	11,7	11,5	15,6	15,1	12,5
Tilpassede kirkelige navn	64,0	62,5	48,6	65,2	65,5	48,0
Tyske navn	4,6	7,5	7,4	7,4	7,9	12,0
Andre navn	0,5	1,2	5,9	0,8	0,4	8,3
Antall	197	240	799	256	278	641

Tabell 4-3 Navnenes fordeling i ulike kategorier etter by og periode 1800-64/65, lavere sosiale lag

Navn med tilknytning til kirka hadde en dominerende posisjon i navngivningspraksisen i lavere sosiale lag. Over halvparten av barna ble gitt slike navn ved dåpen i alle periodene og i begge byene. I den siste perioden tapte imidlertid de kirkelige navnene noe terreng, særlig de tilpassede variantene. Bræck mener kirkelige navn sto sterkt fordi folk hørte dem i det dagligdagse. I tillegg gikk disse navnene igjen i kirka, noe som økte statusen deres.⁹³ I sin undersøkelse av Vartdal, Hareid og Ulstein finner Aarset at kirkelige navn dominerte helt på 1800-tallet, hvert fall frem til 1880. Han ser dette i sammenheng med et mer utbredt religiøst liv på denne tiden.⁹⁴ Fra 1830-årene og fremover ble det også et mer aktivt religiøst liv i Kongsberg og Tønsberg. Dette kan imidlertid ikke ha innvirket i stor del på navngivningspraksisen i lavere lag. På Kongsberg var det noen flere som fikk et tilpasset kirkelig navn ved dåpen i perioden 1830-33, men ellers var det en synkende tendens. Det var også nedgang i Tønsberg. Det kan jo også diskuteres hvor bevisst folk var navnenes tilknytning til kirka. Utne påpeker at kirka trolig i begynnelsen oppfordret folk til å bruke slike navn, og at folk også ønsket å assosiere seg med den nye religionen etter reformasjonen. Med tid ble imidlertid navnene en del av dagliglivet. De kan dermed ha mistet sine religiøse koblinger for folk flest.⁹⁵ De tilpassede kirkelige navnene *Anne* og *Ole* var jo for eksempel svært populære i alle periodene. Etter hvert lå det nok likevel andre motiver bak valgene av disse navnene enn at de var tilknyttet kristendommen.

⁹³ Bræck, 1981: 98

⁹⁴ Aarset, 1975-1976: 32

⁹⁵ Utne, 2011: 45-46

Bræck mener nordiske navn hadde lavere status enn de kirkelige.⁹⁶ På Kongsberg var imidlertid nordiske tradisjonsnavn relativt populære. Andelen gikk noe ned i 1830-33, men rundt én femtedel ga barna sine navn i denne kategorien i de to andre periodene. I Tønsberg var derimot andelen mindre, men nådde en topp i 1860-65. I de to første periodene var rundt én tidel av alle dåpsnavnene nordiske tradisjonsnavn. Dette kan ha sammenheng med at Kongsberg på 1800-tallet hadde mer begrenset kontakt utad, mens Tønsberg økte kontakten. Noe overraskende er det at det var flere som fikk tyske navn i Tønsberg enn på Kongsberg. På 1600- og 1700-tallet besto nemlig «eliten» på Kongsberg i stor del av tyskere.⁹⁷ Andelen tyske navn tyder imidlertid på at dette, hvert fall tidlig på 1800-tallet, hadde lite innvirkning på navneskikken i lavere lag. Andre utenlandske navn, som ikke faller inn under noen av de andre kategoriene, ser også ut til å ha vunnet terreng mot slutten av perioden. Før 1860 var det derimot svært få som fikk slike navn i lavere sosiale lag.

Nye nordiske navn ga etter hvert også de kirkelige tilknyttede navnene konkurranse. Denne gruppen består av navn som faller inn under den nordiske navnerenessansen, og vant noe innpass i lavere sosiale lag på Kongsberg i perioden 1860-64. Det var fremdeles få som fikk slike navn, men det at navnemoten nådde lavere lag viser at den favnet nokså bredt. Barna fikk navn som *Harald*, *Gyda*, *Thorvald* og *Thora*. Dette var nye «gamle» navn på Kongsberg. Ifølge Utne representerte denne endringen i navngivningsskikken et radikalt brudd. Navnene fra middelalderen hadde jo vært ute av bruk i flere hundre år. Og nå som de var tilbake, brøt de med tradisjonell navngivningspraksis. De var vesensforskjellige fra latinske og greske navn, og skilte seg også fra de kristne og de nordiske tradisjonsnavnene, som gjennom århundrer hadde blitt tilpasset i ulike dialekter.⁹⁸ I Tønsberg var det allerede spor av den nordiske navnerenessansen i perioden 1830-36 i lavere lag. Alle tilfellene gjelder mansnavnet *Thorvald*, men kan likevel representere hvert fall begynnelsen på et skifte i navngivningen. I 1860-65 var det imidlertid større variasjon i de gamle nordiske navnene og det var både kvinne- og mansnavn.

4.2.2 Praksis i høyere lag

Navneforsker Gulbrand Alhaug, og andre, mener den nordiske navnerenessansen begynte i høyere sosiale lag, for så å spre seg til lavere lag. Ettersom navnemoten spredte seg, mener

⁹⁶ Bræck, 1981: 98

⁹⁷ Moen, 1978: 38, 50 og 458 og Ljønsne, 1977: 72

⁹⁸ Utne, 2011: 39

Alhaug folk i høyere lag gikk bort fra de gamle nordiske navnene, og fant nye navn for å markere sosial avstand. Dette skjedde imidlertid ikke før på slutten av 1800-tallet.⁹⁹ I og med at det var spor av den nordiske navnerenessansen i lavere sosiale lag i 1860-64/65 skulle man tro at slike navn var enda mer utbredt i høyere lag. Tabell 4-4 viser praksis i denne gruppen i perioden 1800-64/65.

Periode	Kongsberg			Tønsberg		
	1800-01	1830-33	1860-64	1800-08	1830-36	1860-65
Nordiske tradisjonsnavn	6,7	11,3	14,9	6,7	8,5	12,8
Nye nordiske navn	-	-	12,2	-	0,9	8,0
Kirkelige navn	13,3	6,5	16,2	21,0	10,4	23,5
Tilpassede kirkelige navn	66,7	67,7	36,5	61,3	56,6	36,7
Tyske navn	8,9	12,9	17,6	10,1	19,8	11,1
Andre navn	4,4	1,6	2,7	0,8	3,8	8,0
Antall	45	62	74	119	106	226

Tabell 4-4 Navnenes fordeling i ulike kategorier etter by og periode 1800-1864/65, høyere sosiale lag

Navn med kirkelig tilknytning var også populære i høyere sosiale lag. Faktisk var det en større andel som ga barna slike navn i høyere lag enn i lavere i 1800-01 på Kongsberg. Bræck mener de kirkelige navnene først kom i bruk blant disse lagene.¹⁰⁰ Utover århundret tapte disse navnene terreng, og i 1860-64 var det bare litt over halvparten av barna som fikk navn med kirkelig tilknytning. Nedgangen var imidlertid størst med hensyn til tilpassede kirkelige navn. Rent kirkelige navn økte derimot i popularitet i den siste perioden. I Tønsberg var det lignende tendenser. Det var en marginalt større andel som ga barna kirkelige tilknyttede navn i høyere sosiale lag enn i lavere i 1800-08. I den midterste perioden var det derimot en større differanse mellom lagene, da både kirkelige og tilpassede kirkelige navn gikk noe tilbake i høyere lag. I 1860-65 økte derimot populariteten til kirkelige navn, mens andelen som fikk tilpassede kirkelige navn gikk drastisk ned. I lavere lag holdt de tilpassede variantene av kirkelige navn seg bedre.

⁹⁹ Alhaug, 2008: 11

¹⁰⁰ Bræck, 1981: 88-89

Nordiske tradisjonsnavn ble mer og mer populære i høyere sosiale lag i begge byer. Dette kan ha sammenheng med at de tidligere hadde lite status. Utne ser på denne utviklingen i sammenheng med den pietistiske kristendommen på 1700-tallet. Prestene oppfordret da folk til å ikke ta i bruk de «hedenske» nordiske navnene.¹⁰¹ Med gjenopptakelsen av de gamle norrøne navnene kan tradisjonsnavnene også ha blitt vurdert høyere, selv om Utne mener folk i høyere sosiale lag ikke ønsket å ta i bruk dialektvariantene fra bygdene.¹⁰² Navn fra tyskspråklige områder hadde også en sterkere stilling i høyere enn i lavere sosiale lag. På Kongsberg var det flere og flere som tok i bruk slike navn, og i 1860-64 ble over 17 prosent av barna gitt et tysk navn ved dåpen. I Tønsberg var derimot andelen størst i den midterste perioden, før det var en betydelig reduksjon i 1860-65. Dette kan ha sammenheng med at lavere lag i større grad tok i bruk slike navn i samme periode. Dersom folk i høyere lag skulle markere sosial avstand, måtte de dermed velge andre typer navn. Utne mener navnerenessansen blant annet førte med seg en avsmak mot utenlandske navn og dermed også en nedvurdering av latinske og greske navn.¹⁰³ Dersom disse navnene ikke hadde kirkelig tilknytning, er de plassert i andre navn-kategorien. Denne kategorien hadde relativt liten popularitet i høyere sosiale lag i begge byene, med unntak av perioden 1860-65 i Tønsberg. Disse barna fikk imidlertid i størst grad engelske og franske navn, ikke latinske eller greske.

4.2.3 En nordisk navnerenessanse?

Den nordiske navnerenessansens begynnelse kunne kanskje spores til høyere sosiale lag dersom jeg hadde sett på flere perioder. I Tønsberg var det ett guttebarn som i 1830-36 fikk navnet *Thorvald*, et navn som sokner til navnerenessansen. Det var imidlertid det samme navnet som også tre barn i lavere sosiale lag fikk i samme periode. Bruken av *Thorvald* kan likevel representere en slags begynnelse på navnerenessansen I 1860-64/65 var det imidlertid en større andel som fikk eldre norrøne navn i høyere enn i lavere lag. Endringen var altså mer utbredt i denne gruppen.

Nordiske navn, både de litterære og dialektvariantene, ble også mer populære, uten at de på noen måte dominerte navngivningen. Rundt én fjerdedel på Kongsberg og én femtedel i Tønsberg fikk imidlertid slike navn i lavere lag i 1860-64/65. I høyere sosiale lag virker det også som det ble en enda større frihet i navngivningen i perioden. Den gikk fra å være nokså

¹⁰¹ Utne, 2011: 47

¹⁰² Utne, 2011: 38-39

¹⁰³ Utne, 2011: 37

dominert av kirkelige navn til et bredere spekter av navnekategorier. Den nordiske navnerenessansen virker å ha vært mer utbredt blant høyere lag, selv om den ikke kan tidfestes tidligere enn i lavere lag. Også nordiske navn og tyske navn hadde en markant økning i perioden. Det virker altså som om hensyn til religion og tradisjon i navngivningen var i ferd med å slippe.

Forskningslitteraturen peker på at endringer i navngivningsskikken først nådde kyststrøk og byer.¹⁰⁴ Eldre norrøne navn dukket først opp i Tønsberg, med mansnavnet *Thorvald*, noe som kan betraktes som en slags begynnelse. Både i lavere og høyere sosiale lag var eldre norrøne navn mer utbredt på Kongsberg enn i Tønsberg i den siste perioden. Dette kan ha sammenheng med at nordiske tradisjonsnavn hadde mer tradisjon på Kongsberg, da en noe større andel av barna fikk slike navn ved dåpen. Bruddet fra tidligere navngivningspraksis kan således ha vært mindre på Kongsberg.

4.3 Navnekonsentrasjoner

Navnenes opphav tyder på at foreldre mer fritt kunne velge barnas navn mot slutten av perioden. Det virker som dette har sammenheng med en reduksjon i bruken av tidligere populære tilpassede kirkelige navn, som *Anne* og *Ole*. For å se om dette faktisk stemmer, skal jeg i det følgende se på navnekonsentrasjoner i fornavnsbruk. Det vil si hvor stor andel av barna som fikk et av de ti (i noen tilfeller flere eller færre) mest populære navnene. Ifølge Kruken var det ikke uvanlig med konsentrasjoner på 70 prosent eller mer for de ti mest brukte navnene i en bygd på 1700- og begynnelsen av 1800-tallet.¹⁰⁵

4.3.1 Kvinnenavn

Det har vært stor variasjon i måten å skrive navn på, men ifølge Kruken viser kirkebøkene i større grad den skriftlige versjonen av navnet enn folketellingene.¹⁰⁶ Det går derfor an å anta at forskjeller mellom kirkebøkene, skiftematerialet og folketellingene til dels kan forklares ut fra om de registrerte den skriftlige eller muntlige bruken av navnet. Jeg har valgt å slå sammen svært få navn, blant annet fordi ulike skriftformer av samme navn (som *Helle* og *Helga*) kan være uttrykk for endringer i navnemoten. Dette kan være noe misvisende, da for eksempel

¹⁰⁴ Nedrelid, 2005: 238

¹⁰⁵ Kruken, 2010: 28

¹⁰⁶ Kruken og Stemshaug, 2013: 626

Maren var en skriftform av *Mari*, som igjen er en norsk form av *Maria*.¹⁰⁷ Dersom jeg hadde slått sammen disse navnene ville de ha havnet lengre opp på listen. I og med at det er relativt få ulike navn i materialet, vil imidlertid en gruppering av slike navn ha relativt lite å si.

4.3.1.1 Praksis på Kongsberg

Oversikten over de mest brukte kvinnenavnene i begge byene ligger i vedlegg som Tabell 3. Den viser at det har skjedd betydelige endringer med hensyn til navnekonsentrasjoner i løpet av perioden på Kongsberg. Allerede på 1700-tallet var det en utvikling mot større differensiering i navngivningsskikken. I hele århundret hadde nesten alle de mest brukte navnene kirkelig tilknytning, med unntak av to nordiske tradisjonsnavn. *Ingeborg* havnet i det nedre sjiktet på listene i 1726, 1750 og 1775, mens *Inger* nådde opp til en delt niendeplass i 1750. *Anna* eller *An(n)e*, som kan være skriftvarianter av samme navn, toppet listene i alle periodene på 1700-tallet. Sterkest sto navnet i 1700-02, da rundt 30 prosent av jentebarna fikk det ved dåpen. I 1726 sank andelen til rundt 20 prosent, mens den falt med ytterligere 2-3 prosent i de to siste periodene på 1700-tallet. Det varierer noe hvor mange navn som er inkludert i listene fra periode til periode. Dette har sammenheng med at navnemateriale er relativt lite, slik at det tidvis har vært vanskelig å skille ut akkurat ti navn. Tendensen gikk imidlertid mot at færre hadde ett av de ni til tolv mest brukte navnene. I 1700-02 ble rundt 70 prosent gitt et av navnene på navnetoppen, mens denne andelen var rundt 54 prosent i 1775.

Navngivningen var relativt lik som i det forrige århundre i første halvdel av 1800-tallet. De mest brukte navnene hadde kirkelig tilknytning, med unntak av *Ingeborg*, som i 1800-01 kom på en andreplass. I denne perioden fikk rundt 60 prosent av jentebarna ett av de ni mest populære navnene, noe som var en større andel enn i 1775. Denne andelen gikk noe ned i 1830-33, til rundt 53 prosent. *An(n)e* toppet listene i begge periodene, og 16-17 prosent av jentebarna fikk dette navnet ved dåpen.

Perioden 1860-64 representerer et slags brudd med den tidligere navngivningspraksisen. Seks av navnene på ti-på-topp-listen hadde kirkelig tilknytning, men denne navnekategorien fikk nå konkurranse. *Ingeborg* var fremdeles et populært navn, men også det nordiske/tyske navnet *Karoline* vant innpass i perioden. Dette har trolig sammenheng med at *Karl* ble et mer brukt mannsnavn. Det tyske navnet *Matilde* havnet også på listen. *Thora*, et navn som inngår i den nordiske navnerenessansen, nådde også opp til en delt

¹⁰⁷ Kruken og Stemshaug, 2013: 376-377

åttendeplass. Dette tyder på en differensiering i navngivningspraksisen. *An(n)e* var fremdeles det mest brukte navnet, men kombinert med *Anna* var det bare 7,5 prosent av jentebarna som fikk dette navnet ved dåpen. Det var altså betydelig mindre navnekonsentrasjoner på Kongsberg i perioden 1860-64, og bare 34,5 prosent av jentebarna fikk ett av de ti mest brukte navnene.

4.3.1.2 Praksis i Tønsberg

Det var noen likheter mellom navngivningspraksisen i Kongsberg og Tønsberg. På 1700-tallet hadde bortimot alle de mest brukte navnene kirkelig tilknytning i Tønsberg. Unntakene var igjen *Ingeborg*, som kom med på listen i 1700-08 og 1726-32, og *Inger*, som nådde opp i 1726-32 og 1775-83. Det tyske *Lovise* var dessuten ett av de ti mest populære navnene i 1750-60. *Anna* eller *An(n)e* var de mest brukte kvinnenavnene i alle periodene på 1700-tallet. Andelen som fikk et av disse navnene lå mellom 15 og 17 prosent de tre første periodene, før 20 prosent av jentebarna fikk navnet *Anna* i 1775-83. Hvor stor andel som fikk et av de mest brukte navnene varierte også. I 1700-08 var det 55,5 prosent, mens andelen lå på 60 prosent i 1775-83. Det var altså mindre variasjon i navngivningen mot slutten av 1700-tallet enn på begynnelsen.

Navngivningspraksisen endret seg ikke vesentlig i den første halvdel av 1800-tallet. Rundt åtte av ti av de mest brukte navnene hadde kirkelig tilknytning, men *Ingeborg* nådde opp i 1800-08 og *Inger* havnet på listen i begge periodene. På begynnelsen av århundret var *An(n)e* på topp, og rundt 20 prosent av jentebarna fikk dette navnet ved dåpen. I 1830-36 var *An(n)e* på delt førsteplass med *Maren*. I 1800-08 fikk 64 prosent et av de elleve mest brukte navnene, mens andelen hadde sunket til 43,5 prosent i 1830-36. I den første perioden er det imidlertid regnet med elleve navn, mot ni i den siste perioden. Andelen var likevel lav i 1830-36 dersom man legger til noen prosent. Dette kan tyde på en større differensiering i navngivningspraksisen.

Utviklingen lignet imidlertid den på Kongsberg, og det var ikke før i 1860-65 det virkelig var tegn til endring. Fremdeles hadde brorparten av de ti mest brukte navnene kirkelig tilknytning, men det havnet også noen nykommere på listen. Det nordiske tradisjonsnavnet *Inga* nådde opp sammen med det nordiske/tyske *Karoline* og tyske *Matilde*. *Anna* var det mest brukte navnet, men slått sammen med *An(n)e* var det bare litt over 10 prosent av barna

som fikk navnet ved dåpen. Det var dessuten rundt 37 prosent som fikk et av navnene på ti-på-topp-listen, noe som var den laveste andelen i perioden 1700-1865.

4.3.2 Mannsnavn

Mannsnavn blir i mindre grad normalisert enn kvinnenavn, ettersom det var færre skriftvarianter av samme navn. Koblingen av materialet fra kirkebøkene med skiftemateriale og folketellinger har imidlertid vist at for eksempel *Peder*, *Per* og *Pet(t)er* blir brukt om hverandre. Jeg har likevel valgt å bare slå sammen et fåtall navn, jamfør blant annet Aarset. Dette gjelder i hovedsak navn med variasjoner i bruk av *ch* og *k*, samt *ph* og *f*.

4.3.2.1 Praksis på Kongsberg

Oversikten over de mest brukte mannsnavnene ligger i vedlegg som Tabell 4. Flesteparten av navnene hadde, som hos kvinnene, kirkelig tilknytning på 1700-tallet på Kongsberg. Tyske *Henrik* nådde imidlertid opp i perioden 1700-02, mens de nordiske tradisjonsnavnene *Halvor* og *Tore* var blant de mest brukte i 1726. *Hans* lå på topp i de to første periodene på 1700-tallet. I 1750 og 1775 var det imidlertid flest guttebarn som fikk navnet *Ole*. Rundt 10 prosent av barna fikk det mest brukte navnet i de ulike periodene. Det var altså en mindre andel enn hos kvinnene, noe som tyder på at navngivningspraksisen var mer differensiert med hensyn til mannsnavn. Andelen som fikk et av de mest brukte navnene var imidlertid høy. Den var lavest i 1726, med rundt 53 prosent. Over halvparten av guttene fikk altså et relativt mye brukt navn ved dåpen på 1700-tallet.

Navngivningspraksisen endret seg ikke betydelig i første halvdel av 1800-tallet. I 1800-01 hadde de mest brukte navnene kirkelig tilknytning. Tretti år senere havnet to nordiske tradisjonsnavn på listen. *Halvor* hadde også havnet i topp tidligere, mens det nordiske/tyske *Karl* var nykommer. Utne knytter den økte bruken til kong Carl Johan (1763-1844).¹⁰⁸ *Hans* var det mest brukte mannsnavnet i begge periodene, og rundt én av ti fikk dette navnet ved dåpen. Litt under halvparten av guttebarna ble gitt et av navnene på ti-på-topp-listen i 1800-01, mens litt over halvparten fikk det i 1830-33. Det virker altså ikke som det var noe bortfall av navnekonsentrasjoner i første halvdel av århundret.

¹⁰⁸ Utne, 2016: 86

Perioden 1860-64 representerer heller ikke noe brudd med tidligere navngivningspraksis. De mest brukte navnene hadde kirkelig tilknytning, med unntak av *Karl*, som også toppet listen i denne perioden. Rundt 11 prosent av guttebarna fikk dette navnet. Flesteparten av guttebarna ble altså gitt et kirkelig tilknyttet navn ved dåpen. I tillegg fikk rundt 48 prosent av barna et av de ti mest brukte navnene. Det var altså omtrent like store navnekonsentrasjoner som på 1700-tallet.

4.3.2.2 Praksis i Tønsberg

Navn med kirkelig tilknytning dominerte også navnetoppen på 1700-tallet i Tønsberg. Tyske *Henrik* nådde imidlertid opp i 1700-08, 1726-32 og 1750-60. Det eneste andre navnet som ikke hadde kirkelig tilknytning var tyske *Fredrik*, som var blant de mest brukte navnene i 1750-60. Det var større variasjon i hvilke navn som tronet på topp enn hos kvinnene. I den første perioden ble rundt én tittel av guttebarna kalt *Ole* ved dåpen, mens like mange fikk navnet *Peder* i 1726-32. I 1750-60 ble derimot flesteparten av barna, 10 prosent, kalt *Hans*. I 1775-83 var det en delt førsteplass mellom *Ole* og *Hans*, og rundt 16 prosent fikk et av disse navnene. Over halvparten av guttebarn fikk et av de mest brukte navnene i alle periodene på 1700-tallet, og den laveste andelen var 50,9 prosent i 1726-32.

I første halvdel av 1800-tallet var navn med kirkelig tilknytning fremdeles populære. I 1800-08 var *Fredrik* det eneste navnet uten slik tilknytning som nådde opp, mens *Henrik* og *Karl* havnet på listen i 1830-36. På starten av århundret var *Anders* det mest brukte mannsnavnet, og rundt 9 prosent av guttebarna ble gitt navnet. *Anders* hadde imidlertid havnet på topplistene alle de andre periodene også. *Hans* var igjen på topp i 1830-36. Det var heller ikke færre som ble gitt et av de mest brukte navnene. Over halvparten fikk slike navn i begge periodene. Det var altså få endringer fra forrige århundre.

I 1860-65 var navngivningspraksisen i endring, også for mannsnavn, selv om forandringene ikke var like markante som med kvinnenavnene. I denne perioden nådde tre navn uten kirkelig tilknytning opp på ti-på-topp-listen. *Karl* var ingen nykommer, men også det irske *Oskar* var blant de mest brukte i Tønsberg. I tillegg havnet *Olav* på listen, et navn som hører til den nordiske navnerenessansen. *Ole* var jo på 1700- og første halvdel av 1800-tallet en skriftvariant av talemålsformene *Olav* og *Ola*. I andre halvdel av 1800-tallet kom *Olav* inn som et eget navn ved siden av *Ole*, på et historisk-litterært grunnlag.¹⁰⁹ Dette tyder

¹⁰⁹ Kruken og Stemshaug, 2013: 428 og 430

på en endring i praksis. Navnet havnet imidlertid på en delt åttendeplass, mens *Hans* fremdeles lå på topp, da rundt én av ti fikk dette navnet i 1860-65. I tillegg fikk litt under halvparten et av de ti mest brukte navnene. Dette er den laveste andelen av alle periodene, men viser at det var mindre differensiering i navngivningen av gutte- enn jentebarn.

4.3.3 Forskjeller i navnekonsentrasjoner

Oversiktene over hvor mange som fikk ulike navn viser at navngivningspraksisen endret seg i perioden 1700-1865. Samtidig virker det som om tidligere tradisjoner sto sterkt. Det var jo ikke endring på alle områder. Navngivningspraksisen var relativt lik i begge byer. Det var imidlertid store forskjeller ettersom man skulle gi navn til et jente- eller guttebarn.

Språkforsker Torodd Kinn har i flere artikler sett på navneskikk i ulike områder i Norge ut fra 1801-tellingen. Han mener det i eldre tid var større geografiske forskjeller i navnebruken enn det er i dag, og at det var klare skiller mellom kyst- og innlandsstrøk. Innlandet hadde ifølge Kinn større grad av konformitet i navneskikken og mer tradisjonelle nordiske navn var populære. Funnene knytter han til at mobiliteten var noe lavere innenlands. Befolkningene der hadde i tillegg mindre kontakt med omverdenen enn tilfellet var ved kysten. Jordbruket, der oppkalling og videreføring av navn var viktig, sto dessuten sterkere på innlandet. Kombinasjonen med oppkalling og lavere mobilitet ledet dermed til at det ble lokale konsentrasjoner av visse navn.¹¹⁰ Nå var jo ikke Kongsberg en avstengt innlandsbygd, men på 1800-tallet hadde trolig tønsbergenserne langt større kontakt utad enn kongsbergenserne. Det er derfor noe overraskende at utviklingen var såpass lik i byene. Med hensyn til kvinnenavn var det i den siste perioden faktisk noe mindre navnekonsentrasjoner på Kongsberg enn i Tønsberg. Utviklingen var også nokså lik i byene med hensyn til mansnavn. Det mest populære navnet ble gitt til rundt 10 prosent av guttebarna i alle periodene. Det varierte mye med tid, men i den siste perioden var andelen som fikk et av de mest brukte navnene tilnærmet lik i begge byer.

Det var imidlertid relativt store forskjeller mellom kvinne- og mansnavn. Det virker som endringer i navnekonsentrasjoner tidligst og i størst omfang fant sted med kvinnenavn. Ifølge Alhaug var det vanlig at kvinnenavnsskikken endret seg først.¹¹¹ Tidlig på 1700-tallet var det minst differensiering hos kvinnene, mens guttebarna i større grad fikk ulike navn.

¹¹⁰ Kinn, 2011a: 27 og 55 og Kinn, 2011b: 64

¹¹¹ Alhaug, 2008: 10

Historiker Eli Fure finner lignende tendenser i Asker og Bærum. Før 1765 var navnekonsentrasjonene større hos kvinner enn menn, situasjonen var motsatt i 1865. Ifølge Fure går det an å tolke de store oppsamlingene som en manglende interesse for kvinner som individer. Utviklingen kan dermed signalisere et mer positivt syn på kvinner ved at de i større grad ble sett på som enkeltindivider.¹¹²

4.4 Flernavnsskikk

Flernavnsskikk er et annet aspekt ved endringene i navngivningen. Ifølge Alhaug, Kinn og Aarset kom flernavnstradisjonen til Norge på 1700-tallet fra tyske innvandrere og danske embetsmannsfamilier. Den nye navnemoten påvirket i første omgang navngivningen i høyere sosiale lag og kvinnenavn i byer og kyststrøk, før den spredte seg videre til andre befolkningslag og områder.¹¹³

4.4.1 Antall navn

I store deler av 1700-tallet er få plassert i et sosialt lag, slik at det gir lite mening å sammenligne ulik praksis over tid. De følgende tabellene viser derfor den samlede praksisen for alle lag.

4.4.1.1 Kvinner

Tabell 4-5 viser at flernavnsskikken nådde Kongsberg tidlig. Den var relativt utbredt allerede på begynnelsen av 1700-tallet, selv om rundt 71 prosent av jentebarna ble gitt ett navn ved dåpen. Allerede i 1726 var det en jente som fikk tre navn, *Fredrika Georgina Kirstine*. Stillingen til faren hennes er imidlertid ikke oppgitt, slik at det er vanskelig å si hvilket sosialt lag hun tilhørte. I løpet av perioden økte andelen som fikk to eller flere navn ved dåpen, med unntak av i 1750, da det var en viss reduksjon. I 1800-01 fikk datteren til en tollbetjent fire navn. Hun ble kalt *Susanna Sofia Katarina Gustava*. Det fjerde navnet var etter faren hennes, som het *Gustav*. Dette var vanlig praksis, altså at det tredje eller fjerde navnet var laget fra mannsnavn, som *Hansine*, *Petrine* og *Larsine* for å nevne noen. Dette var heller ikke uvanlig i dobbeltnavnbruken, selv om *Maria* eller *Marie* og *Kristine* var de klart vanligste. Flernavnsskikkens utbredelse kan dermed også ha sammenheng med oppkalling. I 1860-64

¹¹² Fure, 1995: 133 og 146

¹¹³ Alhaug, 2008: 10; Kinn, 2011b: 65-66 og Aarset, 1982: 88-89

var det bare 18 prosent av jentebarna som fikk ett navn ved dåpen. Dette var stor kontrast til praksisen 160 år tidligere.

Periode	Ett navn	To navn	Tre navn	Fire eller flere navn	Antall
1700-02	71,4	28,6	-	-	98
1726	53,7	45,5	0,7	-	134
1750	56,3	43,7	-	-	151
1775	35,7	64,3	-	-	157
1800-01	28,0	70,1	1,4	0,5	214
1830-33	26,2	68,4	4,4	1,0	206
1860-64	18,0	73,7	8,1	0,2	456

Tabell 4-5 Antall navn jentebarna fikk ved dåpen etter periode i prosent 1700-1864, Kongsberg

Flernavnsskikken var allerede utbredt i både lavere og høyere sosiale lag i 1700-02 på Kongsberg. På 1800-tallet, der de fleste av barna er plassert i en gruppe, var det imidlertid nokså stor forskjell mellom lagene. Det var få i høyere lag som kun fikk ett navn, mens det var noe flere i lavere lag. I tillegg fikk jentebarna fra høyere lag oftere tre navn, og de var de eneste som ble gitt fire navn ved dåpen.

Periode	Ett navn	To navn	Tre navn	Fire eller flere navn	Antall
1700-08	74,4	25,6	-	-	129
1726-32	58,8	41,2	-	-	114
1750-60	32,8	65,5	1,7	-	174
1775-83	38,7	60,6	0,6	-	155
1800-08	28,2	70,4	1,4	-	213
1830-36	23,4	72,7	2,9	1,0	209
1860-65	23,5	70,9	5,1	0,5	429

Tabell 4-6 Antall navn jentebarna fikk ved dåpen etter periode i prosent 1700-1865, Tønsberg

Utviklingen var relativt lik i Tønsberg som på Kongsberg. Flernavnsskikken var nokså etablert allerede på begynnelsen av 1700-tallet, og fikk fort stor utbredelse. Allerede i 1726-32 fikk rundt 41 prosent av jentebarna to navn ved dåpen. I perioden etter var det tre som fikk tre navn ved dåpen. Faren til den ene jenta var skomaker, mens de andre ikke er identifisert med stilling. I 1830-36 dukket dessuten de første tilfellene av fire navn opp. Begge jentene

var døtre av kjøpmenn. I noen av tilfellene der jentebarna fikk to eller flere navn var navnene laget fra mansnavn, som *Ulrikke* og *Kristofine*. Flesteparten var imidlertid ikke det, og rene kvinnenavn som *Maria* eller *Marie* og *Sofie* var populære andre-, tredje- og fjerdenavn i Tønsberg.

Fra 1775 og fremover er en relativt stor andel av barna plassert i en sosial gruppe. Det var betydelig mindre forskjeller mellom lagene i Tønsberg enn på Kongsberg. Andelen som fikk ett navn ved dåpen var noe høyere i lavere lag, men dette jevnet seg etter hvert ut, og i 1860-65 var det under 1 prosent forskjell mellom lagene. Forklaringen på ulikheten mellom byene kunne ha ligget i at flernavnsskikken hadde en lengre tradisjon i Tønsberg, men tabellene viser at det var en større andel som hadde to navn på Kongsberg på begynnelsen av 1700-tallet. Skikken fikk imidlertid større utbredelse i Tønsberg frem til rundt 1775, da andelen var nokså lik i begge byer. Det fortsatte den å være frem til slutten av perioden, da andelen som fikk to navn eller flere var noe større på Kongsberg.

4.4.1.2 Menn

Tabell 4-7 viser at noen guttebarn allerede i 1700-02 fikk to navn ved dåpen. Flernavnsskikken var altså relativt utbredt på denne tiden på Kongsberg, hvert fall med tanke på at navnemoter først fikk gjennomslag i navngivningen av jentebarn. Det var imidlertid et fåtall. Frem mot 1750 ble det vanligere å gi guttebarna mer enn ett navn, og i 1750 fikk det første guttebarnet tre navn. Han var sønnen til herr sekretær Poppe, og ble kalt *Johan Kristian Fredrik*. I 1775 fikk færre flere navn. Fra 1830-33 og fremover skjøt imidlertid utviklingen fart. I denne perioden fikk også sønnen til en overlærer fire navn. Han ble kalt *Jens Ernst Peter Karl*. I 1860-64 fikk over halvparten av guttebarna mer enn ett navn. I denne perioden var det også et spesielt tilfelle, der et guttebarn ble gitt åtte navn ved dåpen. Han ble kalt *Elivardt Petrin Ottavus Karl Kajus Otto Leonhard Tinius*, og var sønnen til en handelsborger. Jeg fant ham igjen i folketellingen, der han ble registrert med navnet *Karl*. Kruken mener imidlertid, som nevnt tidligere, at folketellingene i større grad førte opp den muntlige bruken av navnene. Det å gi guttebarna tre eller flere navn var nok knyttet til en markering av sosial posisjon.

Periode	Ett navn	To navn	Tre navn	Fire eller flere navn	Antall
1700-02	93,4	6,6	-	-	106
1726	88,0	12,0	-	-	133
1750	86,4	13,1	0,6	-	176
1775	93,0	7,0	-	-	158
1800-01	91,9	8,1	-	-	247
1830-33	71,5	26,8	1,1	0,6	179
1860-64	47,7	48,4	3,7	0,2	438

Tabell 4-7 Antall navn guttebarna fikk ved dåpen etter periode i prosent 1700-1864, Kongsberg

Det var relativt store sosiale forskjeller i flernavnspraksisen på Kongsberg, hvert fall på 1800-tallet. I høyere lag var det vanligere å gi guttebarna to eller tre navn, og det var bare i dette laget de fikk fire navn ved dåpen. Ulikhetene jevnet seg noe ut i perioden 1860-64, men fremdeles fikk 49 prosent ett navn i lavere lag, mens andelen var rundt 28 prosent i høyere.

Periode	Ett navn	To navn	Tre navn	Fire eller flere navn	Antall
1700-08	98,4	1,6	-	-	129
1726-32	95,7	4,3	-	-	140
1750-60	87,8	11,5	0,7	-	148
1775-83	84,4	14,3	1,3	-	154
1800-08	70,0	30,0	-	-	227
1830-36	45,3	51,7	3,0	-	201
1860-65	43,7	55,0	1,4	-	442

Tabell 4-8 Antall navn guttebarna fikk ved dåpen etter periode i prosent, Tønsberg

Flernavns-skikken var noe mer utbredt på Kongsberg enn i Tønsberg på begynnelsen av 1700-tallet. Det var bare en marginal andel av guttebarna som fikk to navn ved dåpen i 1700-08 i Tønsberg. Andelen gikk imidlertid stabilt oppover, mens den på Kongsberg gikk noe ned i 1775 og 1800-01. Skikken fikk tidligere et bredt omfang i Tønsberg. Dette kan ha sammenheng med at det var flere som soknet til høyere lag i dåpsmaterialet, i tillegg til at jeg ser på lengre perioder for Tønsberg. Det var imidlertid flere guttebarn som fikk mer enn ett navn også i de to siste periodene på 1800-tallet, der tidsbulkene er relativt like. I perioden rundt 1830 fikk for eksempel over halvparten mer enn ett navn i Tønsberg, mens andelen var

under 30 prosent på Kongsberg. Det første tilfellet der et guttebarn fikk tre navn i Tønsberg var i perioden 1750-60. Han ble kalt *Fredrik Kristian Otto*, men det er usikkert hvilket lag faren hans soknet til. Det var imidlertid ingen som fikk fire navn i de utvalgte periodene.

I perioden 1775-83 var det relativt liten forskjell mellom høyere og lavere sosiale lag i Tønsberg. Ulikhetene økte imidlertid utover 1800-tallet, da barn i høyere lag i større grad fikk mer enn ett navn ved dåpen. I 1860-65 minket forskjellene igjen, og andelen som ga barna sine to eller flere navn var 6 prosentpoeng større i høyere lag. Det var altså langt mindre forskjeller enn på Kongsberg, noe som også var tilfelle med kvinnenavnene.

4.4.2 Tidlig flernavnsskikk i byer

Det har ikke vært mulig å finne ut akkurat når flernavnsskikken kom til verken Kongsberg eller Tønsberg. Aarset ser i *Norsk Personnamnleksikon* på dobbelnavntradisjonen i Norge: «I Hadsel (Nordland) finner vi dei to første dobbelnamna så tidleg som i 1697 og -98».¹¹⁴ Asbjørn Dagsland mener dobbelnavn først ble tatt i bruk i 1791 i Skjåk.¹¹⁵ Allerede på begynnelsen av 1700-tallet var flernavnsskikken relativt utbredt i begge byer, hvert fall med hensyn til kvinnenavn. Dette har trolig sammenheng med at de var bysamfunn, hvor impulser fra både utlandet og høyere sosiale lag var større enn på en plass som for eksempel Hadsel. Kongsberg hadde jo, selv om den lå innenlands, omfattende kontakt med tyskere og dansker, som brakte med seg flernavnsskikken til Norge, på 1700-tallet. Tønsberg fikk også impulser utenfra gjennom sjøfarten og handelen. Dette kan forklare hvorfor flernavnsskikken tidlig fikk fotfeste i byene. På Kongsberg var det relativt vanlig å gi jentebarna mer enn ett navn ved dåpen på begynnelsen av 1700-tallet. Andelen økte fra periode til periode, og fra 1775 fikk godt over halvparten to eller flere navn. Det var mindre vanlig å gi guttebarn flere navn, men fra 1830-33 virker det å ha skjedd et skifte. I 1860-64 fikk over halvparten av guttebarna mer enn ett navn. I Tønsberg ble det tidligere vanlig å gi jentebarn to eller flere navn, og allerede fra 1726-32 fikk over halvparten mer enn ett navn. Utviklingen gikk tregere med hensyn til mansnavn, men fra 1830-36 var det mer vanlig å gi guttebarna flere navn enn å ikke gjøre det. Ulikhetene mellom byene har nok trolig sin forklaring i geografisk beliggenhet og hvor stor andelen av befolkningen som soknet til høyere sosiale lag. Begge byene fikk nok tidlig innflytelse fra tyskere og dansker, men på Kongsberg var det et relativt mindre antall barn som soknet til høyere lag i dåpsmaterialet.

¹¹⁴ Aarset, 2013: 88

¹¹⁵ Dagsgard, 1981: 143

Så hva betyr utviklingen i flernavnsskikken? Landøy mener, som tidligere nevnt, at den trolig ikke kan knyttes til en utvidelse av oppkallingsskikken. Det var jo mange som fikk navn som *Hansine* o.l., men brorparten av kvinnene fikk andre-, tredje- og fjerdenavn som ikke var laget fra mansnavn. Bræck er inne på tanken om at man ved å gi tre navn kunne kalle opp barnet etter flere personer. Han mener likevel bruken trolig er knyttet til mote, altså at de lavere lagene tok etter de høyere.¹¹⁶

4.5 Oppkalling

Ariès et al. er blant de som mener det fant sted en differensiering i navngivningspraksisen ettersom oppkalling ble mindre vanlig.¹¹⁷ Det er imidlertid utfordrende å se på oppkalling, da man helst burde vite alle navnene til dåpsbarnas forfedre. Det er ikke mulig med mitt materiale, men siden kirkebøkene oppgir navnene til barnas fedre, går det an å se om guttebarna ble oppkalt etter far og/eller farfar.

4.5.1 Mannsnavnsoppkalling

Det er altså ikke mulig å gjøre en komplett undersøkelse av oppkallingsskikken i Kongsberg og Tønsberg. Dersom barnefedrene ble registrert med patronym i kirkebøkene, går det imidlertid an å se på oppkalling langs farslinjen. Dette gir likevel ikke hele bildet. Det var for eksempel vanlig å gi den førstefødte sønnen navn etter farfar, og det kan hende dåpsbarnet i visse tilfeller var nummer tre i rekken. I tillegg ble mange oppkalt etter morfar. I de fleste periodene er imidlertid ikke morens navn registrert i kirkebøkene, slik at det blir vanskelig å sammenligne periodene. Jeg har derfor begrenset undersøkelsen til guttebarnets, farens og farfarens navn. Fure bruker en lignende metode i sin undersøkelse av oppkallingsskikken i Asker og Bærum: «Den gir informasjon om endringer i oppkallingsfrekvens, men sier ikke så mye om det absolutte *nivået* for oppkalling».¹¹⁸ En annen utfordring med en slik undersøkelse er at man begynte med arvede slektsnavn rundt midten av 1800-tallet. Det er derfor ikke sikkert patronymet sier noe om hva dåpsbarnets farfar egentlig het. De følgende tabellene inkluderer for-, andre-, tredje- og fjerdenavn. Dersom navnene til barna og far og/eller farfar var relativt like, som *Anders* og *Andreas*, har jeg valgt å se på det som oppkalling.

¹¹⁶ Bræck, 1981: 116

¹¹⁷ Ariès et al., 1987: 457-458

¹¹⁸ Fure, 1995: 145

Periode	Oppkalt etter far	Oppkalt etter farfar	Oppkalt etter far og farfar	Verken oppkalt etter far eller farfar	Ikke patronym	Antall
1700-02	5,7	24,5	6,6	35,8	27,4	106
1726	0,8	22,1	-	41,2	35,9	131
1750	2,3	30,7	1,7	50,6	14,8	176
1775	3,2	28,5	1,9	55,7	10,8	158
1800-01	4,0	32,0	1,2	46,2	16,6	247
1830-33	8,4	24,0	3,9	50,3	13,4	179
1860-64	7,3	11,2	2,5	72,8	6,2	438

Tabell 4-9 Oversikt over mannsnavnsoppkalling på Kongsberg etter periode i prosent, 1700-1864

Tabell 4-9 viser at det var variasjon i hvor stor andel som ble kalt opp etter far og/eller farfar i de ulike periodene på Kongsberg. Av de som ble oppkalt fikk imidlertid brorparten navn etter farfar. Det ble mer vanlig å kalle opp guttebarn etter far i 1830-33 og 1860-64. Færre ble oppkalt i den siste perioden. Her var det også få som ikke hadde patronym. Forklaringen kan imidlertid ligge i at flere hadde tatt arvede slektsnavn. Det var likevel fremdeles mange, rundt 23 prosent totalt, som ble kalt opp etter far og/eller farfar. Andelen var dessuten trolig betydelig høyere i realiteten, dersom man hadde hatt informasjon om morfars navn og andre slektninger.

Periode	Oppkalt etter far	Oppkalt etter farfar	Oppkalt etter far og farfar	Verken oppkalt etter far eller farfar	Ikke patronym	Antall
1700-08	0,8	21,9	3,9	41,4	32,0	128
1726-32	1,4	18,1	0,7	39,9	39,9	138
1750-60	2,0	19,0	1,4	36,7	40,8	147
1775-83	2,6	27,3	1,3	44,8	24,0	154
1800-08	5,3	21,1	1,8	30,0	41,9	227
1830-36	12,4	12,9	1,5	41,3	31,8	201
1860-65	13,9	11,4	3,9	48,6	22,1	438

Tabell 4-10 Oversikt over mannsnavnsoppkalling i Tønsberg etter periode i prosent, 1700-1865

I Tønsberg var det også variasjon i andelen som ble oppkalt etter far og/eller farfar. Av de som ble oppkalt fikk flestparten navn etter farfar. I 1830-36 var det derimot omtrent like vanlig å få navn etter far som farfar, og i 1860-65 var det flest som fikk navn etter far. Totalt var det ikke betydelig færre som ble kalt opp i 1860-65, men det var ikke lenger hovedsakelig etter farfar. I den siste perioden kan en mulig årsak være at folk gikk over til arvede slektsnavn, men det forklarer ikke hvorfor det var færre som ble oppkalt etter farfar i 1830-36 eller hvorfor det var en betydelig økning i andelen som ble kalt opp etter far.

4.5.2 Stabilitet i oppkalling langs farslinjen

Det er vanskelig å si noe definitivt om oppkallingsskikken i Kongsberg og Tønsberg ut fra kirkebokmaterialet. Det virker imidlertid som den, selv om det var en del variasjoner fra periode til periode, holdt seg relativt stabil. I realiteten ble nok også en mye større andel av barna kalt opp. De som fikk navn etter morfar eller andre slektninger er jo ikke inkludert i tabellene. Aasen mener det ikke var så «nøye» med resten, dersom man hadde kalt opp første sønn etter farfar.¹¹⁹ I periodene hvor mors navn ble registrert i kirkebøkene er det imidlertid tydelig at mange også fikk navn etter morfar. Rundt midten av 1800-tallet begynte man også med forbokstavsoppkalling.¹²⁰ Dåpsbarnet fikk for eksempel navnet *Amund*, dersom faren het *Anders*. Det ble dermed mulig å kalle opp barna etter en person av motsatt kjønn.¹²¹ Det virker altså som oppkallingsskikken på ingen måte var erstattet av nymotens navneskikker. Den ble

¹¹⁹ Aasen, 1878/1912: 104-105

¹²⁰ Nedreid, 2017: 277

¹²¹ Dagsgard, 1981: 141

trolig heller endret, ved at barna heller ble kalt opp etter fedrene, eller at de fikk et navn som startet på samme forbokstav som navnet til slektningen de ble kalt opp etter.

4.6 Oppsummering

I dette kapitlet har jeg undersøkt navngivningspraksis i Kongsberg og Tønsberg i et individualiseringsperspektiv. Ifølge språkforsker Gudlaug Nedreid var navngivningens viktigste funksjon identifikasjon. Det å gi noen et navn gjorde at man kunne skille folk fra hverandre,¹²² og i forskningslitteraturen blir variasjon i navngivningen knyttet til økt individualisering.

Endringer i flernavnsskikken var det første tegnet på en individualisering i navngivningspraksisen i Kongsberg og Tønsberg i perioden 1700-1865, da stadig flere fikk mer enn ett navn ved dåpen. I visse tilfeller hadde det nok sammenheng med oppkalling. Bruken på 1700-tallet virker imidlertid særlig å ha vært knyttet til markering av sosial status i høyere lag og et ønske om å følge den nye navnemoten i lavere lag. I tillegg kan skikken ha vært motivert ut fra et behov for individualisering. Det var i hovedsak jentebarna som fikk mer enn ett navn ved dåpen i dette århundret. Navnekonsentrasjonene var på denne tiden også størst med hensyn til kvinnenavn. Mot slutten av perioden ble imidlertid navnekonsentrasjonene mindre, samtidig som flernavnsbruken økte. Skikken med å gi barna flere navn ble således etter hvert en navnetradisjon.

På 1700-tallet var det relativt store navnekonsentrasjoner i begge byer. Det var altså en liten grad av individualisering, da over halvparten av dåpsbarna fikk et av de mest brukte navnene. Mange het derfor det samme og differensieringen var relativt liten. Dette har trolig sammenheng med oppkallingsskikken, som ledet til at de samme navnene gjerne gikk igjen i flere generasjoner og i store antall. På 1800-tallet fant det imidlertid sted et skifte. Det varierte noe mellom byene og mellom kvinne- og mansnavn, men det ble generelt en større differensiering og en reduksjon av store navnekonsentrasjoner. Dette peker mot økt individualisering.

Begynnelsen på den nordiske navnerenessansen virker å kunne spores tilbake til 1830-36 i Tønsberg og 1860-64 på Kongsberg. Hadde jeg sett på flere perioder på 1800-tallet, ville jeg imidlertid trolig finne tegn på et skifte tidligere i sistnevnte. Navnerenessansen

¹²² Nedreid, 2005: 235

representerte et brudd med tidligere navngivningspraksis. Den nye navnemoten innebar mer frihet i navngivningen, der foreldre ikke lenger måtte ta hensyn til slekt eller andre tradisjoner. De kirkelige navnenes hegemoni ble dessuten brutt i denne perioden. Dette indikerer også en økt individualisering, da man ikke lenger var like bundet til fortidens praksis. Differensiering er jo symptomatisk på individualisering.

Den økte flernavnsbruken, differensieringen og bruken av nye navnemoter viser alle til en økt individualisering i perioden. Oppkallingen, som bandt foreldre fast til bestemte navngivningsregler, peker imidlertid i en noe annen lei. I og med at undersøkelsen her kun tar for oppkalling langs farslinjen er det vanskelig å si noe definitivt. Det virker imidlertid som skikken holdt seg relativt stabil gjennom hele perioden. På 1800-tallet, og særlig i den siste perioden, skjedde det likevel visse endringer. Ifølge litteraturen ble oppkallingsskikken utvidet, slik at man kunne kalle opp etter navnenes forbokstaver. Dette ga jo større frihet i navngivningen. Samtidig var det ikke noe tegn i Kongsberg og Tønsberg på at skikken var i ferd med å dø ut. Relativt mange ble kalt opp etter sin far, mens færre fikk navn etter farfar. Fure skriver:

«Jeg vil altså heller se de nye navnene som utslag av en ny tidsånd, hvor båndene til slekts- og lokalsamfunnet løsnet, og gradvis ble erstattet av et mer individorientert samfunn med større åpenhet for impulser utenfra. Foreldrene som tidligere i høy grad var bundet av sedvane og faste mønstre i navngivningen, foretok nå mer individuelle valg».¹²³

Navngivningspraksisen i perioden 1700-1865 viser også til hvert fall begynnelsen på et slikt skifte rundt 1830-33/36. Tradisjon virker imidlertid fremdeles å ha betydd mye for mange, noe blant annet oppkallingsskikken viser. Folk sto trolig derfor ikke helt fritt til å gi barna navn, selv om det var lettere å gi barna individuelle identiteter, mer uvanlige navn, flere navn eller navn som ikke gikk igjen i «familiebibelen».

¹²³ Fure, 1995: 152

5 Privatisering og dåp

5.1 Innledning

Forskningslitteraturen peker på at det fant sted en privatisering av dåpspraksisen på 1700- og 1800-tallet. Amundsen knytter utviklingen til fremveksten av en mer moderne medisinsk tilnærming, som la grunnlaget for at andre hensyn enn helsemessige kunne innvirke på dåpspraksisen.¹²⁴ Dette ga seg blant annet uttrykk i økt bruk av hjemmedåp eller dåp på dager uten gudstjeneste. Etter hvert mener Amundsen utviklingen ledet til en endret dåpsadferd i høyere lag, som ikke var motivert av medisinsk nødvendighet, men av bekvemmelighet og et ønske om å markere sosial avstand. I lavere lag finner han derimot lenge ingen tegn på at for

¹²⁴ Amundsen, 1983: 84-85

eksempel hjemmedåp ble brukt i annet enn nødtilfeller. Gruppen kopierte imidlertid etter hvert adferd fra høyere sosiale lag. Utviklingen fant sted til tross for at kirka gjennom store deler av 1700-tallet forsøkte å begrense privatiseringen av dåpen. Amundsen mener denne «fornemme» dåpspraksisen samsvarer med den generelle privatiseringstendensen og lukningen av den private sfære som begynte i høyere sosiale lag på 1800-tallet.¹²⁵

Det er særlig fire aspekter ved dåpspraksisen som er relevante i et privatiseringsperspektiv. Det første er det normative grunnlaget for adferden, altså *lover og regler for dåpen*. De kan fortelle mye om hva slags praksis kirka ønsket og åpnet opp for. Samtidig kan nye lover ha vært direkte reaksjoner på endringer i dåpsadferden. Det andre går på *tid mellom fødsel og dåp*. Dersom en mer moderne medisinsk tilnærming begynte å gjøre seg gjeldende i løpet av perioden, kan dette ha ført til at det gikk lengre tid mellom fødsel og dåp. Det tredje gjelder *hvilke dager barn ble døpt på*. En indikasjon på privatiseringen av dåpspraksisen kan være hvor stor andel av barna som ble døpt på dager med eller uten gudstjeneste. Den fjerde innfallsvinkelen er *hjemmedåp*. Hvis mange ble døpt hjemme, uten at det var medisinsk nødvendig, kan det tyde på en økt privatisering.

5.1.1 Kildematerialet

Kildematerialet i dette kapitlet er hentet fra lovsamlinger og kirkebøker. Det er særlig tre opplysninger fra kirkebøkene som er relevante, men som i varierende grad ble registrert. Datoen for dåpen ble nesten alltid ført opp, men mangler i noen tilfeller. Barnas fødselsdatoer ble ikke registrert for alle før i 1830-33/36 og fremover, mens flere og flere kunne plasseres i en sosial gruppe med tid. Ifølge litteraturen var det forskjeller i dåpsadferden mellom ulike lag, og endringen av dåpen virker å ha begynt i høyere sosiale lag. Materialet er derfor delt inn i sosiale grupper, men siden såpass mange ikke kunne plasseres før på 1800-tallet, er det vanskelig å si noe definitivt om forskjeller mellom lagene før denne tiden. I tillegg er barn født utenfor ekteskap skilt ut.

¹²⁵ Amundsen, 1983: 91 og 93

Periode	Kjent dåpsdato	Kjent fødselsdato	Plassert i sosial gruppe	Antall
1700-02	98,3	-	18,9	233
1726	95,5	-	13,4	268
1750	100,0	-	25,7	327
1775	100,0	3,5	31,7	315
1800-01	100,0	0,4	54,7	461
1830-33	97,4	100,0	80,3	385
1860-64	93,9	99,7	98,8	895

Tabell 5-1 Oversikt over identifiserte i dåpsmaterialet etter periode i prosent 1700-1864, Kongsberg

Tabell 5-1 viser at dåpsdatoene er kjent i de fleste periodene på Kongsberg. Fødselsdato for flesteparten av barna mangler imidlertid, med unntak av i 1830-33 og 1860-64. Det er dessuten ikke før på 1800-tallet over halvparten kunne plasseres i en sosial gruppe.

Periode	Kjent dåpsdato	Kjent fødselsdato	Plassert i sosial gruppe	Antall
1700-08	93,1	-	22,9	262
1726-32	98,8	-	30,2	255
1750-60	99,4	-	43,5	324
1775-83	100,0	1,6	89,0	309
1800-08	99,5	-	87,7	440
1830-36	100,0	100,0	97,1	410
1860-65	95,3	99,8	100,0	872

Tabell 5-2 Oversikt over identifiserte i dåpsmaterialet i prosent 1700-1865, Tønsberg

I Tønsberg er dåpsdato kjent på de aller fleste, mens fødselsdato er oppgitt på nærmest alle fra 1830-36 og fremover. Flere er plassert i en sosial gruppe enn på Kongsberg, men ikke før 1775-83 og utover er over halvparten identifisert.

5.2 Lover og regler for dåpen

Dåpen var i perioden en viktig integrasjonsrite og en forutsetning for at barnet skulle betraktes som et fullverdig medlem av samfunnet.¹²⁶ Det ble følgelig vedtatt en rekke lover og regler for dåpen i løpet av perioden 1700-1865. Etter reformasjonen ble det nødvendig med nye føringer

¹²⁶ Anderzèn, 2003: 24 og Amundsen, 1983: 13 og 23

for kirkelig praksis i Norge. Danmark vedtok en kirkeordinans i tiden rundt reformasjonen, mens det kom en norsk versjon i 1607. I 1685 ble *Danmark og Norgis Kirkeritual* vedtatt, som var gyldig i Norge fra 1688. *Kong Christian Den Femtis Norske Lov* (Norske Lov) trådte dessuten i kraft samme år.

Ifølge kirkeritualet skulle barna døpes i kirkas font eller bekk og tre ganger overøses med vann på hodet i fadderens og vitners nærvær. Det virker forutsatt at alle barn født i ekteskap skulle døpes rett etter at prekenen var holdt, altså på dager der menigheten var til stede. Alle barn skulle hvert fall, med unntak av tilfeller hvor det var fare for liv, bringes til kirka for å døpes.¹²⁷ Kirka ønsket altså at dåpen skulle ta sted i det offentlige rom, slik at barna ble tatt opp i det kristne fellesskapet med menigheten som vitner.

Norske Lovs artikler om dåp var i stor grad sammenfallende med kirkeritualets, med unntak av at de inneholdt straffereaksjoner for overtredelser. Døpte for eksempel en prest et barn «[...] uden [den] Fornødenhed det udkræver [...]» kunne man få en straff på «[...] fyrretyve Lod Sølv, og den, som lader gjøre, et hundred Lod Sølv».¹²⁸ Gjennom hele perioden ble dessuten dåpspraksisen regulert av en rekke reskripter og forskrifter. Jeg vil etter hvert komme tilbake til de spesifikke lovene og reglene som omfattet tid mellom fødsel og dåp, hvilke dager barna skulle døpes på og hjemmedåp.

5.3 Tid mellom fødsel og dåp

I det følgende vil jeg se på hvor lang tid det gikk mellom fødsel og dåp i Kongsberg og Tønsberg. Denne praksisen mener Amundsen viser til en adferds- og holdningsendring som gjorde «at også andre hensyn enn de helsemessige kunne gjøre seg gjeldende ved bestemmelsen av dåpens tid og sted».¹²⁹ Dersom det ble lenger tid mellom fødsel og dåp kan dette indikere en mer moderne medisinsk tilnærming til dåpen, der barnas helse var i fokus. Barna ble derimot døpt så snart det var helsemessig forsvarlig ifølge den folkelige tradisjonen.¹³⁰ Dåpsbarnas fødselsdatoer ble imidlertid bare sporadisk registrert før rundt 1830. Tabellene under viser derfor bare praksis i de to siste periodene, da det ikke går an å se utvikling over lengre tid. Dåpsregler fra 1700-tallet forteller likevel mye om hvert fall det normative grunnlaget i dette århundret.

¹²⁷ Kirkeritualet, 1685: 2 – 1

¹²⁸ Norske Lov, 1687: 2 – 5 – 2

¹²⁹ Amundsen, 1983: 85

¹³⁰ Amundsen, 1983: 84, 87 og 90

5.3.1 Lover og regler for dåpstidspunkt

Den tillatte perioden et barn kunne være udøpt varierte gjennom perioden. I den norske kirkeordinansen fra 1607 ble det ikke fastslått noen spesifikk tidsfrist, men barna skulle døpes så snart som mulig etter fødsel. Ifølge Amundsen kom den første regelen som fastsatte akkurat hvor lang tid det kunne gå mellom fødsel og dåp i 1646. Tidsfristen ble da satt til fire dager i byer.¹³¹ I kirkeritualet ble det igjen stadfestet at nyfødte barn skulle døpes ved første mulighet, men det ble ikke bestemt noen frist.¹³² Norske Lov satte imidlertid en grense, og der det var mulig skulle ikke barna være udøpt i mer enn åtte dager. Gikk det lengre tid, risikerte man en bot på tjue lodd sølv.¹³³ Den korte tidsfristen gjenspeiler nok samtidens tvil på udøpte barns frelse og troen på at barna var i fare før dåpen.¹³⁴

I andre halvdel av 1700-tallet begynte folk å bli klar over helsefaren barn ble utsatt for som følger av de relativt strenge reglene for hjemmedåp og hvor lang tid det kunne gå mellom fødsel og dåp. I 1771 kom en nokså revolusjonerende forordning, som gjorde det opp til foreldrene selv å bestemme når de ønsket å døpe barna. Det ble imidlertid forventet at «[...] ingen uden Nødvendighed udsætter deres nyfødte Børns Daab».¹³⁵ Dette gjenspeiler en endring i synet på udøpte barn og dåpen. Til kontrast ble åttedagersregelen først fjernet i Sverige i 1864.¹³⁶ Fra 1783 av skulle dessuten ikke presten foreta eksorsisme eller besvergelse ved dåpsritualet, da den «[...] har noget saa modbydeligt i sig og saa overtroisk, at den længe har været til Forargelse og Ansted for mange».¹³⁷

Fra 1771 og fremover var det ingen regler for hvor lang tid det kunne gå mellom fødsel og dåp. I 1814 kom det imidlertid et reskript som fastslo en ny tidsfrist for hvor lenge foreldre kunne vente med å døpe barna eller stadfeste hjemmedåper i kirka. Fristen ble satt til ni måneder, og ble begrunnet med at mange brukte svært lang tid før de brakte hjemmedøpte barn til kirka for stadfestelse. Hvis man ventet lengre enn ni måneder risikerte man fra 1814 av bøter.¹³⁸

¹³¹ Amundsen, 1983: 16

¹³² Kirkeritualet, 1685: 2 – 1

¹³³ Norske Lov, 1687: 2 – 8 – 8

¹³⁴ Amundsen, 1983: 15 og 28-32

¹³⁵ Timme, 1842: 12

¹³⁶ Amundsen, 1983: 17

¹³⁷ Wessel-Berg, 1843: 84

¹³⁸ Vogt, 1817: 116-117

5.3.2 Praksis på Kongsberg

I de fleste periodene ble det ikke registrert noen fødselsdato på dåpsbarna på Kongsberg. Det er bare i 1830-33 og 1860-64 nærmest alle er skrevet ned. Noen få fødselsdatoer ble registrert i 1775 og 1800-01, og da var snittiden mellom fødsel og at barna ble brakt til kirka 43 og 51 dager.¹³⁹ Tabellen under viser imidlertid hvor mange dager det i snitt gikk mellom fødsel og dåp eller stadfestelse av hjemmedåp i 1830-33 og 1860-64. I disse periodene ble nærmest alle fødselsdatoene registrert. Antall dåpsforekomster er markert i parentes.

Periode	Lavere Dåp	Lavere Stadf.	Høyere Dåp	Høyere Stadf.	Utenfor ekteskap Dåp	Utenfor ekteskap Stadf.	Ukjent Dåp	Ukjent Stadf.
1830-33	130 (49)	208 (181)	152 (22)	201 (39)	141 (7)	103 (9)	79 (24)	200 (44)
1860-64	143 (600)	271 (113)	110 (61)	126 (8)	95 (39)	174 (9)	117 (8)	49 (2)

Tabell 5-3 Gjennomsnittlig antall dager mellom fødsel og dåp eller stadfestelse av hjemmedåp etter periode og sosial gruppe 1830-1864, Kongsberg

I 1830-33 gikk det relativt lang tid mellom fødsel og dåp eller stadfestelse av hjemmedåp, og barna var gjerne flere måneder når de ble brakt med til kirka. Med unntak av for barn født utenfor ekteskap, gikk det lengre tid mellom fødsel og stadfestelse av hjemmedåp enn for ordinær dåp. Dette har nok sammenheng med at hjemmedåpen ble sett på som like gyldig som den i kirka. Barna var følgelig sikret å komme til himmelen, og de var ikke i spesiell fare. De udøpte barna virker det derimot å ha «hastet» mer med, men ikke betydelig. De var i snitt over fire måneder ved dåpen, noe som tyder på at den folkelige tradisjonen hadde fått konkurranse fra hensyn til barnas helse. Akkurat hvorfor de med barn født utenfor ekteskap ventet lengre med å døpe barna enn å stadfeste hjemmedåpen, er vanskelig å si noe sikkert om. Det kan ha vært tilfeldigheter, siden såpass få soknet til denne gruppen. Det var i høyere sosiale lag barna var lengst udøpt. Dette er trolig knyttet til at denne gruppen tidligst fikk en mer moderne medisinsk tilnærming til dåpen, samtidig som de fjernet seg fra folketroen.

I 1860-64 ventet folk lengre med stadfestelse av hjemmedåp enn ordinær dåp, med unntak av de som ikke er identifiserte. Dette har trolig sammenheng med de relativt få forekomstene i denne gruppen. I lavere sosiale lag gikk det lenger tid mellom fødsel og dåp,

¹³⁹ I 1775 gjelder de elleve tilfellene stadfestelse i kirka av hjemmedøpte barn fra høyere sosiale lag, og to avvik er ikke regnet med. I 1800-01 ble fødselsdato oppgitt i to tilfeller, og begge gjaldt ordinære dåper. Det ene barnet soknet til lavere lav, mens det andre ikke er plassert i en sosial gruppe.

noe som tyder på at gruppen nok på denne tiden var i ferd med å gå helt bort fra tidligere folkelig tradisjon og over mot en mer moderne medisinsk tilnærming, der barnas helse var i fokus. I høyere sosiale lag ventet man derimot kortere tid før man brakte barna med til kirka. Dette kan tyde på at det helsemessige behovet for å vente lenge med dåpen var redusert i denne gruppen. Dette gjaldt imidlertid også for barn født utenfor ekteskap. Fra 1830-tallet av fikk Kongsberg dessuten et mer utbredt religiøst liv gjennom vekkelsesbevegelser. Dette kan ha motivert en kortere periode mellom fødsel og dåp, men man kunne da tenkt seg at dette også hadde innvirket praksis i lavere lag.

5.3.3 Praksis i Tønsberg

I Tønsberg ble nærmest alle dåpsbarna registrert med fødselsdato i periodene 1830-36 og 1860-65. I 1775-83 ble noen datoer inkludert, og da var snitttiden mellom fødsel og dåp åtte dager.¹⁴⁰ Tabell 5-4 viser gjennomsnittlig antall dager mellom fødsel og dåp for periodene 1830-36 og 1860-65, der brorparten av dåpsbarna ble registrert med fødselsdato.

Periode	Lavere Dåp	Lavere Stadf.	Høyere Dåp	Høyere Stadf.	Utenfor ekteskap Dåp	Utenfor ekteskap Stadf.	Ukjent Dåp	Ukjent Stadf.
1830-36	30 (161)	212 (94)	33 (31)	246 (72)	25 (31)	211 (9)	36 (4)	183 (8)
1860-65	42 (489)	165 (73)	47 (153)	151 (60)	43 (46)	142 (10)	-	-

Tabell 5-4 Gjennomsnittlig antall dager mellom fødsel og dåp etter periode og sosial gruppe, Tønsberg

I Tønsberg var det enda større forskjell mellom hvor lenge man ventet etter fødselen med å døpe barna og stadfestelse av hjemmedåp i kirka i perioden 1830-36. Alle barna ble døpt relativt kort tid etter fødsel, og det var små forskjeller mellom gruppene. Dette skiller seg i stor grad fra praksis på Kongsberg, og kan tyde på man ikke hadde fjernet seg helt fra den folkelige tradisjonen om dåpen. Samtidig ventet man jo i snitt lenger enn tidsfristene før 1771, men man lot ikke barna være udøpt i lange perioder. Dersom barna allerede var døpt hjemme, hastet man ikke med å bringe barna til kirka.

I 1860-65 ventet man kortere før man brakte hjemmedøpte barn til kirka, mens man lot barna være udøpt i lengre perioder. Endringen fra perioden før var imidlertid ikke betydelig, og det var fremdeles relativt liten forskjell mellom lagene. Dette kan tyde på at hensyn til

¹⁴⁰ Fødselsdato ble registrert i fem tilfeller, men ett avvik er ikke inkludert. Barna kom fra to velstående familier.

barnets helse etter hvert fikk en større rolle, men det er ingenting som peker mot at dette synet var enerådende. Dette gjaldt også i høyere sosiale lag. Det må jo ha vært en motivasjon bak valget om å døpe barnet nokså kort tid etter fødsel. På denne tiden kunne man ifølge regelverket vente til barna var ni måneder før man døpte dem. Det kan derfor tenkes at folk knyttet mer fare til at barnet var udøpt, enn de helsemessige farene en tidlig dåpsferd representerte.

5.3.4 Barnets helse og sosial markering

Frem til 1771 skulle de nyfødte barna i Kongsberg og Tønsberg døpes innen åtte dager. I og med at det ikke er registrert fødselsdatoer for alle barna før i 1830-33/36 og 1860-64/65 er det vanskelig å si noe om adferden før denne tid, men barna lå trolig ikke lenge udøpt.

I 1830-33/36 var det visse forskjeller, både mellom byene, lagene og om det dreide seg om dåp eller stadfestelse av hjemmedåp. På Kongsberg var gjerne barna flere måneder ved dåpen, mens de i Tønsberg var knapt én måned. Folk i høyere sosiale lag lot barna være udøpt lengst, men denne forskjellen var nærmest ubetydelig i Tønsberg. Det var imidlertid stadfestelsen av hjemmedåpen i kirka som lot vente på seg i denne perioden. I både høyere og lavere lag i begge byene tok det i snitt godt over seks måneder før barna ble brakt til kirka. Den store differansen mellom tiden det gikk mellom fødsel og dåp og stadfestelse av hjemmedåp, tyder på at man ikke hadde fjernet seg helt fra troen på at det var farlig for barn å være udøpt. Det kan også godt hende man fremdeles tvilte på om udøpte barn kom til himmelen. De som ikke fikk døpt barna hjemme ventet således kortere før de brakte med barna til kirka. På Kongsberg var imidlertid barna gjerne flere måneder ved dåpen, noe som tyder på at en mer moderne medisinsk tilnærming var i ferd med å vinne over den folkelige tradisjonen.

Utviklingen i 1860-64/65 peker i samme lei. I lavere sosiale lag på Kongsberg og begge lagene i Tønsberg var barna i snitt udøpt lengre enn i perioden før. I høyere lag på Kongsberg ble derimot barna døpt raskere etter fødsel, selv om de i snitt fremdeles var over tre måneder ved dåpen. Dette må sees i sammenheng med hvilke dager barn ble døpt på og hjemmedåp, men kan tyde på at man ikke lenger hadde det samme helsemessige behovet for å utsette dåpen i lang tid. Det var svært få tilfeller der det bare gikk åtte eller færre dager mellom fødsel og dåp, noe som viser til at andre hensyn, som barnets helse eller markering av sosial posisjon, veide tyngre enn den folkelige tradisjonen. Denne endringen var tydelig i

begge byer, men spesielt på Kongsberg, der det var svært vanlig å la barna være udøpte i flere måneder.

5.4 Hvilke ukedager barn ble døpt på

Ifølge den danske kirkeordinansen fra 1539 var det vanlig å døpe barn på dager med gudstjeneste. Amundsen mener imidlertid at det i løpet av 1600-tallet, og særlig i høyere sosiale lag, ble mer vanlig å holde dåp på hverdager. I en forordning fra 1683 ble det dessuten forutsatt at det var tillatt å døpe barn på dager uten gudstjeneste.¹⁴¹ Ifølge kirkeritualet skulle derimot barn født i ekteskap døpes rett etter prekenen.¹⁴² Det virker med andre ord som det ble forventet at barna ble døpt på dager med gudstjeneste.

Det å legge dåpen utenfor dager med gudstjeneste var privatiserende. Den ble da bare for nærmeste familie og inviterte gjester. Amundsen mener også at det å døpe barna på ordinære hverdager ble sett på som mer fornemt. Praksisen var følgelig mest utbredt i høyere sosiale lag, som valgte slike dager av bekvemmelighetshensyn og for å markere sosial avstand.¹⁴³

5.4.1 Praksis på Kongsberg

Ifølge Norske Lov måtte det holdes gudstjeneste på alle søndager (høymesse) og alle helligdager. I byene skulle gudstjeneste også holdes hver fredag, i tillegg til andre hverdager byene vanligvis hadde holdt prekener på.¹⁴⁴ I sin undersøkelse av dåpspraksisen i Østfold tolker Amundsen sitt materiale ut fra at bysamfunnet hadde gudstjenester på onsdager, fredager, søndager og helligdager.¹⁴⁵ På Kongsberg har det imidlertid variert hvilke hverdager det ble holdt gudstjeneste på. Lenge ble det avholdt én norsk og én tysk gudstjeneste på grunn av den store tyske innvandringen til byen. I et reskript fra 1715 går det frem at Kongsberg hadde en tysk prest, som i de ukene han skulle forrette måtte holde ukentlige lørdagsgudstjenester på norsk. Argumentet bak var at det var omtrent 20 tyskere som deltok på gudstjenestene, som alle forsto dansk, mens det var rundt 1000 nordmenn der som ikke skjønte tysk. Presten hadde for eksempel fått feil svar ved dåpen en gang, ettersom foreldrene

¹⁴¹ Amundsen, 1983: 18

¹⁴² Kirkeritualet, 1685: 2 – 1

¹⁴³ Amundsen, 1983: 85 og 91

¹⁴⁴ Norske Lov, 1687: 2 – 4 – 5

¹⁴⁵ Amundsen, 1983: 79

til dåpsbarnet ikke skjønnte hva de ble spurt om.¹⁴⁶ Det virker imidlertid som høymessen på denne tiden var på tysk, og siden mange kongsbergensere ikke forsto språket, ble det bestemt at det i tillegg skulle holdes en norsk gudstjeneste hver torsdag. Dette gjaldt fra 15. januar 1745.¹⁴⁷ I 1756 ble gudstjenester på tysk avskaffet, da de ble sett på som overflødige.¹⁴⁸ Torsdagsgudstjenestene gikk også ut fra 1. august 1800 da de «[...] lidet eller intet besøges».¹⁴⁹ Det ble altså holdt gudstjenester på helligdager, søndager, lørdager og i deler av perioden på torsdager. Tabell 5-5 viser hvilke ukedager barna ble døpt på i prosent. Alle tabellene inkluderer også stadfestelsen av hjemmedøpte barn i kirka.

Periode	Man.	Tirs.	Ons.	Tors.	Fre.	Lør.	Søn.	Ukjent	Antall
1700-02	8,2	11,6	8,2	9,0	8,2	27,9	25,3	1,7	233
1726	4,5	14,9	7,8	10,1	7,1	30,6	20,5	4,5	268
1750	1,8	7,6	4,9	10,7	3,4	43,4	27,8	0,3	327
1775	1,9	3,2	1,9	7,3	6,0	68,9	10,8	-	315
1800-01	0,9	2,8	1,5	5,6	2,2	86,6	0,4	-	461
1830-33	3,1	1,8	1,8	4,4	3,6	62,3	20,3	2,6	385
1860-64	2,6	1,8	1,2	4,6	2,7	10,2	70,8	6,1	895

Tabell 5-5 Hvilke ukedager barna ble døpt på etter periode i prosent 1700-1864, Kongsberg

Tabell 5-5 viser at flesteparten av barna på Kongsberg ble døpt på lørdager eller søndager. Det var imidlertid betydelige forskjeller mellom periodene. I de to første ble dåpene mer spredt utover uken, mens fra rundt 1750 og fremover ble det store flertallet døpt på dager med gudstjeneste. I og med at det var en del bevegelige helligdager og det kan ha vært ulik praksis mellom de sosiale lagene har jeg laget tabeller som viser andelen som ble døpt på en dag uten gudstjeneste etter sosial gruppe. Tabellen for Kongsberg ligger i vedlegg som Tabell 5.

Andelen som ble døpt på dager uten gudstjeneste hadde en interessant utvikling i perioden. I første halvdel av 1700-tallet er svært få identifisert, men en høy andel av barna ble døpt på ordinære hverdager, rundt 42 prosent i 1700-02 og 38 prosent i 1726. Det var noe forskjell mellom gruppene, og andelen var særlig høy blant barn født utenfor ekteskap. Dette kan ha sin naturlige forklaring i at denne gruppen ønsket minst mulig oppmerksomhet rundt

¹⁴⁶ Wessel-Berg, 1841: 414

¹⁴⁷ Wessel-Berg, 1841: 912

¹⁴⁸ Wessel-Berg, 1842: 217

¹⁴⁹ Wessel-Berg, 1843: 252

dåpen, slik at de hadde en stor motivasjon for å holde den privat. Folk i høyere lag valgte også i stor grad dåp på ordinære hverdager, men andelen var heller ikke ubetydelig i lavere lag.

Rundt 1750 skjedde det et skifte, der praksisen med å døpe barn på dager uten gudstjeneste i større grad ble begrenset til høyere sosiale lag. Det var betydelig færre som døpte barna på ordinære hverdager, bare rundt 16 prosent. Det var også et markant skille mellom de sosiale lagene. Opp mot 80 prosent av barna fra høyere lag ble døpt på dager uten gudstjeneste, mot rundt 20 prosent i de to andre gruppene. Det er vanskelig å si hvorfor de to gruppene i større grad døpte barna på dager med gudstjeneste. De hadde jo tidligere valgt den mer private dåpen, og det hadde ikke kommet noen nye regler på denne tiden.

Skillene økte i de to neste periodene. Det ble færre og færre barn fra lavere sosiale lag og barn født utenfor ekteskap som ble døpt på dager uten gudstjeneste, mens andelen holdt seg relativt stabil i høyere sosiale lag. Det å holde dåpen på ordinære hverdager virker således i denne perioden å ha vært motivert av et ønske om å markere sosial avstand.

I 1830-33 skjedde det imidlertid nok et skifte. Det ble da også færre i høyere sosiale lag som døpte barna på dager uten gudstjeneste. Rundt én tredjedel av dåpene var riktignok ikke foran menigheten, men dette var en betydelig reduksjon fra tidligere perioder. I 1860-64 var skiftet enda mer tydelig. Bare rundt 3 prosent av alle barna ble døpt på en dag uten gudstjeneste, og andelen var rundt 12 prosent i høyere sosiale lag.

5.4.2 Praksis i Tønsberg

I Tønsberg ble det i tillegg til helligdager og søndager holdt gudstjenester på fredager. Fredagsprekenen ble imidlertid fjernet 9. februar 1798 grunnet få besøkende. Deretter ble det i stedet holdt gudstjenester hver fjerde onsdag i måneden.¹⁵⁰ Tabell 5-6 viser hvilke ukedager barna ble døpt på i prosent.

¹⁵⁰ Wessel-Berg, 1843: 73

Periode	Man.	Tirs.	Ons.	Tors.	Fre.	Lør.	Søn.	Ukjent	Antall
1700-1708	6,1	10,3	17,9	9,2	19,5	9,5	20,6	6,9	262
1726-32	5,5	11,0	17,3	10,2	23,9	7,8	23,1	1,2	255
1750-60	6,2	15,1	20,7	10,8	20,1	9,6	17,0	0,6	324
1775-83	15,5	15,5	16,5	12,3	17,8	14,9	7,4	-	309
1800-08	7,7	6,1	9,3	8,4	6,8	4,3	56,6	0,7	440
1830-36	5,9	3,2	4,1	5,1	4,9	3,2	73,7	-	410
1860-65	5,3	2,9	3,4	4,6	5,4	0,6	73,5	4,4	872

Tabell 5-6 Hvilke ukedager barna ble døpt på etter periode i prosent 1700-1865, Tønsberg

Tabellen viser at det lenge var relativt vilkårlig hvilke dager barna ble døpt på i Tønsberg. Brorparten ble døpt på fredager og søndager på 1700-tallet, noe som på denne tiden var dager med gudstjeneste. På 1800-tallet ble derimot de fleste døpt på søndager. Oversikten over hvor stor andel av barna som ble døpt på dager med gudstjeneste ligger i vedlegg som Tabell 6.

I Tønsberg var utviklingen nokså annerledes enn på Kongsberg, selv om utgangspunktet var relativt likt. I første halvdel av 1700-tallet ble litt under halvparten av barna døpt på en dag uten gudstjeneste. Det var imidlertid visse forskjeller mellom gruppene. Andelen var høyest for barn fra høyere sosiale lag og barn født utenfor ekteskap, men den var heller ikke lav i lavere lag, noe Tabell 6 i vedlegg viser.

I 1750-60 fant det imidlertid ikke sted et skifte som på Kongsberg. Det ble derimot en høyere andel av barna som ble døpt på dager uten gudstjeneste. Andelen var størst i høyere sosiale lag, med 73 prosent, men også litt over halvparten av barna i de to andre gruppene ble ikke døpt foran menigheten. Utviklingen fortsatte i de to neste periodene, og i 1775-83 ble 73 prosent av barna døpt på en dag uten gudstjeneste. I denne perioden var det dessuten relativt små forskjeller mellom lagene, selv om andelen var høyest i høyere sosiale lag.

I 1800-08 fant det derimot sted et skifte tilsvarende det på Kongsberg, da andelen som ble døpt på en dag uten gudstjeneste sank til 36 prosent. Andelen falt mest i lavere sosiale lag og utenfor ekteskap-gruppen, mens den holdt seg relativt høy i høyere lag. Dette kan indikere at adferden i denne perioden markerte sosial avstand. Tendensen fortsatte, og i 1860-65 var det nærmest bare barn fra høyere sosiale lag som ble døpt på dager uten gudstjeneste, selv om også denne andelen var lavere enn i tidligere perioder.

5.4.3 Privat eller offentlig dåp

Amundsen mener motivasjonen for å døpe barn på dager uten gudstjeneste var markering av sosial posisjon.¹⁵¹ Dette forklarer imidlertid ikke hvorfor såpass store deler av befolkningen valgte dåpsdager der menigheten ikke var til stede i første halvdel av 1700-tallet. En forklaring kan ha vært at prestskapet var mindre opptatt av kirkas og gudstjenestens samlede betydning på denne tiden.¹⁵² Det virker jo som de så helt bort fra kirkeritualets forutsetning om at dåpen skulle holdes etter prekenen.

På Kongsberg var det tendenser mot at dåpen ble mer offentlig allerede rundt 1750 for lavere sosiale lag og barn født utenfor ekteskap. Fra da av ble privat dåp i stadig større grad forbeholdt høyere lag. Dette forsterker teorien om at dåpen på denne tiden ble brukt for å markere sosial avstand. Ifølge et reskript fra 1812, som regulerte prestenes inntjeninger i Hedmark, skulle man på bygda betale én firedel mer, dersom man ønsket å ha dåpen på en dag uten gudstjeneste.¹⁵³ I et forslag til ny lønningsmåte for geistlige embetsmenn fra 1846 står det at dersom «[...] Reqvirenten forlanger mere, end hvad Ritualet tilholder, eller fordrer de deri anmeldte Forretninger afholdte til anden Tid eller paa andet Sted end i Alminnelighed er anordnet, antages intet at være mod at Præsten, som hidtil, fordrer Godtgjørelse efter Overenskomst». ¹⁵⁴ Forskjellen mellom lagene kan dermed trolig langt på vei forklares ut fra at folk i høyere sosiale lag både hadde råd og anledning til å holde dåpen på dager uten gudstjeneste. I 1830-33 snudde imidlertid også adferden i denne gruppen. Alle gruppene førte således dåpen mer og mer inn i det offentlige rom, til det i 1860-64 bare var et fåtall som ble døpt på dager uten gudstjeneste. Amundsen knytter nedgangen til at behovet for å markere sosial avstand og stadfestingen av den private sfæren i økende grad ble ivaretatt av andre adferdstyper utover 1800-tallet. I tillegg ble prestene mer opptatt av gudstjenestens samlede funksjon.¹⁵⁵

I Tønsberg ble derimot dåpen mer og mer privat helt frem til 1800-08 for alle grupper. Fra da av ble barn fra lavere sosiale lag og barn født utenfor ekteskap i økende grad døpt på dager med gudstjeneste. Den private dåpen holdt seg imidlertid relativt stabil i høyere sosiale lag. Det virker altså som praksisen først begynte å markere sosial avstand rundt århundreskiftet, og at den ikke mistet denne funksjonen i løpet av perioden. En årsak til

¹⁵¹ Amundsen, 1983: 81

¹⁵² Amundsen, 1983: 84

¹⁵³ Stang, 1835: 137

¹⁵⁴ Grøndahl, 1846: 111

¹⁵⁵ Amundsen, 1983: 79 og 84

forskjellen mellom byene kan ha vært den kirkelige strukturen. På Kongsberg ble det født mange barn og det var bare én kirke. Mange barn ble derfor døpt på de samme dagene, gjerne fire-fem. Det kan derfor ha vært en større motivasjon fra kirkelig hold om å ha dåpene samlet på Kongsberg. I Tønsberg var det derimot to kirker og relativt mindre fødsler. Det kunne dermed gå lang tid mellom dåpene, og det var vanligvis ikke mer enn ett barn som ble døpt om gangen. Det kan derfor være at man ikke var så nøye med hvilke dager barna ble døpt på.

5.5 Hjemmedåp

Hjemmedåpen tok ikke bare dåpen bort fra menigheten og gudstjenesten, men også bort fra selve kirka. Ifølge Amundsen ble hjemmedåpen allerede fra 1500-tallet av brukt som markering av sosial status og vern av barnets helse, og praksisen økte ytterligere på 1600- og 1700-tallet.¹⁵⁶

5.5.1 Lover og regler for hjemmedåp

Hjemmedåpspraksisen ble strengt regulert gjennom 1600- og deler av 1700-tallet. I kirkeritualet går det frem at det i hovedsak var ordinerte prester som skulle forrette dåpen. Det var imidlertid gjort unntak for barn som av helsemessige årsaker ikke kunne bringes til kirka. Dersom det da ikke var noen prest eller en «[...] anden skikkelig mands person, som er kommet til skels alder [...]» til stede, kunne jordmor eller en annen «gudfryktig og ærlig» kvinne døpe barnet.¹⁵⁷ I de tilfeller hvor mor fødte alene og barnets liv var i fare, kunne mor selv gjennomføre dåpen etter «foreskreven måte». I kirkeritualet ble det ellers slått hardt ned på hjemmedåp, og hvis det ikke var fare for liv skulle *alle* barn døpes i kirka. Det var imidlertid viktig at barna ikke ble døpt to ganger.¹⁵⁸ Var likevel presten usikker på om barna var døpt på skikkelig vis hjemme, skulle de igjen døpes i kirka. Dette var for å hindre at barna «[...] i længden selv kune komme i tvivl om sin salighed».¹⁵⁹ Døde barnet før det hadde blitt døpt, kunne foreldrene ifølge kirkeritualet være forsikret om at det likevel var et Guds barn. Døde mor i fødsel, mens barnet levde, skulle det ikke døpes før det var hentet ut av mors liv. Dette grunnet i en tanke om at det som ikke var født, ikke kunne bli gjenfødt. Den reviderte

¹⁵⁶ Amundsen, 1983: 19-20

¹⁵⁷ Kirkeritualet, 1685: 2 – 1

¹⁵⁸ Kirkeritualet, 1685: 2 – 1 og 2 – 2

¹⁵⁹ Kirkeritualet, 1685: 2 – 3

utgaven av kirkeritualet fra 1761 antyder imidlertid at det var vanlig praksis å døpe barnet før det var født, dersom mor døde i fødsel.¹⁶⁰

I en forordning fra 1745 ble det slått fast at «Præsterne maae intet Barn hjemmedøbe, uten Barnets Svaghed er vis. Saasnart et hjemmedøpt Barn uden Livsfare kan føres til Kirke, skal Daaben næste Søn- eller Helligdag efter stadfæstes».¹⁶¹ Allerede i 1771 ble imidlertid forordningen erstattet, da man mente den satte nyfødtes liv og helbred i fare. Fra 1771 ble det derimot opp «[...] til Forældrene selv, efter hvad Barnets Helbred og Omstændighederne fordre, saavel at lade det hjemmedøbe [...]».¹⁶²

I en periode var det heller ikke noe tidsfrist for hvor lang tid det kunne gå mellom fødsel og stadfestelse av hjemmedåpen i kirka. I og med at det hadde kommet inn klager på at foreldre ventet veldig lang tid, ble det i 1814 bestemt en frist på ni måneder.¹⁶³

Ifølge regelverket skulle alle barn i store deler av 1700-tallet, med unntak av nødstilfeller, fraktes til kirka og døpes der. I 1771 åpnet man imidlertid opp for at foreldrene selv kunne bestemme om de ville døpe barna hjemme eller i kirka. Endringen viser til en mer moderne medisinsk tilnærming, der hensynet til barnets helse gikk fremst. Dette kan ha hatt stor innvirkning på dåpspraksisen. Ifølge Amundsen førte den til en drastisk økning i hjemmedåpsfrekvensen i Danmark. Det hevdes derimot at praksisen i Norge fortsatte stort sett som før, med unntak av i høyere sosiale lag, der hjemmedåpen markerte sosial posisjon.¹⁶⁴

5.5.2 Praksis på Kongsberg

Oversikten over andelen som ble døpt hjemme ligger i vedlegg som Tabell 7. Før 1775 var det svært få som ble hjemmedøpt på Kongsberg. I 1700-02 og 1726 ble det ikke registrert noen tilfeller. Det betyr imidlertid ikke at ingen ble døpt utenfor kirka, da årsaken kan være den varierende kirkebokføringen. Det var likevel trolig svært få hjemmedåper i denne perioden. I 1750 var det noen tilfeller i lavere sosiale lag og blant de som ikke er plassert i en gruppe. Det er bare oppgitt årsaken i ett tilfelle, som var barnets svakhet. Det er dermed ingenting som tyder på at praksisen før 1771-forordningen var noe annet enn nøddåp. Hjemmedåp ble altså

¹⁶⁰ Kirkeritualet, 1685: 3 – 1 og Kirkeritualet rev. utg., 1761: 3 – 1

¹⁶¹ Schmidt, 1852a: 13

¹⁶² Schmidt, 1852a: 13

¹⁶³ Vogt, 1817: 116-117

¹⁶⁴ Amundsen, 1983: 19-20

brukt for å forsikre seg om at barna ble døpt, i tilfelle de ikke levde lenge nok til å bli brakt til kirka.

I 1771 kom forordningen som ga foreldrene valget om de ville døpe barna hjemme eller i kirka. Den ser ut til å ha hatt en viss effekt på dåpspraksisen, og i lavere lag var det en noe større andel som ble døpt hjemme. I høyere lag fant det imidlertid sted en stor økning, og bortimot halvparten av barna ble hjemmedøpt. Det er ikke oppgitt noen årsaker til hjemmedåpene i denne perioden, men siden det var såpass forskjell mellom gruppene, går det an å anta at folk i høyere sosiale lag valgte hjemmedåp av andre hensyn enn nød. Alle barna som ble født utenfor ekteskap ble derimot døpt i kirka. Dette er noe overraskende, da man kan tenke seg at foreldrene ønsket minst mulig oppmerksomhet rundt dåpen. De sto jo også fritt til å velge hjemmedåp i denne perioden.

I 1800-01 var det en økning i andelen som ble hjemmedøpt i alle grupper sammenlignet med de foregående periodene, med unntak av i høyere sosiale lag. I denne perioden ble over halvparten av barna som var født utenfor ekteskap døpt hjemme. Denne gruppen hadde også den høyeste andelen hjemmedåper. I de fleste tilfellene er ikke årsakene til hjemmedåpene nevnt, men noen av barna døde relativt kort tid etter dåpen og flere av mødrene døde ved fødsel. Det virker altså som hjemmedåpen fremdeles i mange tilfeller ble brukt som nøddåp. Den drastiske økningen i lavere lag fra rundt 5 prosent i forrige periode til nesten 30 prosent i 1800-01 tilsier imidlertid ikke at alle var nøddåper. Det er vanskelig å si noe sikkert om hvorfor andelen i høyere sosiale lag gikk ned i denne perioden. Det kan være tilfeldigheter.

Hjemmedåpsfrekvensen virker å ha nådd en topp i 1830-33. Da ble rundt 74 prosent av alle barna og over 50 prosent i alle grupper døpt hjemme. Det var dessuten en høyere andel hjemmedåper i lavere sosiale lag enn i høyere. I elleve av tilfellene i lavere lag og ukjentgruppen er det oppgitt at barnet døde kort tid etter fødsel. Dette var imidlertid av totalt 235 hjemmedåper i disse gruppene. Det er derfor tvilsomt at alle hjemmedåpene i denne perioden skyldtes nødtilfeller.

I 1860-64 gikk andelen ned i alle gruppene, og kun 20,3 prosent av alle barna ble døpt hjemme. Dette var en stor kontrast til forrige periode. I tillegg var den en langt større andel som virker å dreie seg om nøddåper, da barnet døde etter kort tid eller ble døpt av mor eller far. Dette gjaldt 86 av totalt 182 hjemmedåper i perioden. Høyest var andelen i gruppen med

barn født utenfor ekteskap, med en knapp margin over lavere sosiale lag. Det var derimot bare rundt 12 prosent av barna fra høyere sosiale lag som ble døpt hjemme.

5.5.3 Praksis i Tønsberg

Oversikten over hvor stor andel som ble døpt hjemme ligger i vedlegg som Tabell 8. Det var få hjemmedåper før 1771-forordningen. I Tønsberg ble det i perioden 1700-08 registrert én hjemmedåp. Det er imidlertid vanskelig å si om dette skyldes vilkårlig kirkebokføring. I 1726-32 var det svært få som ble hjemmedøpt. Det er ikke oppgitt noen årsak til at dåpene ble foretatt hjemme, men siden det er så jevn fordeling mellom lagene var det trolig tale om nøddåper. I 1750-60 var det en noe økt andel hjemmedåper, men de fleste kan nok fremdeles tilskrives nødstilfeller. Høyest var andelen i gruppen med barn født utenfor ekteskap. Dette kan ha sin forklaring i at denne gruppen trolig hadde størst motivasjon for å holde dåpen privat, men kirkebokmaterialet viser også at mange barn i denne gruppen døde relativt kort tid etter dåpen. Det er likevel bare to tilfeller der det med sikkerhet var tale om nøddåp. Informasjon om hvorfor barnet ble døpt hjemme ble imidlertid sjelden oppgitt, slik at det trolig gjaldt de fleste av tilfellene.

Etter lovendringen i 1771 fortsatte tendensen fra tidligere i perioden 1775-83. Det var noe økt andel hjemmedåper, men ikke nok til å si at det hadde skjedd et skifte. Andelen var fremdeles høyest i gruppen med barn født utenfor ekteskap. I to tilfeller ble det oppgitt at barnet døde straks etter hjemmedåpen.

Perioden 1800-08 skilte seg imidlertid betydelig fra de foregående. Andelen hjemmedåper var høyere, og særlig i høyere sosiale lag, der rundt 77 prosent ble døpt utenfor kirka. I lavere lag var det en mindre andel, men nesten én av fire ble døpt hjemme i denne gruppen. Lavest var andelen i gruppen med barn født utenfor ekteskap. Det er ikke oppgitt noe årsak til hjemmedåpene i kirkeboka, men den betydelige økningen, samt forskjellen mellom lagene, tyder på at det ikke var tale om nødstilfeller.

Utviklingen fortsatte i 1830-36. Det ble enda flere hjemmedåper, og rundt 47 prosent av alle barna ble døpt hjemme i denne perioden. Det var fremdeles betydelige forskjeller mellom lagene, og langt flere som ble hjemmedøpt i høyere sosiale lag enn i de andre gruppene. I mange tilfeller er det oppgitt hvem som døyte barna, og det var hovedsakelig en geistlig som utførte hjemmedåpen. Dette tyder på at det ikke var hastetilfeller. I tillegg kan

hvem som utførte dåpen fortelle noe om hvorfor det var forskjeller mellom lagene. Dersom man ville at presten skulle døpe barnet et annet sted enn i kirka, ble prisen høyere. Folk i høyere sosiale lag hadde altså større anledning til å velge hjemmedåp.

I 1860-65 var det derimot en mindre andel hjemmedåper, og bare rundt 21 prosent av barna ble døpt hjemme. Andelen var fremdeles høyest i høyere lag, men den var mer enn halvert fra forrige periode. Det var flere i gruppen med barn født utenfor ekteskap som ble hjemmedøpt, mens det var betydelig færre i lavere sosiale lag. En del tilfeller virker dessuten å være nøddåper, da det er oppgitt i kirkeboka at barna døde kort tid etter.

5.5.4 Fra nøddåp hjemme til hjemmedåp

Svært få ble døpt hjemme på Kongsberg før 1771-forordningen. Fire år etter begynte særlig folk i høyere sosiale lag å døpe barna sine hjemme. I 1800-01 virker det som om adferden hadde spredt seg, da det var en økning i de andre gruppene. Andelen nådde så en topp i 1830-33, da nesten tre firedeler av alle barna ble døpt hjemme. Lavere lag hadde dessuten den høyeste andelen, noe som tyder på at praksisen hadde spredt seg til de fleste befolkningslag. I 1860-64 var det betydelig færre som ble døpt hjemme i alle grupper, og den laveste andelen var i høyere sosiale lag.

Ikke før i perioden 1800-08 virker det som om hjemmedåpen ble brukt som noe annet enn nøddåp i Tønsberg. Praksisen var på denne tiden særlig utbredt blant høyere lag. Hjemmedåpen nådde en topp i 1830-36, da alle gruppene hadde en større andel hjemmedåper. Det virker likevel som den aldri spredte seg til hele befolkningen. Det var en betydelig større andel i høyere lag, samtidig som andelen var relativt lav i de andre gruppene. Allerede i 1860-65 var det dessuten tegn til at andelen hjemmedåper gikk tilbake i de to lagene, mens de med barn født utenfor ekteskap opprettholdt praksisen. Dette kan ha sammenheng med at de hadde størst motivasjon for hjemmedåp, men kirkebøkene viser også at disse barna ofte døde kort tid etter fødsel. Det kan derfor ha dreid seg om nøddåp, siden denne gruppen hadde en relativt stabil hjemmedåpsfrekvens gjennom alle periodene.

Det virker altså som hjemmedåpspraksisen tidligst og i størst omfang fikk utbredelse på Kongsberg som noe annet enn nøddåp. Det ble en topp i 1830-33/36 i begge byer, men i Tønsberg var det i hovedsak i høyere sosiale lag at andelen var høy. På Kongsberg var derimot praksisen også vanlig i lavere sosiale lag og blant de med barn født utenfor ekteskap.

Felles for begge byene var imidlertid fallet i hjemmedåpsfrekvensen i perioden 1860-64/65. Sölve Anderzén ser på dåpspraksisen i Bardu/Målselv i perioden 1851-89. I 1851 var andelen hjemmedåper 84 prosent, mens fem år senere var den nede på 33. Han finner med andre ord den samme nedgangen som i Kongsberg og Tønsberg. Andrezén mener fallet først og fremst hadde med bedre kommunikasjonsforhold å gjøre.¹⁶⁵ Han undersøker en bygd, slik at denne forklaringen trolig ikke passer like godt på bysamfunn. Andrezén trekker imidlertid også frem at barna var eldre ved dåpen. De helsemessige argumentene for at barna skulle døpes hjemme hadde dermed ikke samme slagkraft. I tillegg mener han at vekkelsesbevegelser kan ha innvirket på praksisen.¹⁶⁶ Både Kongsberg og Tønsberg fikk et mer rikt religiøst liv fra 1830-tallet og fremover. Dette kan ha økt presset for å flytte dåpen tilbake til kirka. På Kongsberg kan dessuten det at lavere lag i stor grad tok opp praksisen ha gjort at hjemmedåpen ikke lengre representerte sosial avstand. Høyere lag kan således ha gått bort fra praksisen. I tillegg førte nok endringen i prestskapet, mot økt bevissthet rundt kirkas og menighetens samlende funksjon, til et større press for å holde dåpen i kirka.

5.6 Oppsummering

I dette kapitlet har jeg undersøkt dåpspraksisen i Kongsberg og Tønsberg i et privatiseringsperspektiv. Jeg har derfor tatt utgangspunkt i det normative grunnlaget som regulerte dåpen, tiden mellom fødsel og dåp, hvilke dager dåpen ble holdt på og hjemmedåp.

I store deler av 1700-tallet var dåpen strengt regulert. Nyfødte barn skulle så snart som mulig bringes til kirka for å døpes foran menigheten. Dette viser til tvilen på om udøpte barn kunne komme til himmelen og troen på at det var farlig for barn å være udøpt. Andre hensyn, som barnets helse, ble dermed nedprioritert. 1771-forordningen uttrykker imidlertid en holdningsendring fra kirkelig hold. Og selv om reglene igjen ble noe skjerpet i 1814, sto foreldrene mye friere til å velge både når og hvor dåpen skulle gjennomføres. Det ble med andre ord tilrettelagt for en privatisering av dåpspraksisen fra 1771 og fremover.

Før 1771 skulle man i byer døpe barna innen de var åtte dager gamle. Det er ikke oppgitt fødselsdatoer for alle barna i dåpsmateriale i verken Kongsberg eller Tønsberg før rundt 1830, men barna ble trolig døpt relativt raskt etter fødsel. I 1830-33/36 var derimot barna udøpte i lengre perioder. Særlig lenge ventet man med å stadfeste dåpen til barn som

¹⁶⁵ Anderzén, 2003: 42-43

¹⁶⁶ Anderzén, 2003: 42-43

hadde blitt døpt hjemme. I 1860-64/65 var perioden mellom fødsel og dåp enda lengre for alle grupper. Unntaket var i høyere sosiale lag på Kongsberg. Tiden mellom fødsel og dåp tyder på at den folkelige tradisjonen rundt dåpen hadde fått konkurranse fra en mer moderne medisinsk tilnærming. Dette kommer til uttrykk i hvor lenge foreldrene lot barna være udøpt. På Kongsberg strakte denne perioden seg gjerne over flere måneder, mens tønsbergenserne ventet relativt kortere. Dette kan tyde på at tilnærmingen tidligst og i størst omfang fikk innpass på Kongsberg.

Det at barna ble døpt på dager uten gudstjeneste peker mot en sterk privatisering av dåpen i første halvdel av 1700-tallet i alle sosiale lag. Denne adferden var imidlertid nok ikke motivert av et ønske om privatliv, men heller sedvane og muligens tilfeldigheter. Det viser dessuten at presteskaper ikke var spesielt nøye med å følge kirkas ønske om å holde dåpen etter prekenen. Etter hvert virker imidlertid adferden mer og mer å ha vært forbeholdt høyere lag, og representerte således sosial avstand mellom lagene, i tillegg til en privatisering. Endringen kom tidligst på Kongsberg, mens det i Tønsberg var langt vanligere å døpe barn på dager uten gudstjeneste. Her kom det ikke et skille før på begynnelsen av 1800-tallet. I 1860-64 begrenset dessuten høyere lag på Kongsberg adferden. Dette hadde trolig sammenheng med at privatiseringen fant andre uttrykk og et større press om å ha dåpen i kirka.

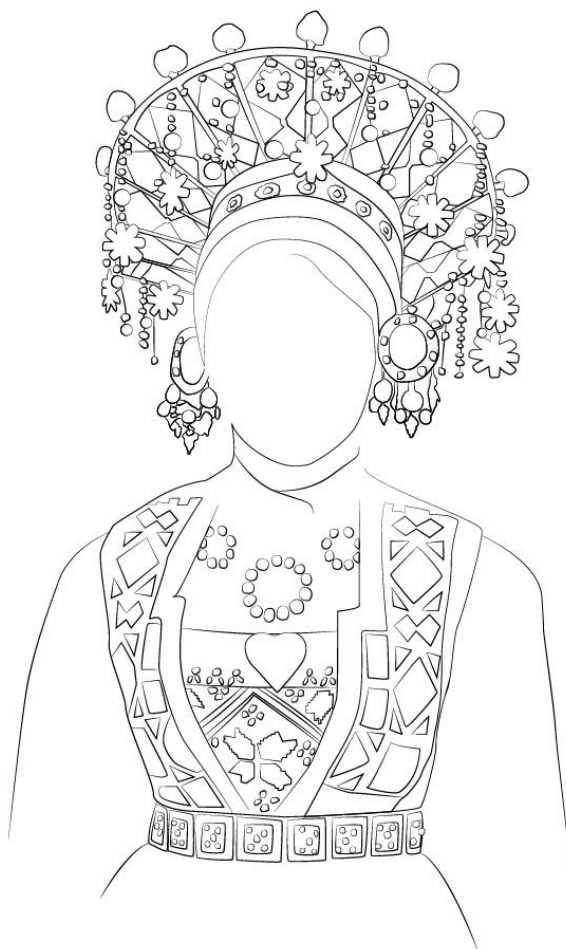
Hjemmedåpen viser til at privatiseringen nådde en topp i første halvdel av 1800-tallet. Utviklingen gikk imidlertid mot at dåpen raskt ble flyttet tilbake til det offentlige rom, og allerede i 1860-64/65 gikk andelen hjemmedåper ned. Dette har trolig sammenheng med at det medisinske grunnlaget for privatiseringen var i ferd med å forsvinne. Barna var jo gjerne ikke bare dager gamle når de ble brakt med til kirka. Amundsen finner en lignende utvikling i høyere sosiale lag i Østfold, og mener fallet særlig hadde sammenheng med bedre helseforhold og stell av nyfødte.¹⁶⁷ I tillegg hadde hjemmedåpen spredt seg til bredere lag av befolkningen. Den representerte således ikke lenger en sosial avstand mellom høyere og lavere lag. Tønsberg virker å henge noe etter Kongsberg, selv om andelen hjemmedåper gikk ned. Hjemmedåpen var nok dermed trolig fremdeles et uttrykk for sosial avstand og stadfestet privatliv, i og med at praksisen ikke hadde spredt seg til lavere lag i like stor grad.

Endringene i dåpspraksisen er noe tvetydige i et privatiseringsperspektiv. Det ble mindre vanlig å holde dåp på dager uten gudstjeneste, samtidig som det ble økt bruk av hjemmedåp og gikk lengre tid mellom fødsel og dåp. Det var også forskjeller mellom byene.

¹⁶⁷ Amundsen, 1983: 67

Det virker imidlertid som en bevisst privatisering av dåpen i størst grad var forbeholdt høyere sosiale lag, selv om den også spredte seg til andre befolkningslag, og at den var sterkest i første halvdel av 1800-tallet. Ettersom behovene for å holde dåpen privat minsket, endret også adferden seg, slik at det ble mindre vanlig å holde dåpen utenfor kirka og menigheten.

6 Intimisering og giftermål

6.1 Innledning

I dette kapittelet skal jeg se på giftermålspraksisen i Kongsberg og Tønsberg i perioden 1750-1865. Ifølge forskningslitteraturen (kapittel 1) var dette en tid hvor det fant sted mange endringer i praksis, karakterisert av det man kan kalle en *intimisering*. Det vil si at ekteskapene i større grad var myntet på kjærlighet mellom ektefellene og at det ble inngått *romantiske ekteskap*. Samtidig fant det ifølge litteraturen sted en reduksjon i antall *praktiske giftermål*, der økt status og/eller eiendoms- og kapitalakkumulasjon sto sentralt i valg av ektefelle. Forskningslitteraturen tar imidlertid for seg større geografiske områder, som Nordvest-Europa, eller andre land, som England. Den sier derfor lite om hvordan giftermålspraksisen var i Kongsberg eller Tønsberg. Det er også ulike meninger om akkurat når folk begynte å inngå romantiske giftermål. Den amerikanske historikeren Stephanie Coontz skriver:

«Da jeg studerte historie i 1960-årene, lærte jeg at folk ikke begynte å gifte seg av kjærlighet før på 1800-tallet. I 1970-årene daterte historikere kjærlighetsforholdet tilbake til 1700- og til og med 1600-tallet. I dag er det mange lærde som daterer lovprisninger av ekteskapeleg kjærlighet og vennskap tilbake til den protestantiske reformasjonen på 1500-tallet. Noen mener til og med at de grunnleggende konturene av det moderne ekteskapet tok form så langt tilbake som på 1200-tallet». ¹⁶⁸

De fleste mener det begynte å bli inngått romantiske giftermål mot slutten av 1700-tallet i høyere sosiale lag. Holter mener derimot intimisering ikke preget familien før industrialiseringen tok til sent på 1800- og tidlig 1900-tallet. For å finne ut om intimiseringen kan spores tilbake til perioden 1750-1865 er det sentralt å se på folks valg av ektefelle. Lå det romantiske eller praktiske overveielser bak?

Det er mange måter å nærme seg dette spørsmålet på. I *Historisk demografi* (1983) ser historiker Ståle Dyrvik for seg to ytterpunkter i hva som var styrende for valg av ektefelle, det romantiske og det materialistiske. Han mener det romantiske valget karakteriseres av liten aldersforskjell mellom ektefellene og liten grad av omgifte. Det materialistiske kjennetegnes derimot av stor aldersforskjell mellom ektefellene og hyppig omgifte. Dersom det materialistiske ytterpunktet dominerte mener Dyrvik de som hadde levebrød og søkte ektefelle ville kjempe om kandidater som var rangordnet etter økonomiske ressurser. Videre ville deres økonomiske posisjon være bestemmende for om de fikk den ektefellen de ønsket eller ikke. Velstående ville dermed finne andre velstående, mens de mindre heldig stilte fant andre mindre heldig stilte. ¹⁶⁹ Dyrvik trekker altså frem giftermålsalder, omgifte og sosial stilling som sentrale faktorer. I sin mastergradsoppgave i historie ser Anette Askedal på giftermålsmønsteret i Iveland på 1700- og 1800-tallet. Hun bruker aldersforskjell mellom ektefellene, grad av utvendig press og hensyn til økt status eller kapital som indikatorer på om det ble inngått romantiske ekteskap eller ikke. ¹⁷⁰ Jeg har valgt å se på fire faktorer: *Gjennomsnittlig giftermålsalder* for brud og brudgom, utbredelsen av *asymmetriske relasjoner*, det vil si ekteskap med stor aldersforskjell mellom ektefellene, grad av *omgifte* og mulige *giftermål på tvers av stand*.

¹⁶⁸ Coontz, 2007: 148

¹⁶⁹ Dyrvik, 1983: 141-142

¹⁷⁰ Askedal, 2007: 14-15

Dette kapitlet bygger hovedsakelig på kirkebøkernes oversikter over viede. Det er imidlertid noen utfordringer med å bruke et kvantitativt materiale. Kirkebøkene gir begrenset informasjon om brudeparet. I mange tilfeller er det bare oppgitt dato for vielsen og ekteparets navn. Det står naturligvis ingenting om hvorfor de valgte å gifte seg med hverandre, det være seg av praktiske eller romantiske årsaker. Kirkebøkene gir imidlertid en rekke indikasjoner på hva slags type giftermål som ble inngått og hva slags mennesker som inngikk i dem. Det kan for eksempel tenkes at ekteskapet mellom den 18 år gamle sølvverksarbeideren Sven og den 18 år gamle piken Anne Kirstine var et romantisk ekteskap. Videre kan man forestille seg at en 18 år gammel kjøpmansdatter som giftet seg med en velstående enkemann på 56 år var et praktisk giftermål. Det samme gjelder ekteskapet mellom den 25 år gamle arbeidsmannen Lars og den 52 år gamle enken Anne Christine. Jeg kan imidlertid ikke med sikkerhet si at ekteskapene ikke var bygd på kjærlighet. Det er kanskje mer sannsynlig at det var sterke følelser i sving i ekteskapet mellom Caspar, som var kjøpmann, og piken Anna Maria, som soknet til lavere sosiale lag. Dersom folk var yngre når de viet seg, aldersforskjellen mellom ektefellene minket eller mange giftet seg på tvers av stand, kan det tyde på at intimisering hadde påvirket giftermålspraksisen.

6.1.1 Kildematerialet

Kirkebokføringen var nokså varierende i perioden. I forbindelse med analysen er hvilken sosial gruppe brud og brudgom tilhørte og giftermålsalder sentrale opplysninger. Tabellene under viser hvor mange som er identifisert i de ulike periodene.

Periode	Identifisert m. stilling		Identifisert m. alder		Antall
	Kvinner	Menn	Kvinner	Menn	
1750	19,1	17,3	1,8	4,5	110
1770	27,8	28,7	5,6	5,6	108
1799-1800	99,3	68,4	62,5	63,2	152
1820-24	100,0	27,9	94,2	98,3	172
1860-65	98,3	98,3	99,4	99,4	177

Tabell 6-1 Oversikt over identifiserte i vielsesmaterialet i prosent 1750-1865, Kongsberg

Før 1750 er det såpass få opplysninger i kirkebøkene og skiftemateriale at det er vanskelig å si noe om brudeparene utover navnene deres. Fra 1750 og fremover er noe mer informasjon,

men det er varierer mye fra periode til periode. Det er vanskelig å vurdere hvor konsekvent skrifterne har omtalt enkestand, men informasjonen virker å være relativt korrekt fra tiden rundt 1800 og fremover. Det mangler dessuten alder på brudeparet i alle periodene på 1700-tallet. Jeg har derfor valgt å konsentrere analysen av giftermålsalder, aldersforskjell og omgifte til perioden 1790-1865. I delen om giftermål på tvers av stand utvider jeg perioden til 1750-1865.

Periode	Identifisert m. stilling		Identifisert m. alder		Antall
	Kvinner	Menn	Kvinner	Menn	
1750-60	35,2	49,5	7,7	3,3	91
1770-80	73,6	64,8	1,1	6,6	91
1790-1800	92,9	83,5	52,8	57,5	127
1820-30	100,0	85,9	100,0	100,0	163
1860-65	100,0	99,5	100,0	100,0	192

Tabell 6-2 Oversikt over identifiserte i vielsesmaterialet i prosent 1750-1865, Tønsberg

6.2 Lover og regler for giftermål

Giftermålspraksisen ble regulert gjennom flere lover og regler i perioden.

Ekteskapslovgivningen var nokså omfattende, og forteller om det juridiske og normative grunnlaget for giftermålet. I det følgende presenteres den generelle lovgivningen, mens jeg vil trekke inn andre bestemmelser under de ulike temaene.

I 1582 kom en forordning om ekteskapsaker. Den formaliserte ekteskapsinngåelsen, og var gyldig i Norge fra 1589.¹⁷¹ Ifølge forordningen måtte de som ønsket å inngå ekteskap først troloves, og nedre aldersgrense for troløvelse ble satt til myndig alder. Etter troløvelsen skulle presten holde lysning for paret foran menigheten tre ganger, slik at folk kunne protestere mot giftermålet. Presten kunne bare trolove sine egne sognefolk, og ingen skulle troloves i forbudte ledd, som søsken, søskenbarn eller tremenninger. Hemmelig troløvelse var heller ikke tillatt, dersom den ble inngått uten foreldrenes samtykke. Foreldre måtte likevel ha skjellig eller lovlig grunn til å forhindre barnas giftermål.¹⁷²

¹⁷¹ Telste, 1999: 151

¹⁷² Forordning om ekteskapsaker av 1582, 1985: AII-AIII og AIV

Kirkeordinansen av 1607 ga også en del føringer for giftermålspraksisen, for det meste samsvarende med forordningen fra 1582. Den gjorde det imidlertid ulovlig å troloves uten kvinnens viten og samtykke. Trolovelsen ble dermed ugyldig dersom kvinnen ikke samtykket. Hun måtte imidlertid ha en god grunn til å ikke ville trolove seg.¹⁷³

Ifølge Ellen-Merete Duvold og Cathrine Ulstrup Tønnesen ble ikke ekteskapet kirkelig før Norske Lov ble vedtatt i 1687. Ekteskapsinngåelsen gikk da fra å være et ætteanliggende til å bli en sak for nær familie.¹⁷⁴ I Norske Lov ble det fastslått at menn måtte være 20 år eller eldre for å trolove seg, mens kvinner måtte være minst 16. De som var i rang, adel eller like ved adel måtte dessuten ikke lyses for før vielsen. De kunne også troloves uten presten til stede. I så fall måtte trolovelsen skje i seks felles venners nærværelse.¹⁷⁵

På 1500- og 1600-tallet var trolovelsen et kirkelig ritual som ble sett på som ekteskapsstiftende. Allerede i 1739 kom det imidlertid klager på dette, da kirka mente trolovelsen ble misbrukt ved at folk hadde samleie og fikk barn før vielsen. Siden barna da ble sett på som ektefødte, var det mange som droppet vielsen.¹⁷⁶ Det er mange eksempler på slik praksis i lovsamlingene. I 1751 ble for eksempel Karen Sophia gravid med bakermesteren Jon etter trolovelsen. Jon døde imidlertid før de fikk gjennomført vielsen. Karen Sophia skulle likevel betraktes som hans enke og barnet deres som født i ekteskap.¹⁷⁷ Praksisen er også tydelig i dåpsmaterialet jeg har sett på i Kongsberg og Tønsberg. På 1700-tallet står det med jevne mellomrom at foreldrene til dåpsbarna var trolovede. Barna ble likevel ansett som ektefødte. På 1800-tallet ble derimot barn av trolovede foreldre sett på som født utenfor ekteskap. Dette har trolig sammenheng med at trolovelsen ble avskaffet som kirkelig seremoni i 1799: «Da Trolovelse [...] baade er i sig selv en ufornoden Seremonie, og ikke sjelden er til Byrde for den arbeidende og nærende Klasse af Undersaatterne [...]».¹⁷⁸ Trolovelse var dermed ikke lenger påkrevd for å inngå ekteskap. Det skulle imidlertid fremdeles lyses for brudeparet.¹⁷⁹ I 1845 kom dissenterloven, som gjorde at de som bekjente seg til den kristne religion, uten å være medlemmer av statskirka, fikk fri religionsutøvelse. De fikk dermed også muligheten til å ha borgerlig vielse.¹⁸⁰ I 1863 ble dette utvidet, slik at alle

¹⁷³ Kirkeordinansen av 1607, 1985: 8. kap., s. 23-25

¹⁷⁴ Duvold og Tønnesen, 1989: 24-25

¹⁷⁵ Norske Lov, 1687: 3- 18 – 5, 3 – 18 – 10 og 3 – 18 – 11

¹⁷⁶ Wessel-Berg, 1841: 724-726

¹⁷⁷ Wessel-Berg, 1842: 112

¹⁷⁸ Schmidt, 1852a: 378

¹⁷⁹ Schmidt, 1852a: 378

¹⁸⁰ Stang, 1849: 22 og 24

som ønsket kunne velge denne vielsesformen. Da var det verken krav om lysning eller bevis for dåp eller altergang.¹⁸¹

Lovverket fra 1600- og 1700-tallet viser et ønske om å stadfeste giftermålet som en offentlig kirkelig handling. Andre skulle hele veien bære vitnesbyrd om at ekteskapet lovlig kunne inngås. På denne måten sikret kirka seg mot giftermål i forbudte ledd. Dette kan ha virket begrensende på valgfriheten, og Coontz mener de forsterkede rettighetene foreldre og myndigheter hadde til å nedlegge veto begrenset antallet romantiske giftermål.¹⁸² I Norske Lov står det for eksempel: «End gifter hun sig uden dens Villie, som efter Loven er hendis rette Væрге, da volder hand hendis Gods, mens hun lever, om hand vil».¹⁸³ Bestemmelsen ble også håndhevet. Karen Dorthea hadde i 1753 trolovet seg med den forgjeldede Severin i hemmelighet, mot hennes fars vilje. Faren fikk dermed vergemål over datteren og bevilling til å ha tilsyn over all arv som tilfalt henne. Etter hans død skulle venner av ham overta dette ansvaret, og Karen Dortheas arv skulle først utbetales til hennes etterkommere etter at hun var død.¹⁸⁴

På 1800-tallet fant det sted en oppmykning. Først ble trolovelsen avskaffet som kirkelig seremoni i 1799. Det var imidlertid fremdeles krav om lysning. Med dissenterloven av 1845 og muligheten for borgerlig vielse fra 1863 ble ekteskapet i økende grad verdsliggjort. Grambo et al. mener likevel den borgerlige vielsen i begynnelsen fikk størst gjennomslag i byene, særlig Kristiania, og visse kretser.¹⁸⁵ I Kongsberg og Tønsberg er det først etter 1865 det dukker opp borgerlige vielser i kirkebøkene.

6.3 Gjennomsnittlig giftermålsalder og asymmetriske relasjoner

Fra rundt 1800 er det oppgitt alder på brudeparet i kirkebøkene. Denne informasjonen gir adgang til å se på gjennomsnittlig giftermålsalder og graden av asymmetriske relasjoner. Sundt skriver i *Om giftermål i Norge*:

«Nogle mennesker ere af et sådant temperament, at den livlige følelse hos dem er det overveiende; sådanne ser man ofte gifte sig i ung alder. Andre ere mer, hvad vi kalde

¹⁸¹ Vogt, 1865: 629-630

¹⁸² Coontz, 2007: 162

¹⁸³ Norske Lov, 1687: 3 – 18 – 2

¹⁸⁴ Wessel-Berg, 1842: 139

¹⁸⁵ Grambo et al., 1985: 140

forstands-mennesker, og lade sig ikke så meget beherske af øieblikkets tilskyndelse; disse udsætte ofte deres giftermål meget længe».¹⁸⁶

Sundt mener altså at en lav giftermålsalder kan indikere mer romantiske valg av ektefelle, mens «fornuftsmenneskene» skaffet seg levebrød før de stiftet familie. Så hva er egentlig en lav giftermålsalder? Demografen John Hajnal introduserte i 1965 en teori om at det meste av Europa, med unntak av de sørlige og sørvestlige områdene, hadde et unikt giftermålsmønster i perioden ca. 1740-1940. Kjennetegnet på dette mønsteret var ifølge Hajnal en høy gjennomsnittlig giftermålsalder for kvinner, hvert fall over 23 år, og en stor andel varig ugifte. Ofte var det liten aldersforskjell mellom ektefellene. Kvinnene var i snitt 26 år og menn 28 år ved vielsen. I det ikke-europeiske mønsteret var det derimot vanlig med en lav giftermålsalder. De var i snitt under 23 år ved vielsen, men var også gjerne tenåringer. Brudgommene kunne være betydelig eldre, og aldersforskjellen mellom ektefellene var ofte stor.¹⁸⁷

Ifølge Hajnal var giftermålspraksisen tett knyttet sammen med økonomien som helhet i samfunn der husholdet var den viktigste økonomiske produksjons- og konsumpsjonsenheten, som i deler av Europa. Folk måtte derfor vente med å gifte seg til de kunne etablere et uavhengig levebrød som kunne forsørge en hel familie. Mange tok således tjeneste i flere år før de giftet seg. I andre samfunn kunne derimot det unge paret innlemmes i større økonomiske enheter, som storfamilien, og kunne dermed gifte seg tidligere.¹⁸⁸

6.3.1 Lovregulering av ekteskapsalder

Det var ingen nedre aldersgrense for ekteskapsinngåelse i Norske Lov. Nedre aldersgrense for troløvelse, som måtte inngås før vielsen, ble imidlertid satt til myndig alder.¹⁸⁹ Grambo et al. mener denne regelen vanligvis ble tolket som et forbud mot ekteskapsinngåelse ved denne alderen.¹⁹⁰ Det finnes imidlertid en rekke eksempler i lovsamlingene, der folk som var for unge til å trolove seg har søkt om å inngå ekteskap.¹⁹¹ I 1791 søkte for eksempel en konfirmert gutt, som enda ikke hadde fylt 16 år, om å trolove seg med en 30 år gammel kvinne. Det ble da fastslått at ingen kunne motsi giftermålet, ettersom guttens formynder samtykket til det.

¹⁸⁶ Sundt, 1855/1992: 80

¹⁸⁷ Blom og Sogner, 2005: 114 og Hajnal, 1965: 101, 108 og 134

¹⁸⁸ Hajnal, 1965: 107, 112-113, 132-133

¹⁸⁹ Norske Lov, 1687: 3 – 18 – 5

¹⁹⁰ Grambo et al., 1985: 168

¹⁹¹ Wessel-Berg, 1841: 338, 353 og 389

Den nedre aldersgrensen satt i Norske Lov ble i denne saken tolket som et forbud mot at folk som ikke hadde «moralske evner» kunne inngå trolovelse. I og med at guttens formynder godtok giftermålet, gjaldt altså ikke regelen.¹⁹² Etter at trolovelsen ble avskaffet som offentlig seremoni i 1799 var det ikke lenger noen nedre aldersgrense for å inngå ekteskap. Det eneste kriteriet var at man var konfirmert. I en skrivelse fra 1851 slås det fast i spørsmålet om hvilken alder menn tidligst kunne inngå ekteskap: «Departementet antager, at der i denne Henseende ikke haves anden Grændse end den, der er en Følge af at Vedkommende, forinden de indtræde i Ægteskab, maae være confirmerede og have været til Guds Bord».¹⁹³

6.3.2 Ekteskapsmarkedet i 1801 og 1865

Det er en rekke demografiske faktorer som kan ha innvirket på giftermålspraksisen. Dyrvik hevder i *Historisk demografi*: «Nokon heilskapeleg og allment godteken teori for kva som bestemmer giftermålsmonsteret i eit samfunn finst ikkje. Men det har vore vanleg å likna giftermålet med kontraktslutninger på ein marknad styrd av tilbod og etterspørsel».¹⁹⁴

Ettersom ekteskapsmarkedet trolig har hatt stor innvirkning på giftermålspraksisen, er det nødvendig å se på forholdene i Kongsberg og Tønsberg ut fra folketellingene 1801 og 1865. Alle kvinner fra 16 år og oppover er inkludert, mens nedre grense er satt til 18 år for menn.

I 1801 var det 132 kvinner per 100 menn på Kongsberg, mens det i 1865 var 131 kvinner per 100 menn. I Tønsberg var det i 1801 134 kvinner per 100 menn, og i 1865 var det 131 kvinner per 100 menn. Det var altså et klart kvinneoverskudd i begge periodene og i begge byene. De følgende tabellene viser hvordan befolkningen fordelte seg i ulike aldersgrupper etter sivilstand i prosent.

¹⁹² Wessel-Berg, 1843: 508

¹⁹³ Vogt, 1854: 273-274

¹⁹⁴ Dyrvik, 1983: 141

Periode	Sivilstand	16-20	21-30	31-40	41-50	51-60	61-70	71-80	Over 80	Antall
1801	Ugift	32,5	39,7	11,9	8,1	4,2	2,6	0,5	0,5	745
	Tidligere gift	0,2	2,6	11,3	20,7	21,5	23,5	15,8	4,5	469
	Gift	0,6	15,6	28,6	30,8	15,3	6,4	2,5	0,2	1271
1865	Ugift	41,0	31,9	9,0	7,8	4,5	4,0	1,4	0,5	580
	Tidligere gift	-	2,0	9,8	18,7	17,9	23,2	24,0	4,5	246
	Gift	-	15,6	29,1	29,5	13,6	9,4	2,3	0,5	767

Tabell 6-3 Kvinner i folketellingene 1801 og 1865 etter sivilstand og aldersgruppe i prosent, Kongsberg

Oversikten viser at det har skjedd visse endringer i alderssammensetningen blant ugifte kvinner på Kongsberg fra 1801 til 1865. Det ble langt flere i aldersgruppen 16-20 år. Dersom man ser aldersgruppen 16-40 under ett, har den imidlertid ikke endret seg betydelig, da det samtidig ble færre i alderen 21-30. Aldersgruppene 31-50 minket noe, mens det var en viss økning i andelen som var 51 år og eldre. Med hensyn til de som var i enkestand var det nedgang i andelen som var 16-70 i 1865. Det var en betydelig økning i aldersgruppen 71-80, mens det var like mange over 80 år.

Periode	Sivilstand	18-20	21-30	31-40	41-50	51-60	61-70	71-80	Over 80	Antall
1801	Ugift	26,5	50,6	13,7	6,1	1,8	0,8	0,4	-	490
	Tidligere gift	-	3,1	11,5	14,6	30,0	24,6	16,2	-	130
	Gift	0,1	11,5	27,4	31,1	21,1	6,3	2,0	0,4	1265
1865	Ugift	32,0	44,3	11,5	5,9	4,0	1,6	0,5	0,3	375
	Tidligere gift	-	2,4	8,5	24,4	9,8	22,0	26,8	6,1	82
	Gift	-	11,5	23,7	34,9	15,9	10,6	3,0	0,4	765

Tabell 6-4 Menn i folketellingene 1801 og 1865 etter sivilstand og aldersgruppe i prosent, Kongsberg

Det er et lignende mønster blant mennene. Det var flere yngre ugifte i aldersgruppen 18-20 i 1865, mens det var færre i alderen 21-50. Det var vekst i resten av aldersgruppene. Det ble dermed en større andel veldig unge menn og eldre menn. Det skjedde også en del endringer i alderssammensetningen blant enkemennene. Det ble færre i alderen 21-40, mens det var en

drastisk økning i aldersgruppen 41-50. Samtidig var det også en betydelig nedgang i aldersgruppen 51-60. Andelen som var i alderen 61-70 sank noe, mens det ble flere over 70 år.

Periode	Sivilstand	16-20	21-30	31-40	41-50	51-60	61-70	71-80	Over 80	Antall
1801	Ugift	23,0	46,9	16,4	7,0	2,7	2,7	1,2	-	256
	Tidligere gift	-	3,3	8,8	15,4	19,8	24,2	26,4	2,2	91
	Gift	0,8	23,0	30,7	23,3	15,6	4,3	2,3	-	257
1865	Ugift	31,4	43,9	12,3	5,6	3,5	1,4	1,6	0,3	708
	Tidligere gift	-	1,8	8,8	15,8	25,7	22,8	15,2	9,9	171
	Gift	0,4	22,2	40,2	22,5	10,6	3,3	0,7	0,1	672

Tabell 6-5 Kvinner i folketellingene 1801 og 1865 etter sivilstand og aldersgruppe i prosent, Tønsberg

Tønsberg hadde færre kvinner i aldersgruppen 16-20 enn Kongsberg, men andelen økte fra 1801 til 1865. Til gjengjeld hadde Tønsberg flere i alderen 21-30, men andelen sank. De andre aldersgruppene holdt seg relativt stabile, og endret seg ikke mer enn 3-4 prosent. Det var noe nedgang i andelen som var i alderen 31-50 og 61-70, mens det ble flere i aldersgruppen 51-60 og de over 70. Med hensyn til enkene var det noe nedgang i andelen som var 21-30, mens det var like mange i alderen 31-40 i 1801 og 1865. Det ble flere i aldersgruppene 41-60 og de over 80, samtidig som det ble færre i alderen 61-70 og særlig i gruppen 71-80.

Periode	Sivilstand	18-20	21-30	31-40	41-50	51-60	61-70	71-80	Over 80	Antall
1801	Ugift	21,6	49,1	14,0	6,4	7,0	-	1,8	-	171
	Tidligere gift	-	4,8	14,3	28,6	9,5	28,6	14,3	-	21
	Gift	-	17,0	27,4	25,5	16,2	8,5	4,2	1,2	259
1865	Ugift	22,9	55,9	12,6	6,2	2,3	0,2	-	-	533
	Tidligere gift	-	2,0	4,0	26,0	24,0	28,0	8,0	8,0	50
	Gift	0,3	13,4	41,7	28,6	9,4	4,6	1,8	0,1	671

Tabell 6-6 Menn i folketellingene 1801 og 1865 etter sivilstand og aldersgruppe, Tønsberg

Det fant ikke sted en like stor økning i den yngste aldersgruppen blant de ugifte mennene i Tønsberg. Omtrent syv av ti var imidlertid i alderen 21-30 i begge periodene. Alle aldersgruppene minsket fra 1801 til 1865, med unntak av de i alderen 18-20 og 61-70 år. Med hensyn til enkemenn ble det færre i alderen 21-50 og 61-80, mens det var en betydelig økning i aldersgruppen 51-60 og andelen som var over 80 år.

6.4 Førstegangsgifte

I det følgende vil jeg undersøke gjennomsnittlig giftermålsalder ved vielsen for førstegangsgifte i Kongsberg og Tønsberg og aldersdifferansene mellom ektefellene i perioden ca. 1800-65. 1700-tallet er ikke inkludert i denne analysen, da såpass få er identifisert med alder fra denne tiden. I perioden rundt 1800 er brudeparets aldre hentet fra folketellingen, som bare oppgir fødselsår. Jeg har derfor lagt til 0,5 til snittalderne i denne perioden. Antall forekomster er markert i parentes i tabellen, ved siden av gjennomsnittlig giftermålsalder. Med hensyn til gruppering gjelder:

- Tidligere ugifte: Førstegangsekteskap for begge parter.
- Høyere og lavere sosiale lag: Alle som giftet seg for første gang, også de som giftet seg med enker eller enkemenn

6.4.1 Tidligere ugifte

Tabell 6-7 viser at de gjennomsnittlige giftermålsalderne i ekteskapene der brudeparet var tidligere ugifte faller inn under snittalderne i det europeiske giftermålmønsteret for begge

kjønn på Kongsberg. I 1860-65 var kvinnes snittalder på grensen, noe som er ikke overraskende, dersom man tar ekteskapsmarkedet i betraktning. Alderssammensetningen endret seg fra 1801 til 1865, særlig for kvinner, da det var en økning på rundt 9 prosentpoeng i andelen ugifte kvinner i alderen 16-20. Over én tidel av kvinnene som giftet seg i denne gruppen var på denne alderen rundt 1800, mens over to tideler var 16-20 år ved vielsen i 1860-65. Dette hadde stor innvirkning på snittalderen. Andelen ugifte menn i alderen 18-20 økte med rundt 6 prosentpoeng fra 1801 til 1865. Ca. 9 prosent av brudgommene var i denne alderen ved vielsen i 1799-1800. Seksti år senere var rundt 6 prosent mellom 18 og 20 år. Det var altså færre svært unge menn som giftet seg, til tross for at det var flere gifteferdige menn i denne alderen enn tidligere. I begge periodene var imidlertid over 40 prosent av brudgommene i alderen 21-30 år. Det fant sted en viss økning i ekteskap i denne alderen i 1860-65, selv om det ble færre i denne aldersgruppen fra 1801 til 1865.

Oversikter over den gjennomsnittlige aldersdifferansen for alle ekteskapstypene ligger i vedlegg som Tabell 9 og 10 for Kongsberg. Den oversteg aldri syv år i noen av periodene for tidligere ugifte, uavhengig av om det var kvinnen eller mannen som var eldst. Det var også relativt jevnt fordelt hvem som var eldst, selv om mannen oftest var det.

Periode	Kongsberg			Tønsberg		
	1799-1800	1820-24	1860-65	1790-1800	1820-30	1860-65
Kvinner	26 (53)	27 (120)	24 (140)	27 (46)	26 (127)	26 (166)
Menn	28 (54)	28 (122)	26 (140)	31 (48)	29 (127)	28 (166)

Tabell 6-7 Gjennomsnittlig giftermålsalder for tidligere ugifte etter by, kjønn og periode, 1790/99-1865

Gjennomsnittsalderen for førstegangsgifte kvinner var i Tønsberg høyest i perioden 1790-1800, før den havnet på 26 år i de to neste periodene. Fra 1801 til 1865 økte andelen ugifte kvinner i alderen 16-20 med rundt 8 prosentpoeng i Tønsberg, altså omtrent likt som på Kongsberg. Så hvorfor gikk da giftermålsalderen såpass mye ned på Kongsberg, men ikke i Tønsberg? Noe av forklaringen kan ligge i at denne aldersgruppen var omtrent 10 prosentpoeng større på Kongsberg. Andelen som giftet seg i denne alderen lå dessuten på rundt 11 prosent i perioden 1790-1800 og ca. samme andel i 1860-65. Det var dessuten færre som giftet seg i alderen 21-30. Med hensyn til brudgommene gikk snittalderne jevnt nedover fra starten til slutten av perioden. De lå litt over de gjennomsnittlige giftermålsalderne på Kongsberg. Dette har nok sin forklaring i alderssammensetningen i befolkningen. Det var færre unge menn i alderen 18-20 i Tønsberg, og det var bare en oppgang på rundt 1 prosent i

denne gruppen fra 1801 til 1865. Svært få menn giftet seg dessuten i denne alderen, kun 2 prosent i 1790-1800 og 1,8 prosent i 1860-65. Forklaringen på at giftermålsalderen gikk ned var derfor at 10 prosentpoeng flere giftet seg i alderen 21-30 i perioden 1860-65. Det var også flere i denne alderen i 1865 enn i 1801.

Den gjennomsnittlige aldersdifferansen mellom ektefellene er presentert i Tabell 11 og 12 i vedlegg for Tønsberg. Den oversteg ikke syv år i noen av periodene i de ekteskapene der mannen var eldst, mens aldersforskjellen var mindre i tilfellene hvor kvinnen var eldst. Mannen var oftest eldre enn kvinnen, men det var også relativt vanlig at det motsatte var tilfelle.

Det er tydelig at ekteskapsmarkedet har innvirket på giftermålspraksisen. På Kongsberg var det i 1865 et større tilbud av gifteferdige kvinner i alderen 16-20, og det var også betydelig flere som giftet seg i denne alderen i perioden 1860-65 enn i 1799-1800. Det var imidlertid færre unge menn i alderen 18-20 som giftet seg mot slutten av perioden, selv om det var flere i denne aldersgruppen. Forskjellen kan ha sammenheng med at menn i større grad var avhengig av å skaffe seg levebrød før de giftet seg. Berglege Henrik Rosted, som arbeidet på Kongsberg mellom 1792 og 1802, skriver om giftermålspraksisen:

«En annen årsak til bergarbeidernes dårlige kår er deres altfor tidlige ekteskap. Når en gutt er 12 år gammel, inntas han som arbeider ved Sølvverket [...]. Har han oppført seg bra i sin tjeneste, blir han ved sitt fylte 18. år, ansatt som sprenger [...]. Så snart han har fått arbeide som sprenger, søker han om tillatelse til å gifte seg, uten på forhånd å beregne om han er i stand til å underholde kone og barn. Med piken, som vanligvis intet har lært, og i det høyeste bare har tjent på et par steder, følger naturligvis ingen medgift. Det er altså lite eller ingenting å begynne med [...]».¹⁹⁵

Det var flere svært unge menn som giftet seg rundt 1800 enn i 1860-65. Tendensen går altså heller bort fra det Sundt beskriver som ekteskap basert på «livlige følelser». Dette til tross for at Kongsberg hadde tidvis vanskelige kår i dette århundret. Byen fikk imidlertid et mer differensiert næringsliv på denne tiden, samtidig som befolkningstallet sank. Det var jo flere som giftet seg i alderen 21-30, selv om det var færre i denne aldersgruppen i 1865 enn i 1801.

I Tønsberg var det en liten økning i andelen kvinner som giftet seg i alderen 16-20, til tross for at denne gruppen vokste med over 8 prosentpoeng. Denne gruppen var imidlertid

¹⁹⁵ Gjengitt i Moen, 1978: 220

mindre enn på Kongsberg. Med hensyn til brudgommene, var det svært få i aldersgruppen 18-20 som giftet seg. Dette endret seg heller ikke nevneverdig, selv om det ble flere i denne alderen i 1865. Det ble imidlertid flere i alderen 21-30 og også flere som giftet seg i denne aldersgruppen. I Tønsberg kan nedgangen i gjennomsnittlig giftermålsalder ligge i en bedring for byen, fra relativ fattigdom til gode år utover 1800-tallet. Det ble dermed bedre tilgang på levebrød, slik at folk kunne gifte seg tidligere.

6.4.2 Lavere sosiale lag

De gjennomsnittlige giftermålsalderne i lavere sosiale lag var nokså like de i førstegangsekteskap. Dette har trolig sammenheng med at majoriteten av de som giftet seg tilhørte denne gruppen. Det var en nedgang i giftermålsalderen i begge byer og for begge kjønn fra første til siste periode. Den bidragene faktoren var trolig, som hos førstegangsgifte, endringer i alderssammensetningen i befolkningen, da den ble yngre mot slutten av perioden.

Gjennomsnittlig aldersdifferanse var ikke ubetydelig i denne gruppen. I og med at Tabell 6-8 kun tar for seg giftermålsalderne til de tidligere ugifte, behandler jeg også bare tidligere ugifte med hensyn til asymmetriske relasjoner i lavere og høyere sosiale lag. I den første perioden var ikke snittdifferansen over seks år, uavhengig om det var mannen eller kvinnen som var eldst, mens den ikke var over fem år de siste to periodene. Det var også relativt jevnt fordelt om det var brud eller brudgom som var eldst.

Periode	Kongsberg			Tønsberg		
	1799-1800	1820-24	1860-65	1790-1800	1820-30	1860-65
Kvinner	27 (59)	28 (132)	25 (133)	28 (44)	28 (111)	27 (126)
Menn	29 (61)	28 (28)	26 (114)	30 (41)	28 (91)	28 (127)

Tabell 6-8 Gjennomsnittlig giftermålsalder i lavere sosiale lag etter by, kjønn og periode, 1790/99-1865

Gjennomsnittsalderne var relativt like i Tønsberg. De største aldersforskjellene mellom byene var på to år, og gjelder kvinner og menn i perioden 1860-65. Dette kan ha en sammenheng med at flere giftet seg i alderen 16-20 på Kongsberg.

Tabell 11 og 12 i vedlegg viser at den gjennomsnittlige aldersforskjellen mellom ektefellene ikke oversteg syv år i den første perioden, mens den var under seks år i de to andre periodene. Det var også nokså jevnt fordelt om det var mannen eller kvinnen som var eldst, selv om mannen oftest var det. Aldersdifferansen var da også noe høyere.

Den gjennomsnittlige snittdifferansen mellom brudeparene viser til at denne gruppen trolig ikke var dominert av asymmetriske relasjoner. Det var noen giftermål hvor aldersforskjellen var betydelig, noe som særlig drar snittet opp i 1790/99-1800, der det ikke er så mange identifiserte. Det var imidlertid vanlig at også kvinnene var eldre enn mennene. Det er altså ikke noe som peker mot åpenbare praktiske giftermål i denne gruppen, men det er heller ikke noe som tyder på at andelen romantiske ekteskap økte. Det er derfor vanskelig å si noe om motivene bak valg av ektefelle, kun basert på giftermålsalder. Det kan imidlertid godt tenkes at det både ble inngått praktiske og romantiske ekteskap i denne gruppen gjennom hele perioden.

6.4.3 Høyere sosiale lag

Det var noen forskjeller i gjennomsnittlig giftermålsalder mellom lavere og høyere sosiale lag. På Kongsberg var kvinner i høyere lag i snitt på lik alder med de i lavere i perioden 1799-1800, tre år yngre i den midterste perioden og ett år eldre i 1860-65. Dette er noe overraskende, da forskningslitteraturen peker på at kvinner i høyere sosiale lag giftet seg relativt ungt. Johansen mener for eksempel at hovedregelen var at desto høyere lag en kvinne tilhørte, jo tidligere giftet hun seg.¹⁹⁶ I den siste var de derimot i snitt eldre enn brudene i lavere lag. Snittaldrene for menn skiller seg i større grad fra de i lavere sosiale lag. Den største differansen mellom lagene var i perioden 1799-1800, da brudgommene i høyere lag i snitt var syv år eldre enn de i lavere, før det jevnet seg ut med to og tre års forskjell i de to andre periodene.

Periode	Kongsberg			Tønsberg		
	1799-1800	1820-24	1860-65	1790-1800	1820-30	1860-65
Kvinner	27 (5)	25 (13)	26 (32)	28 (11)	24 (33)	26 (53)
Menn	36 (7)	30 (11)	29 (28)	33 (13)	30 (32)	29 (48)

Tabell 6-9 Gjennomsnittlig giftermålsalder i høyere sosiale lag etter by, kjønn og periode, 1790/99-1865

Den relativt lave giftermålsalderen for kvinner og den tidvis høye alderen for menn på Kongsberg kan tyde på asymmetriske relasjoner. Det er kjent alder på både brud og brudgom i seks tilfeller i 1799-1800 på Kongsberg, dersom man ser bort fra giftermål mellom en tidligere ugift og en i enkestand. I ett av ekteskapene var brud og brudgom like gamle. Tabell 9 og 10 i vedlegg viser at mannen var eldst i resten av tilfellene, og den gjennomsnittlige

¹⁹⁶ Johansen, 2001: 215

aldersdifferansen var 12 år. Snittet blir imidlertid dratt opp av ekteskapet mellom 21 år gamle Caroline Elisabeth og 51 år gamle Ole. I 1820-24 var det ti førstegangsekteskap i høyere sosiale lag. Kvinnen var eldst ved vielsen i to tilfeller, med en snittdifferanse på to år, og brudeparet var på samme alder i ett tilfelle. I ekteskapene der mannen var eldst, var snittdifferansen på ni år. I perioden 1860-65 var det en del som giftet seg i høyere sosiale lag, 28 totalt. Bruden var eldst i seks tilfeller, med en gjennomsnittlig aldersforskjell på åtte år. I resten av tilfellene var mannen eldst, i snitt åtte år eldre enn bruden. Det var altså lik snittdifferanse for begge kjønn, men det var flere tilfeller der mannen var eldst.

Kvinnene var relativt unge ved vielsen i Tønsberg, men særlig i den midterste perioden, da snittet havnet fire år under gjennomsnittet i lavere sosiale lag. I 1790-1800 var derimot brudene i høyere lag på lik alder med de i lavere, og i perioden 1860-65 var de bare ett år yngre i snitt. Brudgommene i denne gruppen var noe eldre enn i lavere sosiale lag, men denne differansen jevnet seg ut i 1860-65.

I perioden 1790-1800 var det totalt åtte førstegangsekteskap i høyere sosiale lag der alder er kjent på både brud og brudgom. Tabell 11 og 12 i vedlegg viser at kvinnen var eldst i halvparten av tilfellene, og den gjennomsnittlige aldersdifferansen mellom ektefellene var da fem år. I resten av ekteskapene var mannen eldst, og han var i snitt ni år eldre enn kona. I 1820-30 er det kjent alder på både brud og brudgom i alle de 31 førstegangsekteskapene i høyere sosiale lag. Kvinnen var eldst i fire tilfeller, med en snittforskjell på fire år. Brudgommen var i snitt åtte år eldre enn bruden i resten av ekteskapene. Det var relativt mange giftermål i høyere sosiale lag i 1860-65, med 47 totalt. Kvinnen var eldst i fem tilfeller, med en snittdifferanse på tre år. I tre tilfeller var brud og brudgom like gamle, mens mannen var eldst i 39 ekteskap. Snittforskjellen mellom ektefellene var da på seks år.

6.4.4 Fallende gjennomsnittsalder og færre asymmetriske relasjoner

«I denne afhandling, hvor vi idelig have forholdet med letsindige ægteskaber for øie, er dette stykke naturligvis af største vigtighed, så som jo en meget ung alder hos ægtefolk gjerne vækker formodning om, at ægteskabet kanske var letsindigt og ubetimeligt».¹⁹⁷

¹⁹⁷ Sundt, 1855/1992: 204

Sundt er inne på idéen om at ekteskap i svært ung alder kunne ha en sammenheng med at man prioriterte følelser over fornuft i valg av ektefelle. Dette henger sammen med at man gjerne ikke hadde noe stabilt levebrød på denne alderen, som kunne forsørge en eventuell familie. Gjennomsnittlig giftermålsalder sank fra 1790/99-1800 til 1860-65 for begge kjønn, alle grupper og i begge byer for førstegangsgifte. Det er likevel vanskelig å si noe sikkert om det ble inngått romantiske ekteskap basert på giftermålsalder. Det er imidlertid noen tendenser som er verdt å merke seg. Den gjennomsnittlige giftermålsalderen for kvinner i høyere sosiale lag lå tidvis litt under den for lavere lag, men forskjellen var ikke betydelig, men unntak av i Tønsberg i 1820-30. Snittalderne for menn var derimot relativt mye høyere enn i lavere lag. Forskjellen minsket imidlertid mot slutten av perioden, da brudgommene i dette laget i snitt var betydelig yngre ved vielsen i 1860-65.

Aldersforskjellen mellom ektefellene tyder på at det i høyere sosiale lag kan ha vært, hvert fall noen, asymmetriske relasjoner. Det var det imidlertid også i lavere lag, selv om brudeparet i snitt hadde jevnere alder og det var mer likt fordelt om det var kvinnen eller mannen som var eldst. Sundt finner også asymmetriske relasjoner i høyere lag i *Om giftermål i Norge*. Forklaringen mener han ligger i at menn fra høyere sosiale lag utsatte giftermålet, fordi de ville opparbeide seg en like god selvstendig stilling som sin far. Dette tok gjerne tid, mens menn fra lavere lag gjerne begynte å arbeide i tidlig alder. En annen forklaring finner han i at mange kvinner fra lavere sosiale lag, hvert fall på bygda, ble gravide før vielsen. Mennene måtte derfor gifte seg tidlig. Sundt mener dette fant sted oftere i lavere sosiale lag, mens menn i høyere lag som regel gjorde tjenestepiker gravide. Den seksuelle omgangen ledet således ikke til etterfølgende ekteskap. En tredje forklaring til forskjellen mellom giftermålsalderen i høyere og lavere sosiale lag mener Sundt ligger i at kvinner i «dannede» familier ble sett på som fullvoksne i 18-årsalderen. Kvinnene fra lavere lag skulle derimot helst få noen år øvelse i «kvinnelig» arbeid før de giftet seg.¹⁹⁸ Alt i alt tyder giftermålspraksisen i høyere sosiale lag i Kongsberg og Tønsberg på at det, hvert fall sammenlignet med lavere lag, var en større grad av praktisk orienterte giftermål. Forskjellen mellom lagene var likevel ikke betydelig. Folk i høyere lag hadde mer å tape på å gifte seg uten tanker om vedlikehold eller bedring av sin sosiale og økonomiske posisjon. Dette, sammen med press fra familie, kan ha bidratt til at unge kvinner giftet seg med betydelig eldre menn. Aldersdifferansen mellom ektefellene ble imidlertid mindre og nærmet seg praksis i lavere sosiale lag i 1860-65. Det er vanskelig å si noe sikkert om dette også indikerer at det

¹⁹⁸ Sundt, 1855/1992: 213, 216-217 og 225-226

også ble inngått flere romantiske ekteskap, men det forteller hvert fall at praksisen var i endring. Det kan ha ført til mer jevnbyrdige ekteskap, noe som indikerer økt grad av romantisk funderte ekteskap innenfor denne gruppen. Samtidig var det sjelden kvinnen var eldst i disse ekteskapene.

6.5 Omgifte

I det følgende vil jeg se på gjennomsnittlig giftermålsalder, grad av asymmetriske relasjoner og andel omgifte i Kongsberg og Tønsberg i perioden 1790/99-1865.

6.5.1 Gjennomsnittlig giftermålsalder og asymmetriske relasjoner

Med hensyn til gruppering gjelder:

- Enke: Ekteskap mellom en enke og en tidligere ugift mann (ungkar).
- Enkemann: Ekteskap mellom en enkemann og en tidligere ugift kvinne (pike).
- Enke og enkemann: Ekteskap mellom en enke og en enkemann.

6.5.1.1 Enker og ungarer

Enkene som giftet seg med ungarer hadde en høyere gjennomsnittsalder enn pikene som giftet seg for første gang. Dette har sin naturlige forklaring i at de allerede hadde vært gift én eller flere ganger tidligere. På Kongsberg var enkene i snitt betraktelig yngre i perioden 1820-24, før aldersnittet igjen økte mot slutten av perioden. I tiden 1860-65 var det imidlertid bare fire slike giftermål. Den yngste var 28 år, to var i 30-årene og den eldste var 63 år. Sistnevnte drar dermed opp gjennomsnittet. Ungkarene fulgte det samme mønsteret som kvinnene, med den laveste snittalderen i midten av perioden og en økning i perioden 1860-65.

Periode	Kongsberg			Tønsberg		
	1799-1800	1820-24	1860-65	1790-1800	1820-30	1860-65
Kvinner	44 (14)	36 (10)	41 (4)	37 (5)	38 (13)	35 (9)
Menn	36 (14)	31 (11)	34 (4)	34 (6)	28 (13)	28 (9)

Tabell 6-10 Gjennomsnittlig giftermålsalder for enker og ungarer etter by, kjønn og periode, 1790/99-1865

Den gjennomsnittlige giftermålsalderen var nokså ulik for brud og brudgom i denne gruppen. Jeg skal derfor gå nærmere inn på aldersdifferansen i disse ekteskapene, som for Kongsberg ligger som Tabell 9 og 10 i vedlegg. Kvinnen var eldst i 11 av 14 tilfeller med kjent alder på

brudeparet i 1799-1800. I disse tilfellene var det gjennomsnittlig 13 år mellom ektefellene. I perioden 1820-24 var bruden eldst i seks av ti ekteskap, med en snittforskjell på 10 år. Kvinnene var eldre enn mennene i tre av fire giftermål i perioden 1860-65. Det var da i snitt 15 år som skilte ektefellene. I denne perioden var det imidlertid et ekteskap mellom en 31 år gammel ungar og en 63 år gammel enke, noe som drar snittet opp. De to andre var fem og syv år eldre enn ungkaren. Det var relativt få tilfeller der mannen var eldst i denne gruppen. I 1799-1800 var det tre slike ekteskap, og aldersforskjellen var i snitt 12 år. I 1820-24 var snittdifferansen tre år med tre tilfeller, og i 1860-65 var det ett giftermål der mannen var åtte år eldre enn kona. Det var altså relativt få ekteskap der ungkaren var eldre enn enken.

Mange av enkene var på slutten av eller utenfor reproduktiv alder. Det må derfor i mange tilfeller ha vært andre årsaker enn familieførøkelse til at de valgte å gifte seg på nytt. Det kan selvfølgelig være tale om romantiske ekteskap, men det kan også ha vært mer praktiske motiver bak valg av ektefelle. Det går jo an å tenke seg at en mann i 30-årene var mer ettertraktet enn en i 40-50-årsalderen. Det var riktig nok færre ugifte menn over 40 år, men det var for eksempel en del enkemenn i denne alderen. Spørsmålet blir da hvorfor disse relativt unge mennene valgte å gifte seg med enker, som ofte var utenfor reproduktiv alder? Brorparten av ugifte menn, over 75 prosent både i 1801 og 1865, var i aldersgruppen 18-30. Det var imidlertid også et klart kvinneoverskudd, og ingen mangel på ugifte kvinner i ung alder. Ifølge Dyrvik førte dette til at enkene ikke hadde en god posisjon på ekteskapsmarkedet.¹⁹⁹ Tabell 6-10 viser likevel at enkene klarte å kapre nokså unge menn. Ungkarenes motivasjoner kan derfor tenkes å ha vært av den mer praktiske arten. Enkene hadde jo gjerne et hushold og levebrød fra den forrige mannen, som ungkarene gjennom ekteskap kunne ta over.

Gjennomsnittlig giftermålsalder for enker var lavere i Tønsberg enn på Kongsberg i periodene 1790/1799-1800 og 1860-65. I den midterste perioden var derimot enkebrudene i Tønsberg eldre enn de på Kongsberg. Det kan være tale om tilfeldigheter, ettersom det er så få forekomster. Tilfeldigheter kunne jo også gjøre at noen havnet i enkestand tidlig, mens andre havnet i den sent. Sundt finner for eksempel mange ekteskap mellom enker og ungarer i Nordland og Finnmark, noe han ser i sammenheng med at mange menn omkom på sjøen. Kvinnene ble dermed gjerne enker i ung alder.²⁰⁰ Det er imidlertid påfallende at også brudgommene i Tønsberg var noe yngre enn de på Kongsberg. Dette kan ikke forklares ut fra alderssammensetningen i befolkningen, da andelen ugifte menn under 40 var omtrent lik i

¹⁹⁹ Dyrvik, 1983: 142

²⁰⁰ Sundt, 1855/1992: 173-174

begge byer. Noe av forklaringen kan ligge i at enkene var yngre, slik at de var mer ettertraktete for unge menn. Mange av dem var jo fremdeles i reproduktiv alder. På Kongsberg var derimot enkene eldre.

Til tross for at både enkene og ungarne var yngre i Tønsberg enn på Kongsberg, var det fremdeles en betydelig forskjell i snittalderne mellom brud og brudgom. Gjennomsnittlig aldersdifferanse mellom ektefellene ligger i vedlegg som Tabell 11 og 12. I 1790-1800 var det fem ekteskap mellom en enke og en ungkar, der alder er kjent på begge. I tre av tilfellene var kvinnen eldst, og den gjennomsnittlige aldersdifferansen var åtte år. Kvinnen var eldst i 12 av 13 ekteskap i perioden 1820-30, og snittforskjellen mellom ektefellene var ti år. I den siste perioden var det ni slike ekteskap. Bruden var eldre enn brudgommen i syv av ni tilfeller, og snittdifferansen var ni år. Ekteskapsmarkedet i 1801 og 1865 viser at det ikke var noe i alderssammensetningen i befolkningen som kan forklare tendensen, med unntak av at det var mange ugifte menn under 40 år. Det var imidlertid tilsvarende andel unge ugifte kvinner, i tillegg til at det var betydelig flere kvinner enn menn. I tilfellene der brudgommen var eldst var snittforskjellen i 1790-1800 10 år, ett år i 1820-30 og tre år i 1860-1865. I brorparten av ekteskapene var imidlertid kvinnen eldst.

Det at den gjennomsnittlige giftermålsalderen gikk ned fra rundt 1800 til 1865 for både kvinner og menn i denne gruppen forteller lite om det ble inngått romantisk eller praktisk motiverte ekteskap. Ungkarne ble trolig yngre fordi alderssammensetningen i befolkningen endret seg, altså at det ble en noe større andel yngre menn i 1865. Enkenes giftermålsalder virker mer tilfeldig og spriket en del, ettersom når de havnet i enkestand.

Aldersforskjellen mellom ektefellene i denne gruppen er mer symptomatiske på om det ble inngått praktiske eller romantiske ekteskap. Det at kvinnen i brorparten av ekteskapene var betydelig eldre enn mannen, peker mot asymmetriske relasjoner. Disse er videre et tegn på at det ble inngått mer praktisk motiverte ekteskap. Aldersdifferansen gikk heller ikke betydelig ned i løpet av perioden, selv om den varierte. Dette indikerer at romantiske ekteskap ikke var dominerende innenfor denne gruppen, selv om det naturligvis er vanskelig å si noe med sikkerhet.

6.5.1.2 Piker og enkemenn

Kvinnene som giftet seg med enkemenn var relativt eldre enn pikene som giftet seg med ungarer. Også i denne gruppen var alderssnittet på Kongsberg høyest i den midterste perioden, selv om det var relativt små forskjeller mellom de ulike periodene. Yngst var

kvinnene i perioden 1860-65. Enkemennene i denne gruppen giftet seg altså hovedsakelig med nokså unge kvinner som var i reproduktiv alder. I perioden 1860-65 var for eksempel rundt 82 prosent av kvinnene under 40 år ved vielsen. Enkemennene hadde derimot en relativt høy gjennomsnittlig giftermålsalder. Den laveste var i perioden 1799-1800, da mange av mennene var i 30-årene. I de to andre periodene var imidlertid flesteparten i 40- og 50-årene.

Periode	Kongsberg			Tønsberg		
	1799-1800	1820-24	1860-65	1790-1800	1820-30	1860-65
Kvinner	32 (12)	33 (25)	31 (28)	33 (11)	34 (17)	31 (12)
Menn	40 (12)	49 (27)	43 (28)	44 (14)	47 (17)	41 (12)

Tabell 6-11 Gjennomsnittlig giftermålsalder for piker og enkemenn etter by, kjønn og periode, 1790/99-1865

Det var nokså stort sprik mellom den gjennomsnittlige giftermålsalderen for kvinner og menn i alle periodene på Kongsberg. Brudgommene var betydelig eldre enn brudene, noe som tyder på at det var asymmetriske relasjoner i denne gruppen. I perioden 1799-1800 ble det på Kongsberg inngått 12 giftermål mellom piker og enkemenn. I ni av tilfellene var mannen eldst, og da var den gjennomsnittlige aldersforskjellen 12 år. Mannen var eldst i alle ekteskapene som ble inngått i tiden 1820-24. Snittforskjellen mellom ektefellene var da 17 år. I 1860-65 var mannen eldst i 24 av ekteskapene, med en gjennomsnittlig snittdifferanse på 15 år. I et fåtall av ekteskapene var kvinnen eldst. I den midterste perioden var mannen eldst i alle tilfellene, mens bruden i snitt var to og tre år eldre enn brudgommen i de andre periodene.

Mønsteret i Tønsberg er nokså likt det på Kongsberg. I Tønsberg var det relativt stor variasjon i kvinnes alder i perioden 1790-1800, men det var en del unge, slik det også var på Kongsberg. Alderen gikk noe opp i den midterste perioden, men ikke betydelig, før den sank til 31 år i 1860-65, som på Kongsberg. Mennenes gjennomsnittlige giftermålsalder følger også det samme mønsteret. De var også eldst i perioden 1820-30. Brudgommene var imidlertid betraktelig eldre enn brudene ved vielsen, og forskjellen i gjennomsnittlig giftermålsalder mellom kjønnene var aldri mindre enn ti år.

Oversikter over gjennomsnittlig aldersdifferanse ligger i vedlegg som Tabell 11 og 12 for Tønsberg. Det er identifisert alder på både brud og brudgom i 11 tilfeller i perioden 1790-1800. I ni av disse var mannen eldst, med en snittdifferanse på 13 år. Det var 17 slike ekteskap i den midterste perioden, og mannen var eldre enn kvinnen i 16 av dem. Forskjellen i brudeparets alder holdt seg stabil. I 1860-65 var brudgommen eldst i alle tilfellene, og den gjennomsnittlige aldersdifferansen var 10 år. Snittet blir imidlertid dratt opp av ekteskapet mellom 18 år gamle Jenny Karoline og 56 år gamle Anders, som hadde en betydelig

aldersforskjell. Det var svært få tilfeller der kvinnen var eldst. I 1790-1800 var det to, og da var snittdifferansen to år. Det var også et ekteskap i 1820-30 der kvinnen var fire år eldre enn mannen.

Den gjennomsnittlige giftermålsalderen og graden av asymmetriske relasjoner i ekteskap mellom piker og enkemenn viser noen interessante tendenser. Kvinnene var gjerne relativt unge og i fødedyktig alder, mens mennene som oftest var i 40-årene eller eldre. Dette kan ha sin naturlige forklaring i at mennene allerede hadde vært gift tidligere, mens kvinnene ikke hadde det. Det var imidlertid også ugifte eller tidligere gifte kvinner på enkemennenes alder, selv om det var flere i alderen 16-30. Enkemennene må altså, som enkene, ha vært attraktive, også for folk som var betydelig yngre enn dem selv. Aldersforskjellen mellom ektefellene i denne gruppen var jo i snitt aldri under ti år i noen av byene eller periodene. På Kongsberg økte faktisk forskjellen fra 12 år i 1799-1800 til 15 år i 1860-65. I Tønsberg var det derimot en viss nedgang, fra 13 til 10 år. Det var altså fremdeles en betydelig aldersdifferanse mot slutten av perioden, noe som ikke er symptomatisk på romantiske ekteskap. Giftermålene tyder heller på at det var vanlig at relativt unge kvinner giftet seg med betydelig eldre menn, som peker mot praktisk motiverte ekteskap. Det må jo ha vært større konkurranse blant kvinnene, da det var en klar overvekt av kvinner i begge byene på 1800-tallet. Dyrvik påpeker at kvinneoverskuddet gjorde at enkemenn lettere kunne finne seg en yngre kvinne.²⁰¹ Kvinnene fikk i sin tur en mann som trolig kunne forsørge henne og eventuelle barn.

Et annet trekk ved giftermålene mellom piker og enkemenn er at det var flere som var fra høyere sosiale lag i perioden 1860-65 enn de to foregående periodene. På Kongsberg var det i perioden 1799-1800 ingen enkemenn fra høyere sosiale lag som giftet seg med jomfruer, mens det i 1860-65 var åtte. I Tønsberg gikk det fra to i 1790-1800 til seks i 1860-65. Dette kan ha sammenheng med at de som giftet seg med velstående menn hadde mye å vinne på å inngå ekteskap med betydelig eldre menn. Praksisen kan derfor ha holdt seg lengst hos denne gruppen. Det var altså ingen tegn på et det ble inngått flere romantiske ekteskap i perioden.

6.5.1.3 Enker og enkemenn

Enker som giftet seg med enkemenn hadde de høyeste gjennomsnittlige giftermålsalderne av alle på Kongsberg, med unntak av i 1860-65. Alderen var høyest i den midterste perioden, noe som også har vært tilfelle for flere andre grupper. Enkemennene i denne gruppen hadde også

²⁰¹ Dyrvik, 1983: 142

en relativt høy snittalder. Den nådde en topp i 1820-24, før den gikk drastisk ned i perioden 1860-65. Aldersdifferansen mellom brud og brudgom var tidvis stor, og det var oftest mannen som var eldst. Snittforskjellen var imidlertid noe mindre enn i ekteskapene mellom en tidligere ugift og en i enkestand, samtidig som det ikke var tale om svært unge mennesker i 20- eller 30-årene som giftet seg med betydelig eldre enker eller enkemenn. Det kan likevel ha vært en viss grad av asymmetriske relasjoner i denne gruppen, der yngre enker fant seg eldre enkemenn.

Periode	Kongsberg			Tønsberg		
	1799-1800	1820-24	1860-65	1790-1800	1820-30	1860-65
Kvinner	45 (16)	47 (7)	38 (4)	45 (5)	44 (6)	41 (4)
Menn	48 (16)	50 (9)	43 (4)	54 (5)	45 (6)	41 (4)

Tabell 6-12 Gjennomsnittlig giftermålsalder for enker og enkemenn etter by, kjønn og periode, 1790/99-1865

I Tønsberg hadde også enkene i denne gruppen de høyeste snittaldene. De var på lik alder med de på Kongsberg i den første perioden, men var tre år yngre i 1820-24 og tre år eldre i 1860-65. I og med at det er såpass få forekomster, gjør enkeltpersoner store utslag på gjennomsnittene. Enkemennene hadde en høy snittalder, 54 år i den første perioden. I de neste gikk alderen betydelig ned, og var fem og to år lavere enn snittet på Kongsberg. Det var tidvis stor gjennomsnittlig aldersdifferanse mellom enkene og enkemennene i de tilfellene der mannen var eldst. Det var det imidlertid ikke tale om folk som var på totalt ulike steder i livet. Både enkene og enkemennene i denne gruppen hadde jo relativt høye gjennomsnittlige giftermålsaldre.

Det er vanskelig å si noe om hva som motiverte disse ekteskapene, kun basert på giftermålsalder. De sto nok i en annen stilling enn de mellom en i enkestand og en tidligere ugift, som ofte var preget av betydelig asymmetri. Det var jo tidvis stor aldersforskjell mellom ektefellene, men det var ikke i like stor grad tale om ekteskap mellom en i 20-30-årene og en i 40-50-årene. Den gjennomsnittlige aldersdifferansen varierte dessuten betydelig fra periode til periode. Mye av forklaringen på at disse ekteskapene skilte seg noe fra de andre omgiftene var trolig at både brud og brudgom hadde mistet en ektefelle, og dermed gjerne var oppi årene. Det forklarer imidlertid ikke hvorfor menneskene i denne gruppen måtte «ta til takke» en eldre ektefelle, mens de som giftet seg med piker eller ungkarer kunne velge unge ektefeller. En forklaring kan være at disse kvinnene hadde havnet i enkestand senere i livet, slik at de ikke var like ettertraktede av yngre menn. De var jo i snitt eldre enn enkene som giftet seg med ungkarer. I noen perioder var enkemennene i denne gruppen eldre enn

enkemennene som giftet seg med piker, men de var også tidvis yngre. En annen forklaring kan være at disse menneskene stilte bakerst i køen på ekteskapsmarkedet. Det er bare to tilfeller på Kongsberg der mannen var i høyere sosiale lag i denne gruppen, av totalt 27 ekteskap med kjent alder på brud og brudgom. I Tønsberg var det tre av 15. Dyrvik forestiller seg at dersom det praktiske ytterpunktet dominerte giftermålspraksisen ville eldre og folk fra lavere sosiale bli valgt sist som ektefelle. Det kan derfor virke som denne gruppen består av enkemenn som ikke fikk muligheten til å gifte seg med unge, tidligere ugifte kvinner. Enkene hadde også kanskje ikke nok å tilby til å tiltrekke seg yngre ungarer. Dette er naturligvis antakelser, og det kan godt hende disse menneskene foretrakk en oppi årene over unge ektefeller.

6.5.2 Andel omgifte

Gjennomsnittlig giftermålsalder og graden av asymmetriske relasjoner tyder på at det i noen av ekteskapene mellom en i enkestand og en tidligere ugift var praktiske motiver bak ekteskapsinngåelsene. Sundt finner også mange ekteskap mellom ungarer og eldre enker, og «frykter» årsaken var at ungkarene ønsket seg en jordpart.²⁰² Et annet trekk ved omgifte er tiden det gikk fra man havnet i enkestand til man giftet seg på nytt. Dyrvik ser på omgifte i Etne i første halvdel av 1800-tallet. Der lå medianen på rundt 14 måneder for menn og 24 måneder for kvinner: «Ei så stutt ventetid kan takast som peikepinn om at ekteskapet var ein praktisk-økonomisk skipnad utan noko stort innslag av romantiske kjensler».²⁰³ Det sto ingenting om når menneskene havnet i enkestand i mitt materiale, men i 1860-65 ble det oppgitt når skifte etter forrige ektefelle var avsluttet. I et reskript fra 1764 står det at Kongen ønsket at skiftene skulle skje så snart som mulig etter dødsfallet, helst innen seks måneder. Ifølge reskriptet var det imidlertid mange som ventet lenge med å gjøre opp skifte.²⁰⁴ Etter en forordning fra 1752 måtte enker vente ett år og enkemenn seks måneder etter den tidligere ektefellens død, før de kunne gifte seg på nytt. Denne regelen gjaldt imidlertid ikke dersom det var tale om «ringe» folk hvis vilkår og tilstand tilsa at de måtte gifte seg tidligere.²⁰⁵ Forordningen inneholder altså en antakelse om at slike ekteskap ofte gjerne var av en praktisk art. Den gjorde det jo mulig for folk å unngå tidsbestemmelsene, dersom de hadde et praktisk behov for å gifte seg tidligere. Jeg har sett på en del skiftemateriale i forbindelse med

²⁰² Sundt, 1855/1992: 173-174

²⁰³ Dyrvik, 1983: 140-141

²⁰⁴ Fogtman, 1784: 487-488

²⁰⁵ Fogtman, 1784: 191

identifiseringsarbeidet, og de fleste skiftene ble gjort opp året etter at personen hadde dødd, men det var stor variasjon i hvor lang tid det tok. Mange giftet seg imidlertid på nytt bare dager etter at skiftet hadde blitt gjort opp i Kongsberg og Tønsberg i 1860-65. Ifølge Dyrvik minsket sannsynligheten for omgifte utover 1800-tallet, mens lengden på enkestanden økte. Han vil likevel ikke si noe om dette er en indikasjon på prioritering av det romantiske fremover det materialistiske.²⁰⁶

Kirkebokskriverne var ikke konsekvente med å oppgi enkestand i periodene før ca. 1800, noe jeg oppdaget i arbeidet med å koble kirkebokmaterialet opp mot andre kilder. De er derfor ikke inkludert i tabellene. Ekteskapet mellom en pike og en fraskilt mann er heller ikke tatt med, ettersom det dreier seg om ett tilfelle i Tønsberg i 1864.

Periode	Ikke tidligere gift	Enke	Enkemann	Enke og enkemann	Antall
1799-1800	59,9	15,1	13,2	11,8	152
1820-24	72,1	6,4	16,3	5,2	172
1860-65	79,7	2,3	15,8	2,3	177

Tabell 6-13 Type giftermål etter periode i prosent 1799-1865, Kongsberg

I perioden 1799-1800 var rundt 40 prosent av alle ekteskapsinngåelsene omgifte for én av eller begge partene på Kongsberg. Det var flest giftermål mellom enker og ungarer. Andelen sank til rundt 20 prosent i 1860-65. Det var altså færre slike ekteskap mot slutten av perioden. Den største nedgangen var i andelen ekteskap mellom enker og enkemann, men det var også en betydelig reduksjon av giftermål der begge parter var i enkestand. Minst nedgang var det i ekteskapene mellom piker og enkemann. Faktisk økte andelen i perioden 1820-24, før den gikk noe ned i 1860-65.

Periode	Ikke tidligere gift	Enke	Enkemann	Enke og enkemann	Antall
1790-1800	70,1	7,9	15,7	6,3	127
1820-30	77,9	8,0	10,4	3,7	163
1860-65	86,5	4,7	6,3	2,1	192

Tabell 6-14 Type giftermål etter periode i prosent 1790-1865, Tønsberg

I Tønsberg var det i alle periodene mindre omgifte enn på Kongsberg, men særlig i den første. Likevel hadde én av eller begge parter vært gift tidligere i rundt 30 prosent av

²⁰⁶ Dyrvik, 1983: 141

ekteskapsinngåelsene i 1790-1800. Ekteskap mellom piker og enkemenn sto for rundt halvparten av tilfellene. Andelen sank til litt mindre enn halvparten i 1860-65. Tendensen var altså nokså lik i begge byer. Det var imidlertid en større grad av omgifte på Kongsberg. I tillegg var det andelen ekteskap mellom piker og enkemenn som sank mest i Tønsberg, ikke mellom enker og ungarer.

Folketellingene 1801 og 1865 viser hvor mange som var i enkestand og alderne deres da tellingene ble gjort, noe som kan gi en indikasjon på hvorfor det var forskjeller mellom byene. Av ugifte kvinner i gifteferdig alder var rundt 39 prosent enker på Kongsberg i 1801, mens andelen var ca. 30 prosent i 1865. I den siste perioden hadde også alderssammensetningen blant enkene endret seg betydelig, da flere var over 70 år enn i 1801. Disse ville trolig ikke gifte seg på nytt, noe som kan ha ført til en nedgang i omgifte. I 1801 var 21 prosent av mennene på Kongsberg enkemenn, mens andelen var rundt 18 prosent i 1865. Også hos mennene var det dessuten i den siste perioden en større andel som var over 70 år.

I Tønsberg var rundt 26 prosent av de ugifte kvinnene enker i 1801, mens andelen var ca. 20 prosent i 1865. Det var relativt små forandringer i alderssammensetningen mellom de to periodene, hvert fall med hensyn til hvor stor andel som var over 70 år. I 1801 var rundt 11 prosent av de ugifte mennene enkemenn. Andelen sank til ca. 9 prosent i 1865. Også hos mennene var det små forskjeller i alderssammensetningen. Det var faktisk færre over 70 år i 1865. Forklaringen på at det var en mindre andel omgifte i Tønsberg enn på Kongsberg var altså trolig at det var færre i enkestand der. Det at alderssammensetningen i mindre grad endret seg, kan også være med på å forklare hvorfor det var noe mindre nedgang i andelen omgifte i Tønsberg.

6.5.3 Stabilitet i asymmetriske relasjoner, men nedgang i omgifte

Gjennomsnittlig giftermålsalder gikk ned fra 1790/99-1800 til 1860-65 for begge kjønn, alle grupper og i begge byer, med unntak av enkemennene som giftet seg med piker på Kongsberg. De forteller imidlertid lite om det ble inngått praktisk eller romantisk motiverte ekteskap. Graden av asymmetriske relasjoner i ekteskapene mellom en tidligere ugift og en i enkestand viser likevel til at det kan ha blitt inngått en del praktiske ekteskap i disse gruppene, uten at jeg kan si det med sikkerhet. De skiller seg i noe grad fra førstegangsekteskapene, der den gjennomsnittlige aldersdifferansen var mindre. Dette kan ha sin naturlige forklaring i at

den ene parten var i enkestand og gjerne oppi årene, men det forklarer ikke hvorfor de relativt unge og tidligere ugifte valgte en betydelig eldre ektefelle. Også enkene klarte jo å kapre yngre ungarer, til tross for at det var et kvinneoverskudd. Det er heller ikke noe tegn til at det ble en mindre grad av asymmetriske relasjoner i løpet av perioden.

Demografiske forhold kan være med på å forklare forskjellen i omgifteandelen mellom byene, men hvorfor var det færre giftermål der én av eller begge partene var i enkestand i 1860-65? Omgifte ble jo redusert med nesten 20 prosent fra første til siste periode på Kongsberg. I Tønsberg, hvor det var en mindre grad av omgifte, sank andelen med over 16 prosent. Dette er i tråd med mønsteret for resten av landet. Dyrvik mener andelen førstegangsekteskap sjelden nådde over 75 prosent før i andre halvdel av 1800-tallet.²⁰⁷ Landøy finner også en slik nedgang i sitt materiale fra Førde på 1800-tallet. Hun mener likevel endringen har mer å gjøre med økt levealder enn en mentalitetsendring.²⁰⁸ Mye av forklaringen ligger nok i den lavere dødeligheten utover 1800-tallet. Ifølge historiker Michael Drake gikk dødeligheten i Norge ned for menn i alderen 0-50 år fra 1801 til 1841-1865. Størst var nedgangen i aldersgruppen 0-10. For folk i alderen 41-50 gikk dødeligheten ned med 5,5 prosent, mens den for aldersgruppen 31-40 sank med 5 prosent. For de i alderen 11-30 gikk derimot dødeligheten ned med under 4 prosent. For kvinner var dødeligheten lavere. Den gikk imidlertid også ned i løpet av perioden, i et lignende mønster som mennene.²⁰⁹

Nedgangen i omgifte kan nok derfor langt på vei forklares ut fra at færre havnet i enkestand i ung alder. Lavere dødelighet betød at færre havnet i enkestand tidlig i livet, og dermed ikke giftet seg på nytt. Folketellingene viser jo at det ble flere i enkestand over 70 år, med unntak av for enker i Tønsberg, der det var litt færre i denne alderen i 1865. Likevel var det færre enker som sto brud i 1860-65 i Tønsberg. Alderssammensetningene kan naturligvis ha svingt noe med tid, og folketellingene gir bare et korrekt tidsbilde av to ulike år. Det kan imidlertid også ha vært andre forhold enn lavere dødelighet som innvirket. I og med at det ikke samtidig skjedde et bortfall av asymmetriske relasjoner, virker det likevel som om hovedårsaken til mindre omgifte skyldtes demografiske faktorer.

²⁰⁷ Dyrvik, 1983: 137

²⁰⁸ Landøy, 1990: 54

²⁰⁹ Drake, 1969: 47

6.6 Giftermål på tvers av stand

Dyrvik forestiller seg at dersom det praktiske ytterpunktet dominerte, ville folk gifte seg innenfor sin egen sosiale gruppe eller stand. Dette har sammenheng med det blant annet Stone beskriver, altså at det før *the closed domesticated nuclear family* (1640-1800) ble inngått giftermål med økonomiske og sosiale bedringer i mente i høyere lag.²¹⁰ Hvis det var relativt mange ekteskap på tvers av stand, kan man derfor tenke seg at mer romantiske motiver lå bak ekteskapsinngåelsene. I Etne finner Dyrvik at det var mange som giftet seg på tvers gårdbruker- og husmannsklassen mellom 1700-tallet, hovedsakelig i form av en enveisstrøm fra den høyere klassen ned i den lavere. Dyrvik mener dette hang sammen med at antallet gårdsbruk var stabilt i bygda. For yngre bondesønner var det derfor ofte ingen annen utvei enn å bli husmenn. Det var derimot bare et par eksempler på giftermål på tvers av gruppene den motsatte veien.²¹¹ Letten Fegersten Saugstad og Ørnulv Ødegård finner få slike tilfeller i sin undersøkelse av giftermål i Vang/Vestre Slidre i perioden 1600-1850. De deler imidlertid folk inn på en annen måte enn Dyrvik, og finner 47 ekteskap mellom «kondisjonerte» og folk fra bondestanden av rundt 4000 giftermål. Av disse dreide 23 av tilfellene seg om «halv-kondisjonerte», som klokkere, lensmenn, underoffiserer eller skolemestere. Det var altså få ekteskap der brud og brudgom var fra to totalt ulike sosiokulturelle bakgrunner.²¹²

Det er utfordrende å plassere mennesker i ulike sosiale grupper ut fra det nokså tynne materialet i kirkebøkene. Bysamfunnene var også komplekse og sammensatte, og hadde ikke det mer åpenbare skillet mellom gårdbrukere og husmenn. Med hensyn til viede er det i beste fall oppgitt tittel på brud og stilling på brudgom og brudeparets fedre. Og selv om jeg har denne informasjonen, kan det ha vært store sosiale og kulturelle forskjeller innenfor samme gruppe. Jeg har prøvd å vise skjønn etter hva slags opplysninger kirkebøkene gir, men det vil naturligvis være noen som blir plassert i en kategori de i realiteten ikke hørte til i. Kvinnene blir imidlertid ofte titulert som *pike/enke*, *jomfru/madame* eller *frøken/mademoiselle*. Ifølge Grambo et al. fikk kondisjonerte kvinner tittelen jomfru ved konfirmasjonen, mens døtre av embetsmenn ble kalt frøkner.²¹³

²¹⁰ Stone, 1977/1990: 172-173

²¹¹ Dyrvik, 1992: 295

²¹² Saugstad og Ødegård, 1976: 108

²¹³ Grambo et al., 1985: 143

6.6.1 Ektefellenes sosiokulturelle bakgrunn

Det er nokså stor variasjon i hvor stor andel av brudeparene som er identifisert med stilling. Tabellene nedenfor gir imidlertid en oversikt over hvor stor andel som soknet til høyere eller lavere sosiale lag i de ulike periodene. I noen perioder er det store mørketall. Hvilke yrkesgrupper som er plassert i høyere eller lavere lag er definert i 2.2.3 og i Tabell 13 i vedlegg, men jeg har brukt noe skjønn etter hva slags informasjon kirkebøkene gir.

Periode	Kvinner				Menn			Antall
	Pike/ enke	Jomfru/ Mme	Frøken/ Mlle	Ukjent	Lavere	Høyere	Ukjent	
1750	17,3	0,9	0,9	80,9	15,5	1,8	82,7	110
1770	22,2	2,8	2,8	72,2	22,2	6,5	71,3	108
1799- 1800	93,4	5,2	0,7	0,7	61,8	6,6	31,6	152
1820-24	91,9	7,6	0,6	-	19,8	8,1	72,1	172
1860-65	79,7	14,7	4,0	1,7	77,4	20,9	1,7	177

Tabell 6-15 Brudeparenes sosiale stilling etter kjønn og periode i prosent, Kongsberg

Det er vanskelig å sammenligne de ulike periodene, da det er såpass stor variasjon i hvor stor andel som er identifisert. Fra 1799 og fremover er det imidlertid identifisert titler på bortimot alle kvinnene på Kongsberg. Tabellen viser at det ble flere kvinner i høyere sosiale lag med tid. I 1799-1800 var rundt 6 prosent av kvinnene som giftet seg jomfruer eller frøkner, mot ca. 19 prosent i 1860-65. I flestparten av periodene er en stor andel av mennene plassert i ukjent-kategorien. I den siste perioden var det imidlertid relativt mange i høyere sosiale lag som giftet seg. Dette samsvarer med folketellingene, som viser at det var noe flere som arbeidet innenfor yrker som soknet til høyere lag i 1865 enn i 1801.

Periode	Kvinner				Menn			Antall
	Pike/ enke	Jomfru/ Mme	Frøken/ Mlle	Ukjent	Lavere	Høyere	Ukjent	
1750-60	19,8	13,2	2,2	64,8	33,0	16,5	50,5	91
1770-80	50,6	22,0	1,1	26,4	34,1	30,8	35,2	91
1790- 1800	70,1	22,0	0,8	7,1	59,8	24,4	15,7	127
1820-30	79,1	20,2	0,6	-	64,4	21,5	14,1	163
1860-65	71,8	26,0	2,1	-	70,3	29,2	0,5	192

Tabell 6-16 Brudeparenes sosiale stilling etter kjønn og periode i prosent, Tønsberg

Tabell 6-16 viser at Tønsberg hadde relativt flere som soknet til høyere sosiale lag enn på Kongsberg, og denne andelen var stor i alle periodene. Det er naturligvis mange som ikke er identifisert, men folk i høyere sosiale lag ble mer konsekvent identifisert med stilling eller tittel i kirkebøkene. Forskjellen mellom byene samsvarer med folketellingene. Andelen som arbeidet i yrker som soknet til høyere sosiale lag lå på rundt én fjerdedel i begge periodene i Tønsberg, mens det i 1801 var under 10 prosent og i 1865 rundt 13 prosent på Kongsberg.

6.6.2 Praksis på Kongsberg

De følgende tabellene viser hvor mange giftermål som ble inngått på tvers av og innenfor samme stand. I periodene hvor få er identifisert med stilling sier antallene lite om hvor mange som i realiteten giftet seg med noen med en annen sosial og kulturell bakgrunn enn en selv. På Kongsberg kan det for eksempel skjule seg ekteskap på tvers av stand i de 104 ekteskapene i 1750 hvor én av eller begge ektefellene ikke er identifisert med stilling.

Periode	Ekteskap på tvers av stand	Ekteskap innenfor samme stand	Antall ekteskap der stilling er oppgitt på både brud og brudgom	Totalt antall ekteskap
1750	-	6	6	110
1770	1	13	14	108
1799-1800	-	103	103	152
1820-24	2	46	48	172
1860-65	7	165	172	177
Totalt	10	333	343	719

Tabell 6-17 Antall ekteskap på tvers av og innenfor samme stand etter periode 1750-1865, Kongsberg

I 1750 er det få tilfeller der både brud og brudgom er identifisert med stilling. Det var heller ikke noen giftermål på tvers av stand. I 1770 var det derimot ett slikt ekteskap. Det var mellom mestersmeden Anders og mademoisellen Maria. Det er lite informasjon ellers om brudeparet, men jeg har ikke funnet noe belegg for at smeder pleide å gifte seg med kvinner i høyere sosiale lag. Det kan imidlertid tenkes at Anders var en velstående mann. Paret giftet seg jo uten foregående trolovelse og hjemme i huset, noe kun folk i høyere sosiale lag hadde mulighet til på denne tiden. I 1799-1800 var det ingen eksempler på ekteskap på tvers av stand, selv om nesten 70 prosent av brudeparene er identifisert med stilling. Det var to ekteskap i perioden 1820-24 som kan betraktes som blandede. Det ene tilfellet var et giftermål mellom enkemann og skolelærer Hans på 60 år og den 34 år gamle piken Gunnhild Maria Saugstad og Ødegård ser imidlertid på denne yrkesgruppen som «halv-kondisjonert».²¹⁴ Det er to andre giftermål i det totale vielsesmaterialet der mannen var skolelærer. Begge giftet seg med jomfruer. Det er derfor vanskelig å plassere dette yrket. Det andre giftermålet var mellom garveren Lorents på 30 år og jomfruen Abalone Kirstine på 21 år. Med hensyn til garvermestere var det totalt fire som giftet seg med piker og to som giftet seg med jomfruer. Det er derfor vanskelig å si noe sikkert om det faktisk var et giftermål på tvers av stand. Det var imidlertid ikke typisk for håndverkere å gifte seg med kvinner i høyere sosiale lag, verken i Kongsberg eller Tønsberg, så det kan godt være at ektefellene kom fra ulike bakgrunner.

I 1860-65 var det syv ekteskap på tvers av stand, selv om flere av disse er tvilstilfeller. I fem av dem var det bruden som giftet seg «oppover». Det ene giftermålet var mellom den 31 år gamle børsemakeren Ole Martinius og den 26 år gamle piken Anna Kirstine. I det totale materialet er det tre børsmakere som sto brudgom, og de to andre giftet seg med jomfruer.

²¹⁴ Saugstad og Ødegård, 1976: 108

Ole Martinius var imidlertid håndverker, slik at det trolig ikke var noen betydelig grense parete overskredet. Et annet lignende tilfelle var ekteskapet mellom bakermesteren Isak på 25 år og piken Karoline Sofie på 24. Det har vært syv bakermestere i det totale materialet, og alle utenom Isak giftet seg med jomfruer. Ifølge historiker Tore Pryser var det i hovedsak sønner av embets- og handelsmenn som arbeidet som bakere på 1830-tallet i Kristiania. I 1860-65 mener han imidlertid sønner av husmenn og innerster dominerte yrket, og at det hadde fått lavere status som følger av industriell brødproduksjon.²¹⁵ Det at brorparten av bakermestrene i Kongsberg og Tønsberg giftet seg med jomfruer, tyder imidlertid på at yrket fremdeles var velansett på denne tiden. Stillingene til Karoline Sofies og Isaks fedre er også oppgitt i kirkeboka. Brudens far var urmaker, mens brudgommens var pensjonist etter å ha arbeidet i sølvverket. Urmaker er et av håndverkeryrkene som soknet til høyere lag, mens brudgommens far nok tilhørte lavere sosiale lag. Det var dermed trolig ikke noen stor kløft mellom ektefellene. I to av ekteskapene i 1860-65 er det nokså sikkert at det var tale om ekteskap på tvers av stand, da begge brudgommene var handelsmenn, mens brudene ble titulert som piker. De var de eneste av totalt 16 handelsmenn som giftet seg med kvinner fra lavere sosiale lag. I det ene tilfellet, giftermålet mellom 27 år gamle Ole og 21 år gamle Hanna Antonette, er det oppgitt stilling på brudens far. Han var smed, noe som sannsynliggjør at det var tale om et ekteskap på tvers av stand. I det andre, mellom Halvor på 24 år og Trine Christine på 20 år, var begge fedrene sølvverksarbeidere. Det virker som Halvor har oppnådd en bedre stilling enn sin far. Siden han trolig kom fra en bakgrunn lik Trine Christines, kan det ha vært mindre forskjeller mellom ektefellene sosialt og kulturelt. Ekteskapet mellom den 31 år gamle skipperen Johannes og den 20 år gamle piken Jørgine Kirstine kan også ha vært et tilfelle av ekteskap på tvers av stand. I det totale materialet var det 40 skipperer som giftet seg, og i 32 av tilfellene var bruden omtalt som jomfru. Det kan derfor være tale om et giftermål på tvers av stand. Dessverre er ikke brudeparets fedre oppgitt med stilling.

I to av tilfellene i 1860-65 giftet en jomfru seg med en mann fra lavere sosiale lag. Det ene ekteskapet var mellom den 32 år gamle snekkeren og tømremesteren Carl Olof og den 33 år gamle jomfruen Julie Emilie. Det er bare oppgitt stilling på brudens far, og han var fargermester. Dette yrket soknet ofte til høyere sosiale lag, noe som for eksempel vises ved at fargernes døtre fikk tittelen jomfru. Det kan imidlertid tenkes at også Carl Olof var en velstående håndverker. I og med at også bruden kom fra en håndverkerfamilie, var det trolig

²¹⁵ Pryser, 1999: 161

ikke en så stor kløft mellom ektefellene sosialt og kulturelt. Det andre ekteskapet var mellom bakersvennen Olaus Frederik på 23 år og jomfruen Anne Marie på 22. To av tre bakersvenner giftet seg med piker i det totale materialet. Bakermestere soknet imidlertid vanligvis til høyere sosiale lag, og det var vanlig praksis at de giftet seg med jomfruer. Olaus Frederik kan derfor ha hatt gode fremtidsutsikter.

6.6.3 Praksis i Tønsberg

I perioden 1750-60 var det ett eksempel på giftermål på tvers av stand i Tønsberg. Det var mellom enkemannen og skipperen Ingebret og piken Inger. Det er lite informasjon om ekteparet, men, som jeg tidligere har nevnt, giftet brorparten av skipperne seg med jomfruer. Det kan derfor være tale om et giftermål på tvers av sosiale og kulturelle grenser.

Periode	Ekteskap på tvers av stand	Ekteskap innenfor samme stand	Antall ekteskap der stilling er oppgitt på både brud og brudgom	Totalt antall ekteskap
1750-60	1	21	22	91
1770-80	4	44	48	91
1790-1800	7	94	101	127
1820-30	2	138	140	163
1860-65	2	189	191	192
Totalt	16	486	502	664

Tabell 6-18 Antall ekteskap på tvers av og innenfor samme stand etter periode, Tønsberg

Det var fire ekteskap på tvers av stand i perioden 1770-80. To av tilfellene gjelder ekteskap mellom en håndverker og en pike. Håndverkerne var imidlertid titulert med *seigneur* og *monsieur*, og soknet derfor trolig til høyere sosiale lag. Det er imidlertid ikke sikkert det var noe stor kløft mellom brudene og brudgommene. Mennene var jo håndverkere. Et annet ekteskap var mellom skipperen Truls og piken Maria. Dette kan godt ha vært et tilfelle av giftermål på tvers av stand. Det fjerde var mellom kjøpmannen Caspar og piken Anna Maria. I det totale materialet var det 32 kjøpmenn som giftet seg, og bare Caspar valgte en pike til brud. Det var derfor trolig tale om et ekteskap på tvers av stand, selv om det er lite informasjon om ekteparet ellers.

I perioden 1790-1800 var det syv ekteskap på tvers av stand. I fem av tilfellene var brudgommen fra høyere sosiale lag og bruden fra lavere. I det ene ekteskapet var mannen en

63 år gammel enkmann, som var forvalter ved Jarlsberg høymagasinet. Han ble titulert med herr, mens kvinnen ble kalt pike. Brudgommen var skipper i to av tilfellene. I og med at skipperne frekventerer oversiktene over ekteskap på tvers av stand, kan det tenkes at det var store forskjeller innad denne yrkesgruppen. Det er derfor vanskelig å si noe sikkert om det faktisk var tale om grenseoverskridende giftermål. Et fjerde tilfelle var ekteskapet mellom den 36 år gamle skipskapteinen Erich og den 52 år gamle enken Anne. Av 18 skipskapteiner totalt var det tre som giftet seg med piker eller enker. Resten var med jomfruer. Det at Anne var 16 år eldre enn Erich, og trolig utenfor fødedyktig alder, gjør giftermålet ytterligere spesielt. Det var imidlertid en del asymmetriske relasjoner i ekteskapene mellom enker og ungarer. I dette tilfellet virker det likevel som det er Anne som gjør et godt parti, ikke motsatt. Det var også to giftermål der kvinnen var fra høyere sosiale lag og mannen fra lavere i denne perioden. Det ene var mellom en fraktemann og en jomfru. I det totale materialet var det fire andre fraktemenn som ble viet. Alle disse giftet seg med en pike. Det andre giftermålet var mellom snekkeren Christian på 41 år og jomfruen Henricha på 24. Jeg har ikke funnet noen andre lignende tilfeller, og Christian blir heller ikke titulert på en måte som signaliserer at han var velstående. Det står imidlertid heller ikke noe mer om Henrichas bakgrunn. Den relativt store aldersdifferansen mellom ektefellene kan imidlertid indikere at Christian var et relativt godt parti. Unge kvinner i høyere sosiale lag var jo ettertraktede.

Det var to giftermål på tvers av stand i perioden 1820-30. Det ene ekteskapet var mellom skipskapteinen Lorentz på 38 år og piken Marie på 29 år. Skipskapteiner giftet seg som regel med jomfruer. Marie var imidlertid ikke titulert i kirkeboka, bare i klokkeboka. Det kan derfor være en føringsfeil, selv om klokkebøkene ofte er mer konsekvent ført enn kirkebøkene. Det andre tilfellet var mellom den 24 år gamle skipskapteinen Nicolai og den 29 år gamle enken Ide Sophie. Det kan godt ha vært et ekteskap på tvers av stand.

I perioden 1860-65 var det to eksempler på giftermål der brudgommen var fra høyere sosiale lag og kvinnen fra lavere. Det ene ekteskapet var mellom den 45 år gamle enkmannen Carl Johan og den 34 år gamle enken Berthe Marie. I dette tilfellet er stillingen til brudeparets fedre også oppgitt. Brudens far var matros, mens brudgommens var garver. Det er derfor trolig ikke tale om et ekteskap mellom to mennesker fra vidt forskjellige verdener, men Berthe Marie gjorde trolig et godt parti. Dette gjelder også for det andre ekteskapet, som var mellom Olaus på 38 år og Siren Jørgine på 24. I dette tilfellet er bare brudgommens far oppgitt med stilling, og han var sjømann. Det er derfor uklart akkurat hva slags stilling faren

hadde, men det kan hende Olaus og Siren Jørgine kom fra nokså lik bakgrunn. Begge tilfellene i denne perioden er altså tvilstilfeller.

6.6.4 Giftermål på tvers av stand

Det er vanskelig å si noe om hvor mange som i realiteten giftet seg på tvers av stand av flere grunner. For det første er det ikke alle som er identifisert med stilling. Det er derfor ikke godt å vite hvor mange slike ekteskap som egentlig ble inngått. Materialet viser imidlertid at det, med unntak av på Kongsberg i 1750 og 1799-1800, trolig ble inngått minst ett giftermål på tvers av stand i hver periode. På Kongsberg var det flere slike ekteskap i den siste perioden, men dette er nok fordi flere er identifisert. For det andre er det vanskelig å si noe sikkert om det virkelig var giftermål på tvers av stand. Informasjonen om brudeparet er jo sparsommelig, og i bysamfunn har man ikke like klare grenser mellom lagene som på bygda. Det var heller ikke noen åpenbare tilfeller, der jeg med sikkerhet kunne slå fast at brudeparet hadde skredet over betydelige sosiale og kulturelle grenser. Det er imidlertid nokså sikkert at det ble inngått noen ekteskap der det var en viss forskjell mellom brud og brudgom i perioden. Det var noen flere giftermål på tvers av stand i Tønsberg enn på Kongsberg. Dette har trolig sammenheng med at flere var identifisert i Tønsberg. Jeg ser dessuten på lengre perioder for Tønsberg, noe som også kan innvirke på statistikken. Det var gjerne ikke mange slike ekteskap hvert år. Kongsberg hadde jo også langt flere slike giftermål i den siste perioden, der bortimot alle er identifisert i begge byene.

Giftermålspraksisen viser nok ikke til noen mentalitetsendring mot romantiske ekteskap i perioden. Det virker mer vilkårlig hvor mange som giftet seg på tvers av stand i de ulike periodene. En tendens var at de fleste tilfellene gjaldt ekteskap mellom menn fra høyere sosiale lag og kvinner fra lavere. Dette er i tråd med Dyrviks funn i Etne, der gårdbrukssønner giftet seg med kvinner fra husmannsklassen. Dette kan imidlertid ikke forklares ut fra at det var et begrenset antall stillinger for menn i høyere sosiale lag, som var tilfellet i Etne. Brudgommene i Kongsberg og Tønsberg beholdt jo det samme levebrødet etter vielsen. En mulig forklaring kan være at menn sto friere til å velge ektefelle enn kvinnene, særlig i høyere sosiale lag. Ifølge Grambo et al. styrte familien kvinnenens adferd i deres møte med potensielle

ektemenn. Dette var for å danne ekteskap som kunne bedre familiens økonomiske og sosiale posisjon.²¹⁶

6.7 Oppsummering

I dette kapitlet har jeg undersøkt giftermålspraksisen i Kongsberg og Tønsberg for å se om jeg fant spor av intimisering. Jeg har derfor sett på ektefellenes giftermålsalder, grad av asymmetriske relasjoner, omgifte og ekteskap på tvers av stand. Utgangspunktet for undersøkelsen var en hypotese om at intimisering kunne påvises i siste del av perioden mot 1865. For selv om forskningslitteraturen er relativt sprikende med hensyn til når giftermålspraksisen ble intimisert, kunne man hvert fall tenke seg at det ikke fant sted noe markant brudd med fortiden. Den spede begynnelse ville dermed kunne spores nokså langt tilbake.

Lavere gjennomsnittlige giftermålsaldre kan tyde på at mer følelsesbaserte ekteskap ble inngått, men utviklingen har trolig mer med endringer i alderssammensetningen i befolkningen å gjøre. Dessuten skjedde det ikke et samtidig bortfall av asymmetriske relasjoner. De ble færre, men dette har sin hovedforklaring i at det var mindre omgifte. En nedgang i omgifte forklarer imidlertid ikke hvorfor det ble mindre aldersforskjeller i ekteskapene mellom folk i høyere sosiale lag. Dette kan være tegn på at praksisen var i endring, men det er vanskelig å vite uten å ha sett lengre frem i tid. Det var også mindre omgifte på slutten av perioden, men dette er nok knyttet til en lavere dødelighet. Færre havnet dermed i enkestand i ung alder. Det var imidlertid også tegn på at demografiske faktorer ikke kan forklare alle endringene. Det at det fremdeles var asymmetriske relasjoner, taler likevel imot at det var et tegn på intimisering. Giftermål på tvers av stand var relativt sjeldne, men forekom gjennom hele perioden. Det var imidlertid såpass få at det ikke var noe dominerende trekk ved giftermålspraksisen.

Hajnal, og andre, mener at folk giftet seg sent i det europeiske giftermålsmønsteret, noe som var knyttet til samfunnets økonomiske organisering. Menn var avhengige av å skaffe seg et selvstendig levebrød, før de kunne stifte familie. Jeg skal likevel være forsiktig med å med å trekke for definitive slutninger basert på lavere giftermålsaldre. Sundt skriver: «Det er altså de tusinde forskjellige omstændigheder og betragtninger og hensyn og sædvaner og tilstande, som bevirke, at nu en gifter sig i en tidligere alder, nu en udsætter dermed fra år til

²¹⁶ Grambo et al., 1985: 50

år».²¹⁷ Folk giftet seg hvert fall i en yngre alder enn tidligere, noe som kan ha bidratt til å legge et grunnlag for intimisering.

Stone har fått en del kritikk for sine teorier om familie og giftermål, blant annet av antropolog og historiker Alan Macfarlane i en bokrapport fra 1979. Han tar blant annet opp Stones teori om at den høye dødeligheten førte til at folk ikke investerte følelser i andre. Macfarlane mener tankerekken ikke holder mål, da man i dag kan finne inderlige ekteskap i samfunn med høy dødelighet. Videre mener han Stone påstår at store deler av den engelske befolkningen var så fattige og miserable at folk verken hadde tid eller energi til et emosjonelt liv. Igjen påpeker Macfarlane at det fremdeles eksisterer samfunn som er enda fattigere enn engelskmennene var i førindustriell tid, hvor det både inngås romantisk og praktisk motiverte ekteskap. En tredje innsigelse angriper Stones tanke om at historien har utviklet seg gradvis, bort fra enklere og mer bakvendte tider. Menneskene i Stones verk får dermed negative karakteristikk dersom de viker fra mer moderne holdninger og adferder. Den siste går på at Stone, ifølge Macfarlane, i for liten grad undersøker vanlige folk. Stone antar heller at de etter hvert kopierte holdninger og adferder fra høyere sosiale lag. Macfarlane mener dessuten at det trolig ikke fant sted et kollektivt følelsesmessig og psykologisk brudd mellom 1400 og 1800. Han hevder det derimot var fullt mulig det var noen «gode» og noen «dårlige» ekteskap allerede på begynnelsen av perioden, men at dette ville variere noe både med tid og blant ulike sosiale grupper.²¹⁸

Giftermålspraksisen tyder på at mange valgte ektefelle av mer praktiske årsaker, men dette var nok ikke dominerende. Det var noen unge og jevngamle som giftet seg i alle periodene. Det kan jo godt tenkes at de var forelsket. Det var også noen som giftet seg med betydelig eldre ektefeller og dermed kanskje fikk «et godt stykke jord» med på kjøpet. De fleste giftet seg innenfor sin egen sosiokulturelle gruppe, mens noen gikk imot strømmen og valgte en ektefelle på tvers av stand. Dette skjedde imidlertid både i 1750 og i 1865. Det er trolig ikke før industrialiseringen kom godt i gang og standssamfunnet ble erstattet av klassesamfunnet at man kan finne tydelige tegn på intimisering. Det virker uansett som det aldri skjedde et markant brudd fra tidligere praksis, jamfør Macfarlane.

²¹⁷ Sundt, 1855/1992: 81-82

²¹⁸ Macfarlane, 1979: 107-110 og 125

7 Konklusjon

I denne oppgaven har jeg sett på endringer i familien og familielivet Kongsberg og Tønsberg. Individualisering er undersøkt ved navngivningspraksis, privatisering ved dåpspraksis og intimisering ved giftermålspraksis. Jeg valgte videre å se på perioden 1700-1865 på grunnlag av tidligere forskning om familien, da 1700- og 1800-tallet blir trukket frem som sentrale århundrer for en overgang mot økt individualisering, privatisering og intimisering. I og med at jeg var interessert i å se om forskjeller i geografi eller næringsgrunnlag påvirket takten i endringene, valgte jeg et komparativt perspektiv. I tillegg har jeg skilt mellom praksis i lavere og høyere sosiale lag.

De empiriske funnene stemmer i stor grad overens med tidligere forskning, også med hensyn til tidfesting. Dobbeltnavnskikken var imidlertid relativt utbredt i Kongsberg og Tønsberg allerede rundt starten av 1700-tallet. Den kom dermed tidligere til byene enn forskningslitteraturen antyder. Flere hevder også at 1771-forordningen, som lot foreldrene selv bestemme hvor de ville holde dåpen, hadde liten innvirkning på hjemmedåpsfrekvensen i Norge.²¹⁹ I særlig Kongsberg, men også Tønsberg, økte den likevel i stor grad, også i lavere sosiale lag. Dette er imidlertid i tråd med både Amundsens og Anderzéns undersøkelser.

Individualisering betegner prosessen der individer går bort fra overleverte tradisjoner, normer og forventninger. Ifølge historikerne Ida Blom og Sølvi Sogner var identitet, posisjon og fellesskap tett knyttet opp mot hushold, stand og lokalsamfunn på begynnelsen av 1800-tallet: «Da århundret nærmet seg slutten, ser vi konturene av en annen type samfunn. Endringene foregikk raskere, den sosiale mobiliteten var større, og status var i langt større grad basert på egne prestasjoner og valg».²²⁰ Visse deler av navngivningsskikken virker å ha blitt individualisert tidlig, som flernavnsskikken. Det er imidlertid uklart om den var motivert av et ønske om individualisering, selv om den jo skapte nettopp dette. Det er imidlertid ikke før i 1860-64/5 jeg finner konturene av et slags brudd fra tidligere tradisjoner og praksis, i form av betydelig mindre navnekonsentrasjoner og den nordiske navnerenessansen. Ifølge Utne representerte den nordiske navnerenessansen et brudd med flere hundre års tradisjon.²²¹ Oppkallingsskikken, som holdt seg relativt stabil gjennom hele perioden, viser likevel at slekt og tradisjon fremdeles var viktig for mange. Det var jo også mange av de samme navnene

²¹⁹ Amundsen, 1983: 19-20

²²⁰ Blom og Sogner, 2005: 161

²²¹ Utne, 2011: 39

med kirkelig tilknytning som gikk igjen på ti-på-topp-listene i både 1700 og 1865, selv om det hadde blitt økt differensiering med tid. Det var altså ikke alle sidene ved navngivningspraksisen som pekte mot økt individualisering.

En arbeidshypotese var at jeg tidligst ville finne uttrykk for privatisering. Ariès mener for eksempel familier i høyere sosiale lag skaffet seg mer privatliv på 1700-tallet. Dette var i stor kontrast til tidligere praksis, da familiene egentlig aldri var alene. Hjemmene ble nå delt inn i privatlivssoner med ganger og egne soverom, mens tjenerne fikk egne tildelte værelser som lå for seg selv. Ifølge Ariès stammer begreper som *komfort*, *diskresjon* og *isolasjon* fra denne tiden.²²² Historikerne Sjoerd Keulen og Ronald Kroeze knytter derimot privatiseringen av familien til de privatrettslige politiske dokumentene som kom på slutten av 1700-tallet i kjølvannet av den franske og amerikanske revolusjonen.²²³ Fjerde bind av *A History of Private Life* trekker frem 1800-tallet som «[...] the golden age of private life, a time when the vocabulary and reality of private life took shape».²²⁴ Unikt for dåpen er at kirka åpnet for en sterk privatisering av praksisen allerede i 1771. Dåpen var imidlertid allerede privatisert tidlig på 1700-tallet, ved at folk holdt dåpen på dager uten gudstjeneste. Denne praksisen var nok likevel mer knyttet til sedvane, enn et ønske om økt privatliv. Det var ikke før i første halvdel av 1800-tallet dåpen virkelig ble tatt ut av det offentlige rom og inn i det private og nære. Allerede i 1860-64/65 var det likevel tegn på dåpen igjen ble flyttet tilbake til kirka og menigheten. Dette har nok sammenheng med utgangspunktet for privatiseringen. Praksisen ble jo relativt raskt plukket opp av lavere sosiale lag, hvert fall på Kongsberg. Det at folk vanligvis ikke brakte barna med til kirka noen dager etter fødsel lengre gjorde også dåpsferden tryggere. Det var altså ikke det samme behovet for å ha dåpen hjemme. I tillegg økte religiøsiteten i byene på denne tiden gjennom vekkelsesbevegelser, noe som kan ha skapt et økt press for å ha dåpen i kirka. Det er selvfølgelig vanskelig å si noe sikkert uten å ha sett på tiden som kom etter 1865, men det virker som privatiseringen av dåpspraksisen hadde en kortvarig «glansperiode» i første halvdel av 1800-tallet. På den ene siden var den trolig i visse grupper motivert av et ønske om bekvemmelighet og markering av sosial avstand. På den andre siden spredte den seg nok ut fra de helsemessige fordelene den ga. En mulig forklaring på at dåpen igjen ble mer offentlig kan være at privatiseringen ikke lenger markerte sosial avstand, samtidig som helseforholdene bedret seg. Det var det dermed ikke lenger et like stort behov for å holde dåpen privat.

²²² Ariès, 1960/1980: 251-252

²²³ Keulen og Kroeze, 2018: 25-27

²²⁴ Ariès et al., 1987: 2

Akkurat når intimisering begynte å prege familien og familielivet virker å være noe av det mest omdiskuterte i forskningslitteraturen. Det har nok sammenheng med at det er vanskelig å si hvorfor folk valgte å gifte seg. Man kan basere en undersøkelse på skriftlig materiale, som gjerne er etterlatt fra et heldig fåtall, eller på statistiske analyser, som egentlig forteller lite om hvorfor «Anne» valgte å gifte seg med «Hans». Både i Kongsberg og Tønsberg er det visse aspekter ved giftermålspraksisen som peker mot en intimisering, som lavere giftermålsalder, relativt liten aldersforskjell mellom ektefellene, mindre omgifte og ekteskap på tvers av stand. Flere av disse endringene kan imidlertid ha delforklaringer i demografiske forhold i perioden. Samtidig virker det som det også ble inngått ekteskap der praktiske og økonomiske motiver lå bak valget av ektefelle. Det var jo relativt mange asymmetriske relasjoner, og det var bare et fåtall som giftet seg på tvers av stand.

Forskningslitteraturen opererer gjerne med skjematisk fremstillinger av familien, der en familietype avløser en annen, som følger av samfunnsmessige endringer. Til en viss grad har nok dette noe for seg, men praksisen har vist seg å være mer dynamisk enn forventet. Individualiseringen i navngivningspraksisen virker å ha utviklet seg med tid, først gjennom flernavnsskikken på 1700-tallet og så den nordiske navnerenessansen og mindre navnekonsentrasjoner rundt 1860-64/65. Oppkallingsskikken og den store andelen kirkelige navn viser imidlertid at eldre tradisjoner i høyst grad levde videre. Privatiseringen av dåpspraksisen virker å ha nådd en topp i første halvdel av 1800-tallet. Rundt slutten av perioden viste den imidlertid tegn til å gå tilbake ettersom den i mindre grad markerte sosial avstand, privatiseringen fant andre uttrykk, kirkas press økte og det helsemessige grunnlaget var redusert. Dette betyr imidlertid ikke at andre deler av familien ikke ble privatisert i økende grad i samme periode. Intimisering kan ikke sies å ha dominert giftermålspraksisen, men motsatte var nok trolig heller ikke tilfelle. Det skjedde nok aldri noe markant brudd fra tidligere tider, som Stone beskriver om England. Gjennom hele perioden var trolig noen av ekteskapene som ble inngått av en mer praktisk art, mens andre nok var kjærlige. Noen var nok også både praktiske og romantiske. Med tid ble det kanskje flere av sistnevnte. Andre aspekter av intimiseringen, som foreldres forhold til barn, sier jo heller ikke materialet noe om.

Det er imidlertid klart at familielivet i perioden 1700-1865 var preget av visse endringer. Mot slutten av perioden var man også på vei bort fra standssamfunnet som hadde

preget 1800-tallet.²²⁵ De tidvis store forskjellene mellom de sosiale lagene viser jo også at stand hadde stor betydning for praksis. Endringene begynte i høyere lag, for så å spre seg til resten av befolkningen. Byenes geografiske beliggenhet, næringsliv og befolkningssammensetning har vist seg å ha skapt noen forskjeller i praksis. Til tross for at Tønsberg lå ved kysten og hadde utstrakt kontakt med omverdenen gjennom sjøfart og handel, nådde endringene tidvis høyere lag på Kongsberg først. På Kongsberg spredte visse deler av adferden seg raskere og i større grad til lavere lag. Dette kan ha sammenheng med den relativt store tyske befolkningen i byen og at det muligens var et mindre skille mellom høy og lav.

Denne studien har vist at privatisering trolig påvirket familielivet i Norge fra første halvdel av 1800-tallet av, mens individualisering og intimisering først tok til med overgangen til industrialiseringen og klassesamfunnet senere på 1800-tallet. Det ble imidlertid lagt viktige grunnsteiner i perioden 1700-1865 til en familie kjennetegnet av individualisering, privatisering og intimisering.

²²⁵ Pryser, 1999: 19

Kilder og litteratur

I. Utrykte kilder

Borgere ved Kongsberg Sølvverk 1723. Hentet fra

<https://www.digitalarkivet.no/source/100689>

FT58268: Folketelling 1801 for 0604P Kongsberg prestegjeld. Hentet fra

<https://www.digitalarkivet.no/source/58268>

FT38082: Folketelling 1865 for 0604B Kongsberg prestegjeld, Kongsberg kjøpstad.

Hentet fra <https://www.digitalarkivet.no/source/38082>

FT58282: Folketelling 1801 for 0705P Tønsberg prestegjeld. Hentet fra

<https://www.digitalarkivet.no/source/58282>

FT38105: Folketelling 1865 for 0705P Tønsberg prestegjeld. Hentet fra

<https://www.digitalarkivet.no/source/38105>

Funksjonærer ved Kongsberg Sølvverk 1723. Hentet fra

<https://www.digitalarkivet.no/source/100690>

KB8575: Klokkerbok for Kongsberg prestegjeld 1816-1839. Hentet fra

<https://www.digitalarkivet.no/source/8575>

KB8204: Klokkerbok for Tønsberg prestegjeld 1813-1826. Hentet fra

<https://www.digitalarkivet.no/source/8204>

KB8205: Klokkerbok for Tønsberg prestegjeld 1827-1854. Hentet fra

<https://www.digitalarkivet.no/source/8205>

KB8568: Ministerialbok for Kongsberg prestegjeld 1696-1720. Hentet fra

<https://www.digitalarkivet.no/source/8568>

KB8569: Ministerialbok for Kongsberg prestegjeld 1721-1743. Hentet fra

<https://www.digitalarkivet.no/source/8569>

KB8570: Ministerialbok for Kongsberg prestegjeld 1744-1755. Hentet fra

<https://www.digitalarkivet.no/source/8570>

KB8572: Ministerialbok for Kongsberg prestegjeld 1769-1782. Hentet fra

<https://www.digitalarkivet.no/source/8572>

KB8574: Ministerialbok for Kongsberg prestegjeld 1795-1816. Hentet fra <https://www.digitalarkivet.no/source/8574> (13.11.2020 med referansenummer 2020/18912)

KB1097: Ministerialbok for Kongsberg prestegjeld 1816-1839. Hentet fra <https://www.digitalarkivet.no/source/1097> (13.11.2020 med referansenummer 2020/18912)

KB1099: Ministerialbok for Kongsberg prestegjeld 1859-1875. Hentet fra <https://www.digitalarkivet.no/source/1099> (13.11.2020 med referansenummer 2020/18912)

KB8199: Ministerialbok for Tønsberg prestegjeld, St. Laurentii sokn 1690-1796. Hentet fra <https://www.digitalarkivet.no/source/8199>

KB8200: Ministerialbok for Tønsberg prestegjeld, St. Laurentii sokn 1797-1809. Hentet fra <https://www.digitalarkivet.no/source/8200>

KB8201: Ministerialbok for Tønsberg prestegjeld, Vår Frue sokn 1688-1760. Hentet fra <https://www.digitalarkivet.no/source/8201> (29.9.2020 med referansenummer 2020/15689)

KB8202: Ministerialbok for Tønsberg prestegjeld, Vår Frue sokn 1760-1796. Hentet fra <https://www.digitalarkivet.no/source/8202> (29.9.2020 med referansenummer 2020/15689)

KB8203: Ministerialbok for Tønsberg prestegjeld, Vår Frue sokn 1797-1814. Hentet fra <https://www.digitalarkivet.no/source/8203> (13.11.2020 med referansenummer 2020/18912)

KB8209: Ministerialbok for Tønsberg prestegjeld 1813-1826. Hentet fra <https://www.digitalarkivet.no/source/8209> (13.11.2020 med referansenummer 2020/18912)

KB8210: Ministerialbok for Tønsberg prestegjeld 1827-1836. Hentet fra <https://www.digitalarkivet.no/source/8210> (13.11.2020 med referansenummer 2020/18912)

KB1279: Ministerialbok for Tønsberg prestegjeld 1855-1864. Hentet fra <https://www.digitalarkivet.no/source/1279> (13.11.2020 med referansenummer 2020/18912)

KB5940: Ministerialbok for Tønsberg prestegjeld 1865-1873. Hentet fra <https://www.digitalarkivet.no/source/5940> (13.11.2020 med referansenummer 2020/18912)

MT100694: Manntall ved Kongsberg Sølvverk 1711. Hentet fra <https://www.digitalarkivet.no/source/100694>

MT100693: Manntall ved Kongsberg Sølvverk 1724. Hentet fra <https://www.digitalarkivet.no/source/100693>

MT100695: Manntall ved Kongsberg Sølvverk 1765. Hentet fra <https://www.digitalarkivet.no/source/100695>

Skifteregister for Kongsberg byfogd, Overbergamtet og Sønnaafjelske bergamt 1705-1801. Hentet fra <https://www.digitalarkivet.no/source/100101>

Skifteregister for Tønsberg 1696-1801 (med Holmestrand til 1782). Hentet fra <https://www.digitalarkivet.no/source/100239>

II. Trykte kilder og lovsamlinger

Fogtman, Laurids. (1784). *Samling af alle gjeldende Forordninger, Rescripter, Resolutioner og Collegialbreve for begge Rigerne samt de Steder af Danske og Norske Lov saavel som Kirke-Ritualen der angaae Religionen, Geistligheden, Kirker, Skoler, Hospitaler og Fattige, samt Bøger og Almanakker*. København: Gyldendals Forlag. Hentet fra https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2017020229004

Forordning om ekteskapsaker. (1985). *Kirkeordinansen av 1607 og Forordning om ekteskapsaker gitt 1582*. Oslo: Den rettshistoriske kommisjon. Hentet fra https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2012051608130

Grøndahl, Christoffer. (1846). *Betænkning angaaende Forslag til en ny Lønningsmaade for geistlige Embedsmænd og Betjente samt motiveret Udkast til Lov om Forandringer i Geistlighedens Lønning og hvad dermed staaer i Forbindelse tilligemed en Udsigt over de nu herom gjældende Bestemmelser*. Christiania: Chr. Grøndahl. Hentet fra https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2014081905122

Jordhøy, Jørgen Peder. (1832). *Den norske Præsts vigtigste embedspligter som geistlig og verdslig Embedsmand, kortelig fremstillede, overeenstemmende med den gjeldende Lovgivning*. Christiania: H. T. Winthers Forlag. Hentet fra https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2009071012002

Kirkeordinansen av 1607. (1985). *Kirkeordinansen av 1607 og Forordning om ekteskapsaker gitt 1582*. Oslo: Den rettshistoriske kommisjon. Hentet fra https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2012051608130

Kirkeritualet. (1685). Danmarks og Norgis Kirke-Ritual. (25.7.1685). Hentet fra <http://www.lutherdansk.dk/Web-Kirke-ritualet%201685/Web-Kirke-ritualet%201685/index.htm>

Kirkeritualet. (1761). Danmarks og Norgis Kirke-Ritual. (1761). Hentet fra <http://www.lutherdansk.dk/Web-Kirke-ritualet%201685/Web-Kirke-ritualet%201685/index.htm>

Norske Lov. (1687). Christian Den Femtis Norske Lov. (15.4.1687). Hentet fra <https://www.hf.uio.no/iakh/tjenester/kunnskap/samlinger/tingbok/kilder/chr5web/chr5register.html>

Schmidt, Julius August Sommerfeldt. (1847). *Rescripter, Resolutioner og Collegial-Breve for Kongeriget Norge i Tidsrummet fra 1660-1813: Til Brug for den Lovstuderende: 2det Bind. 1784-1813*. Christiania: Chr. Tønsbergs Forlag. Hentet fra https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2008100803012

Schmidt, Julius August Sommerfeldt. (1849a). *Love, Anordninger, Tractater, Resolutioner, Kundgjørelser, Departementsskrivelser, Circulærer m. m. for Kongeriget Norge i Tidsrommet 1814-1848: Til Brug for den Lovstuderende: 1ste Bind. 1814-1831*. Christiania: Chr. Tønsbergs Forlag. Hentet fra https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2008100603015

Schmidt, Julius August Sommerfeldt. (1849b). *Register til Rescripter, Resolutioner og Collegial-Breve for Kongeriget Norge i Tidsrummet fra 1660-1813: Til Brug for den Lovstuderende*. Christiania: Chr. Tønsbergs Forlag. Hentet fra https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2012052204023

Schmidt, Julius August Sommerfeldt. (1850). *Love, Anordninger, Tractater, Resolutioner, Kundgjørelser, Departementsskrivelser, Circulærer m. m. for Kongeriget Norge: Til Brug for den Lovstuderende: 2det Bind. 1832-1848*. Christiania: Chr. Tønsbergs Forlag. Hentet fra https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2006112001028

Schmidt, Julius August Sommerfeldt. (1851). *Forordninger, aabne Breve, Placater m. m. for kongeriget Norge i Tidsrummet fra 1648-1813. Til Brug for den Lovstuderende. Bind 1: 1648-1770*. Christiania: Chr. Tønsbergs Forlag. Hentet fra https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2006111500040

Schmidt, Julius August Sommerfeldt. (1852a). *Forordninger, aabne Breve, Placater m. m. for kongeriget Norge i Tidsrummet fra 1648-1813. Til Brug for den Lovstuderende. Bind 2: 1771-1813*. Christiania: Chr. Tønsbergs Forlag. Hentet fra https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2016101248023

Schmidt, Julius August Sommerfeldt. (1852b). *Register til Love, Anordninger, Tractater, Resolutioner, Kundgjørelser, Departementsskrivelser, Cirkulærer m. m. for Kongeriget Norge i Tidsrummet fra 1814-1850: Til Brug for den Lovstuderende*. Christiania: Chr. Tønsbergs Forlag. Hentet fra https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2008111103050

Schou, Jacob Henric. (1795a). *Alphabetisk Register over de Kongelige Forordninger og aabne Breve, samt andre trykte Anordninger, som fra Aar 1670 af er udkomne*. Kiøbenhavn: P. Poulsen. Hentet fra https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2015061048075

Schou, Jacob Henric. (1795b). *Chronologisk Register over de Kongelige Forordninger og aabne Breve samt andre trykte Anordninger som fra aar 1670 af ere udkomne: Tilligemed et nøiagtigt Udtog af de endnu giældende, for saavidt samme i Almindelighed angaae Undersaatterne i Danmark og Norge: Forsynet med et alphabetisk Register: Bd. 1: Som indeholder K. Christian V Frr. Fra 1670 til 1699 samt nogle før Hans Tid udkomne Anordninger*. (2. utg.). Kiøbenhavn: Zacharias Breum. Hentet fra https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2014050824003

Schou, Jacob Henric. (1795c). *Chronologisk Register over de Kongelige Forordninger og aabne Breve samt andre trykte Anordninger som fra aar 1670 af ere udkomne: Tilligemed et nøiagtigt Udtog af de endnu gjældende, for saavidt samme i Almindelighed angaae Undersaatterne i Danmark og Norge: Forsynet med et alphabetisk Register. Bd. 3: Som indeholder K. Christian VI Frr. Fra 1730 til 1746*. (2. utg.). Kiøbenhavn: Sebastian Popp. Hentet fra https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2014050824016

Stang, August. (1849). *Samling af Love, Tractater, Kundgjørelser, Resolutioner, Departementsskrivelser m. m., som siden 1814 ere udkomne, i tidsfølgende Orden og udtogsvis udgiven samt forsynet med alphabetisk Register. Fierde Deel, indeholdende Aarene 1844 til 1848 inclusive*. Christiania: C. A. Dybwad & Comp. Hentet fra https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2008092403001

Stang, Fredrik. (1833). *Systematisk Fremstilling af Kongeriget Norges constitutionelle eller grundlovbestemte Ret*. Christiania: P. J. Hoppes Forlag. Hentet fra https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2019121948013

Stang, Thomas. (1835). *Love, Anordninger, Resolutioner m. m. vedkommende den norske Geistlighed, Kirker, Skoler, Hospitaler, Enke- og Pensjons-Anstalter. Første bind.* Christiania: H. T. Winthers Forlag. Hentet fra https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2021032226004

Statistisk sentralbyrå. (2001). Kommune-, bydels- og fylkeshefter. *Statistisk Sentralbyrå.* Hentet fra <https://www.ssb.no/a/fob2001/kommunehefte/>

Statistisk sentralbyrå. (2021). Endringer i befolkningen i løpet av året, etter år og statistikkvariabel. *Statistisk sentralbyrå.* Hentet fra <https://www.ssb.no/statbank/table/05803/tableViewLayout1/>

Timme, Frederik Daniel. (1842). *Kongelige Forordninger, aabne Breve og andre trykte Anordninger for Norge udkomne i Tidsrummet 1648-1814: 2den Deel, Inneholdende Aarene 1771-1814.* Christiania: J. W. Cappelen. Hentet fra https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2008090403001

Vogt, Peter. (1817). *Love, Anordninger, Kundgjørelser, aabne Breve, Resolutioner m. m., der vedkomme Kongeriget Norges Lovgivning og offentlige Bestyrelse, i tidsfølgende Oren og udtogsvis samlede og udgivne af Peter Vogt, Expeditions-Secretair. Første Bind: Indeholdende Aarene 1814, 1815 og 1816, med hosføiet Register.* Christiania: Chr. Grøndahl. Hentet fra https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2013070326010

Vogt, Peter. (1854). *Love, Anordninger, Kundgjørelser, aabne Breve, Resolutioner m.m., der vedkomme Kongeriget Norges Lovgivning og offentlige Bestyrelse. 13. Bind: Indeholdende Aarene 1850, 1851 og 1852. Med hosføiede Registre.* Christiania: Grøndahl. Hentet fra https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2008121003003

Vogt, Peter. (1865). *Love, Anordninger, Kundgjørelser, aabne Breve, Resolutioner m.m., der vedkomme Kongeriget Norges Lovgivning og offentlige Bestyrelse. 17. Bind: Indeholdende Aarene 1862, 1863 og 1864. Med hosføiede Registre.* Christiania: Grøndahl. Hentet fra https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2008112403035

Wessel-Berg, Fredrik August. (1841). *Kongelige Rescripter, Resolutioner og Collegial-Breve for Norge i Tidsrummet 1660-1813. Første Bind. 1660-1746.* Christiania: J. W. Cappelen. Hentet fra https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2008111103067

Wessel-Berg, Fredrik August. (1842). *Kongelige Rescripter, Resolutioner og Collegial-Breve for Norge i Tidsrummet 1660-1813. Andet Bind. 1746-1780*. Christiania: J. W. Cappelen. Hentet fra https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2008100703002

Wessel-Berg, Fredrik August. (1843). *Kongelige Rescripter, Resolutioner og Collegial-Breve for Norge i Tidsrummet 1660-1813. Tredie Bind. 1781-1796*. Christiania: J. W. Cappelen. Hentet fra https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2008091603025

Wessel-Berg, Fredrik August. (1845). *Kongelige Rescripter, Resolutioner og Collegial-Breve for Norge i Tidsrummet 1660-1813. Fjerde Bind. 1797-1813*. Christiania: J. W. Cappelen. Hentet fra https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2010022412001

Wessel-Berg, Fredrik August. (1847). *Register til Rescripter, Resolutioner og Collegial-Breve for Norge 1660-1813*. Christiania: J. W. Cappelen. Hentet fra https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2010021712005

III. Litteratur

Ainiala, Terhi og Östman, Jan-Ola (Red.). (2017). *Socio-onomastics: The pragmatics of names*. John Benjamins Publishing Company

Alhaug, Gulbrand. (1991). Russiske personnamn i Nord-Norge. *Namn og nemne*, 8(1), 93-114

Alhaug, Gulbrand. (2008). Namnemotar i Noreg frå 1700-tallet til i dag. *Språknytt*, 36(2), 10-13. Hentet fra https://www.sprakradet.no/globalassets/vi-og-vart/publikasjoner/spraknytt/2008/22008/spraaknytt_2008_2.pdf

Alhaug, Gulbrand. (2011). *10 001 navn. Norsk fornavnleksikon*. Cappelen Damm

Amundsen, Arne Bugge. (1983). *Dåp og tradisjon: Dåpstro og dåpspraksis i noen Østfolddistrikter på 1700- og 1800-tallet*. Universitetsforlaget

Andenæs, Johannes. (1990). *Statsforfatningen i Norge* (7. utg.). TANO. Hentet fra https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2007112304044

Anderzén, Sölve. (2003). Dop och Doppraxis. Nordskandinavien under 1700- och 1800-talen. I Sigrid Skarstein (Red.), *Dåp og død. Din inngang og din utgang*, s. 23-48. Vadsø: Vadsø museum – Ruija Kvenmuseum

Andresen, Astri; Rosland, Sissel; Ryymin, Teemu og Skålevåg, Svein Atle. (2015). *Å gripe fortida: Innføring i historisk forståing og metode*. (2. utg.). Oslo: Det Norske Samlaget

Ariès, Philippe. (1980). *Barndommens historie* (Kjell Olaf Jensen, Overs.). Oslo: Gyldendal Norsk Forlag. (Opprinnelig utgitt 1960)

Ariès, Philippe; Duby, Georges og Perrot, Michelle (Red.). (1987). *A History of Private Life IV: From the Fires of Revolution to the Great War*. Belknap Press of Harvard University

Askedal, Anette. (2007). *Ekteskapsinngåelser i Iveland på 1700- og 1800-tallet. Valg av ektefelle innenfor ulike kategorier av mennesker i sognet i spenningen mellom romantikk og rasjonalitet*. (Mastergradsavhandling, Universitetet i Bergen). Hentet fra <https://bora.uib.no/bora-xmlui/handle/1956/2337>

Backer, Julie E. (1961). *Dødeligheten og dens årsaker i Norge 1856-1955*. Oslo: Statistisk sentralbyrå

Backer, Julie E. (1965). *Ektekap, fødsler og vandringer i Norge 1856-1960*. Oslo: Statistisk sentralbyrå. Hentet fra https://www.ssb.no/a/histstat/sos/sos_013.pdf

Bergwitz, Joh. K. (1924a). *Kongsberg: Bd. 1. Som bergkoloni, bergstad og kjøpstad 1624-1924*. Kristiania: Grøndahl & Søns Boktrykkeri. Hentet fra https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2013071208076

Bergwitz, Joh. K. (1924b). *Kongsberg: Bd. 2. Som bergkoloni, bergstad og kjøpstad 1624-1924*. Kristiania: Grøndahl & Søns Boktrykkeri. Hentet fra https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2013082124002

Blom, Ida og Sogner, Sølvi (Red.). (2005). *Med kjønnsperspektiv på norsk historie*. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag

Bloothoof, Gerrit og Onland, David. Multiple First Names in the Netherlands (1760-2014). *Names*, 64(1), 3-18. Hentet fra <https://doi.org/10.1080/00277738.2016.1118860>

Bodenhorn, Barbara og Bruck, Gabriele vom. (Red.). (2006). *An Anthropology of Names and Naming*. Cambridge University Press

Brekkehus, Aina Silden. (2012). «Hermetisert» tradisjon eller modernisering? *Kvinnenamna på Voss og i den nordlege delen av Indre hardanger gjennom 1800-talet*

(Mastergradsavhandling, Universitetet i Bergen). Hentet fra <https://bora.uib.no/bora-xmlui/handle/1956/5884>

Brendalsmo, Jan A. (1994). *Tønsberg før år 1000: Fra gård til by*. Oslo: Oldsaksamlingen, Institutt for arkeologi, kunsthistorie og numismatikk, Universitetet i Oslo

Bræck, Arvid. (1981). Personnamn i Hadsel i Vesterålen. I Ola Stemshaug (Red.), *Norske personnamnstudier*, s. 81-123. Oslo: Samlaget

Bø, Olav. (1985). *Høgtider og minnedagar*. Samlaget

Coontz, Stephanie. (2007). *I gode og onde dager: Ekteskapets historie* (Guro Dimmen, Overs.). Oslo: Gyldendal. (Opprinnelig utgitt 2005)

Dagsgard, Asbjørn. (1981). Personnamnbruken i Skjåk i Gudbrandsdalen. I Ola Stemshaug (Red.), *Norske personnamnstudier*, s. 124-148. Oslo: Samlaget

Drake, Michael. (1969). *Population and Society in Norway 1735-1865*. Cambridge University Press

Duvold, Ellen-Merete og Tønnesen, Cathrine Ulstrup. (1989). *Fra «uægte børn» til «utsatte ekteskap», eller Konkubinatsrensens renessanse?* Oslo: Institutt for sosialforskning. Hentet fra https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2014092506065

Dyrvik, Ståle. (1983). *Historisk demografi: Ei innføring i metodane*. Universitetsforlaget

Dyrvik, Ståle. (1970). Om giftermål og sosiale normer. Ein studie av Etne 1715-1801. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 1970(11), 285-300. Hentet fra https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2015042782014_001

Eggert, Birgit. (2009). Almuens fornavne omkring år 1800. *Landbohistorisk Tidsskrift*, 2009(1), 89-125. Hentet fra <https://tidsskrift.dk/landbohist/article/view/3817/3312>

Ellingsen, Terje. (1990). *Kirkeordinansen av 1537: Reformasjonens kirkelov*. Verbum (Andaktsbokselskapet)

Fure, Eli. (1995). Personnavn og tidsånd. I Botolv Helleland (Red.), *Navn og navnegranskning*, s. 133-153. Oslo: Pensumtjeneste

Giddens, Anthony. (1992). *The Transformation of Intimacy. Sexuality, Love and Eroticism in Modern Societies*. Polity Press

Gjertsen, Arild; Henriksen, Hildur Ve; Hjort, Haldis og Holter, Harriet (Red.). (1984) *Familien i klassesamfunnet*. Oslo: Pax Forlag

Grambo, Ronald; Hodne, Bjarne og Hodne, Ørnulf. (1985). *Der stod seg et bryllup. Ekteskapet i Norge gjennom tidene*. Oslo: J.W. Cappelens forlag.

Guttormsen, Helge. (2003). Bruken av norrøne, kirkelige og bibelske navn i Nord-Troms. Ei sporing av samiske og kvenske valg av døpenavn i perioden ca. 1700-1860. I Sigrid Skarstein (Red.), *Dåp og død. Din inngang og din utgang*, s. 49-63. Vadsø: Vadsø museum – Ruija Kvenmuseum

Habermas, Jürgen. (1971). *Borgerlig offentlighet: Dens fremvekst og forfall: Henimot en teori om det borgerlige samfunn* (Helge Høibraaten, Elling Schwabe-Hansen og Jon Øien, Overs.). Oslo: Gyldendal. (Opprinnelig utgitt 1962)

Hajnal, John. (1965). European Marriage Patterns in Perspective. I David Victor Glass og David Edward Charles Eversley (Red.), *Population in History*, s. 101-143. Aldine Publishing Company

Hansson, Kristian. (1957). *Norsk kirkerett*. (2. utg.). Oslo: H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard). Hentet fra https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2007062501071

Hoff, Johan Albert. (1900). *Tønsberg: Bidrag til byens historie*. Ørsted-Falcks Forlag. Hentet fra https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2013101708025

Horgen, Gudlaug. (1989). «Det var saa kostbart finde paa nye navn». Namneskikk i Indre Sogn i 1801. *Namn og nemne*, 6(1), 27-36. Hentet fra https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digitidsskrift_2019050881226_001

Hovdhaugen, Einar. (1976). *Ekteskap og kjønnsmoral i norsk historie*. Oslo: Det Norske Samlaget

Johannesen, Ole-Jørgen. (2004). Anne og Maren, Ingeborg og Berit. Bergenske kvinnenavn på 1600-tallet i et sammenlignende perspektiv. *Nordica Bergensia*, 30(1), 155-173

Johannesen, Ole-Jørgen. (2005). Nordisk navnerenessanse før 1865? I Gudlaug Nedrelid og Tom Schmidt (Red.), *Person- og stadnamn under den nordiske navnerenessansen*, s. 9-28. Høgskolen i Agder. Hentet fra <https://uia.brage.unit.no/uia-xmlui/bitstream/handle/11250/134973/116e.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

- Johansen, Hanne Marie. (2001). *Separasjon og skilsmisse i Norge 1536-1909. En familie- og rettshistorisk studie*. Den Norske Historiske Forening
- Johnsen, Arne Odd. (1971). *Tønsberg gjennom tidene*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag
- Johnsen, Oscar Albert. (1934). *Tønsbergs historie: Bd. 2. Tidsrummet 1536-1814*. Oslo: Gyldendal
- Johnsen, Oscar Albert (Red.). (1952). *Tønsbergs historie: Bd. 3. Tidsrummet 1814-ca. 1880*. Oslo: Gyldendal
- Kaldal, Ingar. (2002). *Frå sosialhistorie til nyare kulturhistorie*. Oslo: Samlaget
- Keulen, Sjoerd og Kroeze, Ronald. (2018). Privacy from a Historical Perspective. I Aviva de Groot og Bart van der Sloot (Red.), *The Handbook of Privacy Studies: An Interdisciplinary Introduction*, s. 21-56. Amsterdam University Press
- Kinn, Torodd. (2011a). Førenamsgeografi i 1801: Nordmøre, Romsdal og Sunnmøre. *Namn og nemne*, 28(1), 27-56. Hentet fra https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digitidsskrift_2019050781061_001
- Kinn, Torodd. (2011b). Førenamnsgeografi i Bergenhus-amta i 1801. *Studia Anthroponymica Scandinavica*, 29(1), 63-94
- Kjeldstadli, Knut. (1978). Standssamfunnets oppløsning. *Kontrast: Tidsskrift for politikk, kultur, kritikk*, 1978(1), 50-61
- Kruken, Kristoffer. (2010). Frå reformasjonen til den nordiske namnerenessansen. I Margit Harsson og Botolv Helleland (Red.) *Kristoffers namnerike. Veneskrift til Kristoffer Kruken på 60-årsdagen 18. august 2010*, s. 11-40. Oslo: Kolltopp Forlag. Hentet fra https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2015062308134
- Kruken, Kristoffer. (2016). Heimedåp, namngjeving og prestemakt i P. A. Munchs tid. *Namn og nemne*, 33(1), 71-82. Hentet fra <http://ojs.novus.no/index.php/NON/article/view/1336/1322>
- Kruken, Kristoffer og Stemshaug, Ola. (1982). *Norsk personnamnleksikon*. Oslo: Samlaget
- Kruken, Kristoffer og Stemshaug, Ola. (2013). *Norsk personnamnleksikon*. (3. utg.). Oslo: Samlaget

Kællerød, Lars-Jakob Harding. (2015). Kirkededikationers betydning i navnebrugen. En undersøgelse af lokale konsekrationnavnes indvirkning på navngivningen i et midt- og vestsjællandsk område. *Studia Anthroponymica Scandinavica*, 33(2015), 51-78

Kællerød, Lars-Jakob Harding. (2018). Mellemlavnet i Danmark og i Norge. *Namn og nemne*, 35(1), 99-114. Hentet fra <http://ojs.novus.no/index.php/NON/article/view/1628/1612>

Landøy, Ane. (1990). *Modernisering og mentalitetsendring. Ei undersøkning frå Førde 1800-1900*. (Mastergradsavhandling, Universitetet i Bergen). Hentet fra <https://bora.uib.no/bora-xmlui/handle/1956/1992>

Letto, Torill. (2007). *Navneskikker i Lyngen på 1800-tallet: En undersøkelse av navngiving i et språkkontaktområde i et etnisk og religiøst perspektiv*. (Mastergradsavhandling, Universitetet i Tromsø). Hentet fra <https://munin.uit.no/handle/10037/1263>

Ljøsne, Anne Grete Øygaard. (1977). *Kongsberg: Fra grunnlegging til storhetstid*. Kongsberg Kommune. Hentet fra https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2018032048153

Macfarlane, Alan. (1979). The Family, Sex and Marriage in England 1500-1800. Review by Alan Macfarlane. *History and Theory, Studies in the Philosophy of History*, XVIII(1), 103-126. Hentet fra <http://www.alanmacfarlane.com/TEXTS/stonesex.pdf>

Meldgaard, Eva Villarsen. (1997). Fornavnemoder i Danmark 1820-2020. *Studia Anthroponymica Scandinavica*, 15(1), 101-112

Moen, Kristian. (1978). *Kongsberg sølvverk 1623-1957*. Sølvverksmuseets venner

Myhre, Jan Eivind. (2015). *Norsk historie 1814-1905*. (2. utg.). Oslo: Det Norske Samlaget

Nedrelid, Gudlaug. (1998). «Ender og daa ein Aslaksen eller Bragestad». *Etternamnsskikken på Sør- og Vestlandet. Studiar i folketeljingsmaterialet frå 1801*. Høgskolen i Agder, Avdeling for humanistiske fag

Nedrelid, Gudlaug. (2005). Endring i oppkallingsskikken i eit vestnorsk bygdesamfunn. I Steffan Nyström (Red.), *Namnens dynamik. Utvecklingstendenser och drivkrafter inom nordiskt namnskick: Handlingar från den trettoende nordiska namnforskarkongressen i Tällberg 15-18 augusti 2003*, s. 217-242. NORNA-Forläget

Nedrelid, Gudlaug. (2017). Nordisk namnerenessanse i norske førenamn. *Scripta Neophilologica Posnaniensia*, XVII(1), 221-234. Hentet fra <https://pressto.amu.edu.pl/index.php/snp/article/view/13283/12993>

NOU 2009: 15. (2009). Skjult informasjon – åpen kontroll. Metodekontrollutvalgets evaluering av lovgivningen om politiets bruk av skjulte tvangsmidler og behandling av informasjon i straffesaker. Justis- og politidepartementet. Hentet fra https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2014040405059

Olafsen, Arnet. (1952). Sundhetsvesenet. I Oscar Albert Johnsen (Red.), *Tønsbergs historie: Bd. 3. Tidsrummet 1814-ca. 1880*, 272-279. Oslo: Gyldendal

Olstad, Ingvild. (2012). *Kvinnenavn i Trondheim på 1800-tallet* (Mastergradsavhandling, Universitetet i Bergen). Hentet fra <https://bora.uib.no/bora-xmlui/handle/1956/6388>

Pryser, Tore. (1999). *Norsk historie 1814-1860. Frå standssamfunn mot klassesamfunn*. Det Norske Samlaget

Saugstad, Letten Fegersten og Ødegård, Ørnulv. (1976). Naboskap og ekteskap. Giftermålmønsteret i en norsk fjellbygd 1600-1850. *Norveg: Tidsskrift for etnologi og folkloristikk*, 19(1), 99-115. Hentet fra https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digittidsskrift_2020032381515_001

Selberg, Kjersti. (2013). Eldre norske rettskilder – en oversikt. *Institutt for offentlig retts skriftserie*, 2013(3), 1-121. Hentet fra <https://www.jus.uio.no/ior/forskning/publikasjoner/skriftserien/dokumenter/nr-3-2013-selberg.pdf>

Shorter, Edward. (1975). *The Making of the Modern Family*. New York: Bacis Books Inc.

Sogner, Sølvi (Red.). (2003). *I gode og vonde dagar: Familie i Noreg frå reformasjonen til vår tid*. Det Norske Samlaget

Sogner, Sølvi. (1990). *Far sjøl i stua og familien hans: Trekk fra norsk familiehistorie før og nå*. Universitetsforlaget

Solli, Arne. (2003). *Livsløp – familie – samfunn: Endring av familiestrukturar i Norge på 1800-talet* (Doktoravhandling). Universitetet i Bergen, Bergen. Hentet fra <https://folk.uib.no/hhiso/avhandling/a0.pdf>

Stone, Lawrence. (1977/1990). *The Family, Sex and Marriage in England 1500-1800*. Penguin History

Sundt, Eilert. (1855/1992). *Om giftermål i Norge* (3. utg.). Universitetsforlaget

Svanevik, Ane. (1995). Norsk personnavnforskning. Hvor står vi – hvor burde vi stå? I Botolv Helleland (Red.), *Navn og navnegransking*, s. 52-68. Oslo: Pensumtjeneste

Sæther, Knut. (1998). Om personnamn i Sunndal på 1700- og 1800-tallet. *Namn og nemne*, 15(1), 93-102. Hentet fra https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digitidsskrift_2019050781048_001

Telste, Kari. (1999). Samliv før ekteskap i lys av norsk ekteskaps- og seksuallovgivning fra reformasjonen til omkring 1900. I Kari Melby, Anu Pylkkänen og Bente Rosenbeck (Red.), *Ægteskab i Norden fra Saxo til i dag*, s. 149-176. København: Nordisk Ministerråd

Tollaksvik, Tina. (2013). *Kvinnenamn i tre fjellbygder – Ei undersøkning av kvinnenamna i Røldal, Suldal og Vinje med grunnlag i 1801- og 1900-folketeljningane og kyrkjebøker*. (Mastergradsavhandling, Universitetet i Bergen). Hentet fra <https://bora.uib.no/bora-xmlui/handle/1956/6737>

Ugulen, Jo Rune. (2004). Personnamn i Sogn i tida 1560-1626. *Nordica Bergensia*, 30 (1), 129-154

Utne, Ivar. (2011). *Hva er et navn? Tradisjoner, navnemoter, valg av fornavn og etternavn*. Oslo: Pax Forlag

Utne, Ivar. (21.8.2016). Oversikt over norsk fornavnshistorie. *Universitetet i Bergen*. Hentet fra https://folk.uib.no/hnoiu/navn/undervisning/Utne2016a_b_c/Utne2016a_Fornavnshist_21aug_2016_norsk.pdf

Windt-Val, Benedicta. (2012). Den nordiske navnerenessansen – forutsetninger, forløp og resultater. *Studia Anthroponymica Scandinavica*, 29(1), 105-122

Ørjavik, Kr. (1952). Kirkehistorie. I Oscar Albert Johnsen (Red.), *Tønsbergs historie: Bd. 3. Tidsrummet 1814-ca. 1880*, s. 366-430. Oslo: Gyldendal

Aarset, Terje. (1975-1976). Personnamn i Vartdal, Hareid og Ulstein gjennom 500 år. *Tidsskrift for Sunnmøre Historielag, 1975-1976*(1), 17-50. Hentet fra <http://sedak.ikamr.no/2012/sed0014-shl/shl19101978/01/shl19101978/assets/basic-html/page2962.html>

Aarset, Terje. (1982). Dobbeltnavn. I Kristoffer Kruken og Ola Stemshaug (Red.), *Norsk personnamnleksikon*, s. 88-92. Oslo: Samlaget

Aarset, Terje. (1982). Frå den nordiske namnerenessansen til i dag. I Kristoffer Kruken og Ola Stemshaug (Red.), *Norsk personnamnleksikon*, s. 88-92. Oslo: Samlaget

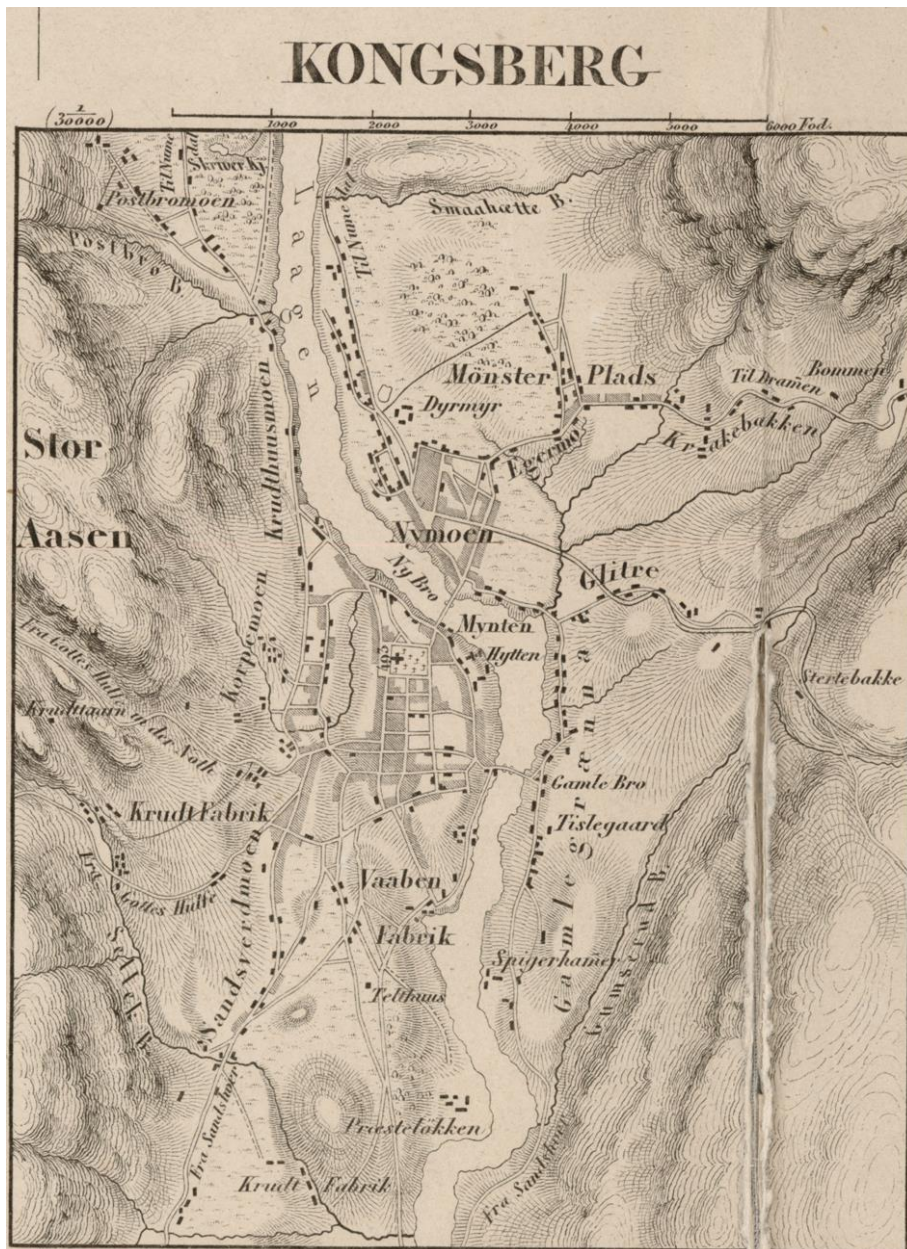
Aasen, Ivar. (1878/1912). *Norsk Navnebog, eller Samling af Mandsnavne og Kvindenavne*. Kristiania: Gyldendal. Hentet fra https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2017012748175

Vedlegg

I. Figurer

Figur 1. Kart over Kongsberg fra 1854. Hentet fra

https://kartverket.no/historiske/16/16005_amt2_buskerud-amt-21-soerb_1854_jpg300dpi.jpg

Figur 2. Kart over Tønsberg fra 1832. Hentet fra

https://kartverket.no/historiske/1/1108_amt2_jarlsberg-og-larviks-amt-25_1832_jpg300dpi.jpg

II. Tabeller

Tabell 1. Oversikt over de elleve største yrkesgruppene i 1801 og 1865 i prosent, Kongsberg

1801		1865	
Yrke	Andel	Yrke	Andel
Verks- og sagbruksarbeidere lavere stillinger	67,2	Verks- og sagbruksarbeidere lavere stillinger	37,9
Håndverkere	8,8	Håndverkere	18,3
Pensjonister	4,3	Dagarbeidere	14,4
Dagarbeidere	3,4	Pensjonister	4,3
Verks- og sagbruksarbeidere høyere stillinger	2,8	Kontoransatte, tjenestemenn, ombudsmenn	4,3
Tjenestefolk	2,5	Transport på land	4,2
Kontoransatte, tjenestemenn, ombudsmenn	2,4	Handelsmenn og gjestgivere	3,0
Uten arbeid	2,2	Verks- og sagbruksarbeidere høyere stillinger	2,8
Kjøpmenn	1,6	Folk som nyter opphold	2,1
Transport på land	1,0	Bønder	1,8
Sivile embetsmenn	1,0	Tjenestefolk	1,8
Andre yrker	2,8	Andre yrker	5,1
Antall	1885	Antall	1167

Tabell 2. Oversikt over de tolv største yrkesgruppene i 1801 og 1865, Tønsberg

1801		1865	
Yrke	Andel	Yrke	Andel
Håndverkere	25,7	Håndverkere	35,1
Sjøfart lavere stillinger	19,7	Sjøfart lavere stillinger	22,8
Dagarbeidere	11,3	Sjøfart høyere stillinger	11,5
Sjøfart høyere stillinger	8,9	Dagarbeidere	6,7
Kontoransatte, tjenestemenn, ombudsmenn	6,0	Handelsmenn og gjestgivere	6,5
Tjenestefolk	5,8	Kontoransatte, tjenestemenn, ombudsmenn	3,9
Kjøpmenn	5,1	Kjøpmenn	3,5
Studenter	2,9	Tjenestefolk	2,6
Folk som nyter opphold	2,9	Transport på land	1,6
Lever av håndarbeid	2,0	Sivile embetsmenn	1,1
Handelsmenn og gjestgivere	1,8	Bønder	1,1
Sivile embetsmenn	1,6	Verks og sagbruksarbeidere lavere stillinger	1,1
Andre yrker	6,3	Andre yrker	2,5
Antall	451	Antall	1215

Tabell 3. Oversikt over de mest populære kvinnenavnene i Kongsberg og Tønsberg etter periode i prosent, 1700-1864/65

Periode	Kongsberg			Periode	Tønsberg		
	Navn	Andel	Navnets opphav		Navn	Andel	Navnets opphav
1700-02	An(n)e	29,6	Tilpasset kirkelig	1700-08	An(n)e	15,4	Tilpasset kirkelig
	Margrete	7,1	Tilpasset kirkelig		Maren	8,5	Tilpasset kirkelig
	Maria	6,1	Kirkelig		Karen	6,9	Tilpasset kirkelig
	Kristina/e	5,1	Tilpasset kirkelig		Marte	6,2	Tilpasset kirkelig
	Birgitte	4,1	Tilpasset kirkelig		Inger	3,8	Nordisk tradisjonsnavn
	Karen	4,1	Tilpasset kirkelig				
	Mari	4,1	Tilpasset kirkelig				
	Malene	3,1	Tilpasset kirkelig		Birgitte	3,1	Tilpasset kirkelig

	Katarina	3,1	Kirkelig		Sissel	3,1	Tilpasset kirkelig
	Marta	3,1	Kirkelig		Kirsten	3,1	Tilpasset kirkelig
					Else	3,1	Tilpasset kirkelig
					Johanna/e	3,1	Tilpasset kirkelig
	Andre navn	30,5			Andre navn	43,7	
	Antall navn	98			Antall navn	130	
1726	An(n)e	13,4	Tilpasset kirkelig	1726-32	An(n)e	12,3	Tilpasset kirkelig
	Anna	11,9	Kirkelig		Inger	7,9	Nordisk tradisjonsnavn
	Karen	7,5	Tilpasset kirkelig		Else	7,0	Tilpasset kirkelig
	Berta/e	5,2	Tilpasset kirkelig		Maren	6,1	Tilpasset kirkelig
	Ingeborg	5,2	Nordisk tradisjonsnavn		Ingeborg	6,1	Nordisk tradisjonsnavn
	Kristina/e	3,7	Tilpasset kirkelig		Maria	4,4	Kirkelig
	Kirsten	3,7	Tilpasset kirkelig		Karen	4,4	Tilpasset kirkelig
					Johanna/e	4,4	Tilpasset kirkelig
	Maria	3,0	Kirkelig		Kristina/e	3,5	Tilpasset kirkelig
	Maren	3,0	Tilpasset kirkelig		El(l)en	2,6	Tilpasset kirkelig
	Marta	3,0	Kirkelig		Anna	2,6	Kirkelig
Else	3,0	Tilpasset kirkelig	Kirsten	2,6	Tilpasset kirkelig		
Lisbet	3,0	Tilpasset kirkelig					
	Andre navn	34,4			Andre navn	36,1	
	Antall navn	134			Antall navn	114	
	Anna	12,6	Kirkelig		An(n)e	17,2	Tilpasset kirkelig
	Karen	9,9	Tilpasset kirkelig		Karen	8,6	Tilpasset kirkelig
	Marta	6,6	Kirkelig		Johanna/e	6,9	Tilpasset kirkelig
	Maren	5,3	Tilpasset kirkelig		Marte	5,7	Tilpasset kirkelig
	Berta/e	5,3	Tilpasset kirkelig				

1750	An(n)e	4,6	Tilpasset kirkelig	1750-60	Birte	4,6	Tilpasset kirkelig
	El(l)en	4,0	Tilpasset kirkelig		Margrete	4,0	Tilpasset kirkelig
	Ingeborg	4,0	Nordisk tradisjonsnavn		Inger	3,4	Nordisk tradisjonsnavn
	Margrete	3,3	Tilpasset kirkelig			Else	2,3
	Inger	3,3	Nordisk tradisjonsnavn		Lovise	2,3	Fransk
					Helena/e	2,3	Kirkelig
Andre navn	41,1			Andre navn	42,7		
Antall navn	151			Antall navn	174		
1775	Anna	11,5	Kirkelig	1775-83	Anna	20,0	Kirkelig
	Marta	8,3	Kirkelig		Karen	9,0	Tilpasset kirkelig
	Karen	6,4	Tilpasset kirkelig		Maren	9,0	Tilpasset kirkelig
		Maren	6,4			Tilpasset kirkelig	Johanna/e
	An(n)e	5,1	Tilpasset kirkelig		Marta	3,2	Kirkelig
	Berta/e	5,1	Tilpasset kirkelig		Maria	3,2	Kirkelig
	Ingeborg	4,5	Nordisk tradisjonsnavn		Andrea	2,6	Tilpasset kirkelig
	Johanna/e	3,2	Tilpasset kirkelig		Birte	2,6	Tilpasset kirkelig
Kristina/e		3,2	Tilpasset kirkelig	Else		2,6	Tilpasset kirkelig
Andre navn	46,3			Inger	2,6	Nordisk tradisjonsnavn	
Antall navn	157			Andre navn	39,4		
				Antall navn	155		
	An(n)e	17,8	Tilpasset kirkelig		An(n)e	20,7	Tilpasset kirkelig
	Ingeborg	8,4	Nordisk tradisjonsnavn		Maren	8,0	Tilpasset kirkelig
	Maren	7,0	Tilpasset kirkelig		Karen	8,0	Tilpasset kirkelig
				Marte	5,6	Tilpasset kirkelig	

1800-01	Berta/e	6,5	Tilpasset kirkelig	1800-08	Inger	4,7	Nordisk tradisjonsnavn
	Kristina/e	6,1	Tilpasset kirkelig		El(l)en	3,8	Tilpasset kirkelig
	Johanna/e	4,7	Tilpasset kirkelig		Johanna/e	3,3	Tilpasset kirkelig
	Marte	4,7	Tilpasset kirkelig		Kristina/e	2,8	Tilpasset kirkelig
	Mari	2,8	Tilpasset kirkelig		Helena/e	2,8	Kirkelig
	Karen	2,3	Tilpasset kirkelig		Maria	2,3	Kirkelig
					Ingeborg	2,3	Nordiske tradisjonsnavn
Andre navn	39,7		Andre navn	35,7			
Antall navn	214		Antall navn	213			
1830-33	An(n)e	16,0	Tilpasset kirkelig	1830-36	An(n)e	9,1	Tilpasset kirkelig
	Maren	5,8	Tilpasset kirkelig		Maren	9,1	Tilpasset kirkelig
	Johanna/e	5,8	Tilpasset kirkelig		Karen	5,3	Tilpasset kirkelig
	Marte	5,3	Tilpasset kirkelig		Olava	4,3	Tilpasset kirkelig
	Karen	3,9	Tilpasset kirkelig		Andrea	3,8	Tilpasset kirkelig
	Ingeborg	3,9	Nordisk tradisjonsnavn		El(l)en	3,8	Tilpasset kirkelig
	Kristina/e	3,4	Tilpasset kirkelig		Inger	3,3	Nordisk tradisjonsnavn
	Berta/e	2,9	Tilpasset kirkelig		Petrine	2,4	Tilpasset kirkelig
	Andrea	1,9	Tilpasset kirkelig		Johanna/e	2,4	Tilpasset kirkelig
	Kristian(n)a/e	1,9	Tilpasset kirkelig				
El(l)en	1,9	Tilpasset kirkelig					
Andre navn	47,3		Andre navn	56,5			
Antall navn	206		Antall navn	209			
	An(n)e	7,2	Tilpasset kirkelig		Anna	6,3	Kirkelig

1860-64	Karen	3,5	Tilpasset kirkelig	1860-65	Inga	4,9	Nordisk tradisjonsnavn
	Hanna	3,5	Kirkelig		Josefine	4,2	Tilpasset kirkelig
	Anna	3,3	Kirkelig		Karoline	4,2	Nordisk tradisjonsnavn/Tysk
	Karoline	3,3	Nordisk tradisjonsnavn/Tysk		An(n)e	4,0	Tilpasset kirkelig
	Maren	3,1	Tilpasset kirkelig		Matilde	3,7	Tysk
	Ingeborg	2,8	Nordisk tradisjonsnavn		Karen	3,3	Tilpasset kirkelig
	Berta/e	2,6	Tilpasset kirkelig		Agnes	2,3	Kirkelig
	Matilde	2,6	Tysk		Marie	2,1	Tilpasset kirkelig
	Thora	2,6	Nye nordiske navn		Hanna	2,1	Kirkelig
	Andre navn	65,5			Andre navn	62,9	
Antall navn	457		Antall navn	429			

Tabell 4. Oversikt over de mest populære mannsnavnene i Kongsberg og Tønsberg etter periode i prosent, 1700-1864/65

Periode	Kongsberg			Periode	Tønsberg		
	Navn	Andel	Navnets opphav		Navn	Andel	Navnets opphav
1700-02	Hans	11,3	Tilpasset kirkelig	1700-08	Ole	9,2	Tilpasset kirkelig
	Anders	9,4	Tilpasset kirkelig		Kristen	6,9	Tilpasset kirkelig
	Ole	8,5	Tilpasset kirkelig		Anders	6,9	Tilpasset kirkelig
	Nils	5,7	Tilpasset kirkelig		Peder	6,1	Tilpasset kirkelig
	Kristoffer	4,7	Tilpasset kirkelig		Jakob	6,1	Kirkelig
	Peder	4,7	Tilpasset kirkelig		Henrik	3,8	Tysk
					Nils	3,8	Tilpasset kirkelig
					Lars	3,8	Tilpasset kirkelig
			Jørgen	3,1	Tilpasset kirkelig		
			Hans	3,1	Tilpasset kirkelig		

	Lars	3,8	Tilpasset kirkelig		Laurits	3,1	Tilpasset kirkelig
	Johannes	3,8	Kirkelig				
	Henrik	3,8	Tysk				
	Jakob	3,8	Kirkelig				
	Andre navn	40,5			Andre navn	44,1	
	Antall navn	106			Antall navn	131	
1726	Hans	9,7	Tilpasset kirkelig	1726-32	Peder	10,0	Tilpasset kirkelig
	Ole	9,0	Tilpasset kirkelig		Anders	9,3	Tilpasset kirkelig
	Lars	6,7	Tilpasset kirkelig		Hans	5,7	Tilpasset kirkelig
	Kristian	5,2	Tilpasset kirkelig		Nils	5,0	Tilpasset kirkelig
	Halvor	5,2	Nordisk tradisjonsnavn		Jakob	4,3	Kirkelig
	Anders	4,5	Tilpasset kirkelig		Abraham	3,6	Kirkelig
	Johan	4,5	Tilpasset kirkelig		Jens	3,6	Tilpasset kirkelig
	Nils	3,0	Tilpasset kirkelig		Johan	3,6	Tilpasset kirkelig
	Per	3,0	Tilpasset kirkelig		Søren	2,9	Tilpasset kirkelig
	Tore	3,0	Nordisk tradisjonsnavn		Henrik	2,9	Tysk
	Andre navn	46,2			Andre navn	49,1	
	Antall navn	134			Antall navn	140	
1750	Ole	10,8	Tilpasset kirkelig	1750-60	Hans	10,0	Tilpasset kirkelig
	Hans	10,2	Tilpasset kirkelig		Lars	7,3	Tilpasset kirkelig
	Lars	6,8	Tilpasset kirkelig		Peder	6,7	Tilpasset kirkelig
	Nils	5,7	Tilpasset kirkelig		Johan	6,0	Tilpasset kirkelig
	Anders	5,1	Tilpasset kirkelig		Ole	5,3	Tilpasset kirkelig
	Andreas	4,0	Kirkelig		Jakob	5,3	Kirkelig
	Pål	3,4	Tilpasset kirkelig		Anders	5,3	Tilpasset kirkelig
	Pet(t)er	2,8	Kirkelig		Jens	4,0	Tilpasset kirkelig
					Henrik	3,3	Tysk
			Nils	3,3	Tilpasset kirkelig		

	Jørgen	2,8	Tilpasset kirkelig		Fredrik	3,3	Tysk
	Jens	2,8	Tilpasset kirkelig		Andreas	3,3	Kirkelig
	Johan	2,8	Tilpasset kirkelig				
	Andre navn	42,8			Andre navn	36,9	
	Antall navn	176			Antall navn	150	
1775	Ole	9,5	Tilpasset kirkelig	1775-83	Ole	7,8	Tilpasset kirkelig
	Lars	8,2	Tilpasset kirkelig		Hans	7,8	Tilpasset kirkelig
	Hans	8,2	Tilpasset kirkelig		Andreas	7,1	Kirkelig
	Johannes	5,1	Kirkelig		Jens	5,8	Tilpasset kirkelig
	Kristian	4,4	Tilpasset kirkelig		Peder	5,8	Tilpasset kirkelig
	Jens	4,4	Tilpasset kirkelig		Kristen	5,2	Tilpasset kirkelig
	Nils	3,8	Tilpasset kirkelig		Anders	4,5	Tilpasset kirkelig
	Johan	3,2	Tilpasset kirkelig		Nils	4,5	Tilpasset kirkelig
	Kristen	3,2	Tilpasset kirkelig		Johan	3,9	Tilpasset kirkelig
	Thomas	2,5	Kirkelig		Kristoffer	3,2	Tilpasset kirkelig
Anders	2,5	Tilpasset kirkelig					
	Andre navn	45,0			Andre navn	44,4	
	Antall navn	158			Antall navn	154	
1800-01	Hans	10,1	Tilpasset kirkelig	1800-08	Anders	8,8	Tilpasset kirkelig
	Ole	7,3	Tilpasset kirkelig		Ole	7,5	Tilpasset kirkelig
	Peder	5,7	Tilpasset kirkelig		Hans	6,2	Tilpasset kirkelig
	Lars	4,9	Tilpasset kirkelig		Andreas	5,3	Kirkelig
	Kristian	4,0	Tilpasset kirkelig		Mathias	4,8	Kirkelig
	Johannes	3,6	Kirkelig		Nils	4,8	Tilpasset kirkelig
	Jørgen	3,2	Tilpasset kirkelig		Johan	4,0	Tilpasset kirkelig
Nils	3,2	Tilpasset kirkelig	Jens	4,0	Tilpasset kirkelig		
				Kristian	3,5	Tilpasset kirkelig	

	Kristoffer	3,2	Tilpasset kirkelig		Jakob	2,6	Kirkelig
	Johan	3,2	Tilpasset kirkelig		Lars	2,6	Tilpasset kirkelig
					Fredrik	2,6	Tysk
	Andre navn	51,6			Andre navn	43,3	
	Antall navn	247		Antall navn	227		
1830-33	Hans	12,3	Tilpasset kirkelig	1830-36	Hans	10,4	Tilpasset kirkelig
	Ole	9,5	Tilpasset kirkelig		Mathias	7,0	Kirkelig
	Johan	5,6	Tilpasset kirkelig		Anders	6,5	Tilpasset kirkelig
	Pet(t)er	3,9	Kirkelig		Karl	5,5	Nordisk tradisjonsnavn/Tysk
	Lars	3,9	Tilpasset kirkelig				
	Halvor	3,9	Nordisk tradisjonsnavn				
	Olavus	3,4	Tilpasset kirkelig		Ole	4,5	Tilpasset kirkelig
	Nils	3,4	Tilpasset kirkelig		Andreas	4,5	Kirkelig
	Andreas	3,4	Kirkelig		Nils	4,0	Tilpasset kirkelig
	Karl	3,4	Nordisk tradisjonsnavn/Tysk		Laurits	4,0	Tilpasset kirkelig
			Jens	4,0	Tilpasset kirkelig		
	Andre navn	47,3		Henrik	3,5	Tysk	
	Antall navn	179		Andre navn	46,1		
				Antall navn	201		
1860-64	Karl	10,7	Nordisk tradisjonsnavn/Tysk	1860-65	Hans	10,4	Tilpasset kirkelig
	Johan	7,8	Tilpasset kirkelig		Karl	9,0	Nordisk tradisjonsnavn/Tysk
	Hans	6,8	Tilpasset kirkelig		Johan	5,9	Tilpasset kirkelig
	Nils	4,3	Tilpasset kirkelig		Nils	3,4	Tilpasset kirkelig
	Kristian	4,1	Tilpasset kirkelig		Kristian	3,2	Tilpasset kirkelig
	Anton	3,4	Tilpasset kirkelig		Ole	2,9	Tilpasset kirkelig
	Olavus	3,0	Tilpasset kirkelig		Oskar	2,5	Irsk
	Ole	3,0	Tilpasset kirkelig		Anton	2,5	Tilpasset kirkelig
			Jens	2,5	Tilpasset kirkelig		
	Andreas	2,5	Kirkelig	Anders	2,3	Tilpasset kirkelig	

	Martinius	2,3	Kirkelig		Olav	2,3	Nye nordiske navn
	Andre navn	52,1			Andre navn	53,1	
	Antall navn	438			Antall navn	443	

Tabell 5. Andel som ble døpt på dager uten gudstjeneste etter periode og sosial gruppe 1700-1864, Kongsberg

Periode	Sosial gruppe	Dag uten gudstjeneste	Ukjent	Antall
1700-02	Lavere	41,2	-	17
	Høyere	50,0	12,5	8
	Utenfor ekteskap	52,6	5,3	19
	Ukjent	40,7	1,1	189
	Alle	42,1	1,7	233
1726	Lavere	41,2	-	17
	Høyere	58,3	-	12
	Utenfor ekteskap	85,7	-	7
	Ukjent	35,3	4,3	232
	Alle	38,1	3,7	268
1750	Lavere	20,0	-	65
	Høyere	78,9	-	19
	Utenfor ekteskap	22,2	-	9
	Ukjent	9,0	-	234
	Alle	15,6	-	327
1775	Lavere	18,5	-	65
	Høyere	52,2	-	23
	Utenfor ekteskap	8,3	-	12
	Ukjent	6,0	-	215
	Alle	12,1	-	315
	Lavere	9,1	-	186

1800-01	Høyere	77,8	-	45
	Utenfor ekteskap	-	-	21
	Ukjent	1,4	-	209
	Alle	11,9	-	461
1830-33	Lavere	3,9	0,9	232
	Høyere	34,4	-	61
	Utenfor ekteskap	12,5	-	16
	Ukjent	5,3	10,5	76
	Alle	9,4	2,6	385
1860-64	Lavere	1,7	6,7	764
	Høyere	11,6	-	69
	Utenfor ekteskap	3,9	5,9	51
	Ukjent	18,2	9,1	11
	Alle	2,8	6,1	895

Tabell 6. Andel som ble døpt på dager med eller uten gudstjeneste etter periode og sosial gruppe 1700-1865, Tønsberg

Periode	Sosial gruppe	Dag uten gudstjeneste	Ukjent	Antall
1700-08	Lavere	44,4	-	18
	Høyere	54,8	12,9	31
	Utenfor ekteskap	63,6	-	11
	Ukjent	46,0	6,9	202
	Alle	47,7	6,9	262
1726-32	Lavere	38,5	-	39
	Høyere	80,6	-	36
	Utenfor ekteskap	50,0	-	2
	Ukjent	44,9	1,7	178
	Alle	49,0	1,2	255

1750-60	Lavere	51,3	-	78
	Høyere	72,7	-	44
	Utenfor ekteskap	52,6	-	19
	Ukjent	59,6	1,1	183
	Alle	59,0	0,6	324
1775-83	Lavere	68,6	-	156
	Høyere	82,7	-	98
	Utenfor ekteskap	71,4	-	21
	Ukjent	61,8	-	34
	Alle	72,5	-	309
1800-08	Lavere	32,2	0,4	233
	Høyere	49,6	0,8	119
	Utenfor ekteskap	20,6	-	34
	Ukjent	31,5	1,9	54
	Alle	35,9	0,7	440
1830-36	Lavere	11,0	-	255
	Høyere	38,8	-	103
	Utenfor ekteskap	5,0	-	40
	Ukjent	-	-	12
	Alle	17,1	-	410
1860-65	Lavere	4,3	3,8	586
	Høyere	36,0	4,9	225
	Utenfor ekteskap	3,3	8,2	61
	Ukjent	-	-	-
	Alle	12,4	4,4	872

Tabell 7. Andel som ble døpt hjemme etter periode og sosial gruppe i prosent 1750-1864, Kongsberg

Periode	Lavere	Hjemmedøpt	Totalt antall
1750	Lavere	1,5	65
	Høyere	-	19
	Utenfor ekteskap	-	9
	Ukjent	2,1	234
	Alle	1,8	327
1775	Lavere	4,6	65
	Høyere	47,8	23
	Utenfor ekteskap	-	12
	Ukjent	8,4	215
	Alle	10,2	315
1800-01	Lavere	29,6	186
	Høyere	31,1	45
	Utenfor ekteskap	57,1	21
	Ukjent	20,6	209
	Alle	26,9	461
1830-33	Lavere	78,9	232
	Høyere	63,9	61
	Utenfor ekteskap	56,3	16
	Ukjent	68,4	76
	Alle	73,5	385
1860-64	Lavere	21,1	764
	Høyere	11,6	69
	Utenfor ekteskap	21,6	51
	Ukjent	18,2	11
	Alle	20,3	895

Tabell 8. Andel som ble døpt hjemme etter periode og sosial gruppe i prosent 1726-1865, Tønsberg

Periode	Sosial gruppe	Døpt hjemme	Totalt antall
1726-32	Lavere	2,6	39
	Høyere	2,8	36
	Utenfor ekteskap	-	2
	Ukjent	3,4	178
	Alle	3,1	255
1750-60	Lavere	6,4	78
	Høyere	2,3	44
	Utenfor ekteskap	15,8	19
	Ukjent	7,7	183
	Alle	7,1	324
1775-83	Lavere	1,9	156
	Høyere	5,1	98
	Utenfor ekteskap	19,0	21
	Ukjent	8,8	34
	Alle	4,9	309
1800-08	Lavere	23,6	233
	Høyere	77,3	119
	Utenfor ekteskap	11,8	34
	Ukjent	25,9	54
	Alle	37,5	440
1830-36	Lavere	36,9	255
	Høyere	69,9	103
	Utenfor ekteskap	22,5	40
	Ukjent	66,7	12
	Alle	44,6	410

1860-65	Lavere	16,0	586
	Høyere	31,6	225
	Utenfor ekteskap	23,0	61
	Ukjent	-	-
	Alle	20,5	872

Tabell 9. Gjennomsnittlig aldersdifferanse mellom ektefellene der kvinnen var eldst etter type ekteskap, Kongsberg 1799-1865

Periode	Tidligere ugifte	Lavere	Høyere	Enker og ungarer	Piker og enkemenn	Enker og enkemenn
1799-1800	6 (18)	6 (18)	-	13 (11)	2 (3)	2 (5)
1820-24	4 (52)	4 (13)	2 (2)	10 (6)	-	7 (2)
1860-65	4 (42)	4 (35)	8 (6)	15 (3)	3 (4)	7 (1)

Tabell 10. Gjennomsnittlig aldersdifferanse mellom ektefellene der mannen var eldst etter type ekteskap, Kongsberg 1799-1865

Periode	Tidligere ugifte	Lavere	Høyere	Enker og ungarer	Piker og enkemenn	Enker og enkemenn
1799-1800	7 (28)	6 (23)	12 (5)	12 (3)	12 (9)	9 (8)
1820-24	6 (51)	5 (10)	9 (7)	2 (3)	17 (25)	5 (5)
1860-65	6 (80)	5 (58)	8 (22)	8 (1)	15 (24)	10 (3)

Tabell 11. Gjennomsnittlig aldersdifferanse mellom ektefellene der kvinnen var eldst etter type ekteskap, Tønsberg 1790-1865

Periode	Tidligere ugifte	Lavere	Høyere	Enker og ungarer	Piker og enkemenn	Enker og enkemenn
1790-1800	5 (12)	5 (8)	5 (4)	8 (3)	2 (2)	-
1820-30	4 (43)	4 (33)	4 (4)	10 (12)	4 (1)	2 (2)
1860-65	5 (54)	5 (49)	3 (5)	9 (7)	-	4 (3)

Tabell 12. Gjennomsnittlig aldersdifferanse mellom ektefellene der mannen var eldst etter type ekteskap, Tønsberg 1790-1865

Periode	Tidligere ugifte	Lavere	Høyere	Enker og ungarer	Piker og enkemenn	Enker og enkemenn
1790-1800	7 (29)	7 (25)	9 (4)	10 (2)	13 (9)	9 (5)
1820-30	6 (76)	5 (42)	8 (27)	1 (1)	13 (16)	4 (4)
1860-65	5 (104)	5 (65)	6 (39)	3 (1)	10 (12)	11 (1)

Tabell 13. Inndeling av yrker og titler i sosiale grupper

Lavere lag	Høyere lag
Titler	
Piker/enker	Jomfru/madame
	Frøken/mademoiselle
	Herr
	Monsieur
	Seigneur
Yrkesgrupper	
Verks- og sagbruksarbeidere lavere stillinger	Verks- og sagbruksarbeidere høyere stillinger
Håndverkere	Kontoransatte, tjenestemenn, ombudsmenn
Dagarbeidere	Kjøpmenn
Tjenestefolk	Sivile embetsmenn
Transport på land	Geistlige embetsmenn
Underoffiserer og soldater	Militære embetsmenn
Sjøfart lavere stillinger	Sjøfart høyere stillinger
Studenter	Handelsmenn og gjestgivere
Lever av håndarbeid	Medisinsk personell
Bønder	
Fiskere	